

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Rabia ELÇİ

**XIX. YÜZYILDA KUDÜS SANCAĞI VE ŞERİF MEHMED RAUF
PAŞA’NIN KUDÜS MUTASARRIFLIĞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Yakup KARATAŞ

AĞRI-2022

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIX. YÜZYILDA KUDÜS SANCAĞI VE ŞERİF MEHMED RAUF PAŞA’NIN
KUDÜS MUTASARRIFLIĞI

Rabia ELÇİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yakup KARATAŞ

2022, 158 sayfa

Kudüs dinî, kültürel ve stratejik konumu sebebiyle pek çok farklı devletin hâkimiyeti altına girmiştir. 1516 yılında Osmanlı topraklarına dahil olan Kudüs, 1841 yılından sonra ara sıra statüsünde değişiklik yapılsa da genelde doğrudan merkezi hükümete bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir. Çalışmada, H.1294-1307/ M.1877-1889 yılları arasında Kudüs’te mutasarrıf olarak görev yapan Şerif Mehmed Rauf Paşa’nın bölgedeki faaliyetleri ve hükümet politikalarını icra etme becerisi açıklanmaktadır.

Taşradaki yönetim zafiyetini ortadan kaldırmak için Kudüs gibi stratejik öneme sahip bölgelerde doğrudan merkezi hükümete bağlı yönetim modeli benimsenmiştir. Bu çerçevede oluşturulan Kudüs Mutasarrıflığının XIX. yüzyıldaki siyasi ve idari yapısı açıklanarak Şerif Mehmed Rauf Paşa’nın mutasarrıflık dönemine ışık tutmak amaçlanmıştır.

Yahudi göçünün yoğun olarak yaşandığı 1877 yılında Kudüs’e atanan Rauf Paşa, Kudüs Mutasarrıflığında görev yapmış en meşhur şahıslardan biridir. Kudüs Mutasarrıflığında, Sultan II. Abdülhamid devri ile bölgede başlayan politika değişikliğinin başarılı bir uygulayıcısı olmuştur. Bölgede yabancı varlığı ve hareketlerinin sınırlandırılmasında, Yahudi göçünün engellenmesinde, Siyonist hareketlerin arazi satın alma faaliyetlerine karşı direnmede oldukça başarılı olmuştur. Bahsedilen hususlar Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve Osmanlı Vilayet Salnamelerinden elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Rauf Paşa’nın 12 yıl süren Kudüs mutasarrıflığında, bölgede hayli geniş bayındırlık faaliyetleri yürütülmüştür. Bu devrede eski şehir, surların dışına taşmış ve oluşturulan yeni yerleşimlerle şehir oldukça büyümüştür. Bu gelişmeler oldukça eğitilmiş ve deneyimli bir devlet adamı olan Rauf Paşa’nın idari performansını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl Kudüs Mutasarrıflığı, Yahudi Göçü, Şerif Mehmed Rauf Paşa

ABSTRACT
MASTER’S THESIS

**THE SANJAK OF JERUSALEM IN THE 19th CENTURY AND THE
GOVERNORSHIP OF JERUSALEM BY ŞERİF MEHMED RAUF PASHA**

Rabia ELÇİ

Advisor: Prof. Dr. Yakup KARATAŞ

2022, 158 pages

Due to its religious, cultural and strategic location, Jerusalem has come under the domination of many different states. Jerusalem, which was included in the Ottoman lands in 1516, was generally managed as a banner directly subordinate to the central government, although its status was changed occasionally after 1841. In the study, the activities of Şerif Mehmed Rauf Pasha, who served as the governor of Jerusalem between H.1294-1307 / M.1877-1889, and his ability to execute government policies in the region are explained.

In order to eliminate the administrative weakness in the provinces, a management model directly subordinate to the central government has been adopted in strategically important regions such as Jerusalem. By explaining the political and administrative structure of the 19th century, it is aimed to shed light on the governorship period of Şerif Mehmed Rauf Pasha.

Rauf Pasha, who was appointed to Jerusalem in 1877, when Jewish immigration was intense, is one of the most famous people who served in the Jerusalem Governorate. In the Governorate of Jerusalem, Sultan Abdulhamid II has been a successful practitioner of the policy change that began in the region with the handover. It has been very successful in limiting foreign presence and movements in the region, preventing Jewish immigration, resisting the land-buying activities of Zionist movements. The mentioned issues were evaluated in the light of the data obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of State Archives and the Ottoman Province Yearbooks.

As a result, Rauf Pasha's extensive public works activities were carried out in the Jerusalem Governorate, which lasted for 12 years. During this period, the old city was moved out of the walls and the city grew considerably with the new settlements created. These developments reflect the administrative performance of Rauf Pasha, a highly educated and experienced statesman.

Keywords: Ottoman Empire, the Jerusalem Governorate of the XIX century, Jewish Emigration, Sherif Mehmed Rauf Pasha

ÖN SÖZ

XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde değişen dünya düzeni ve yeni ticaret yollarıyla artık şehirler denize yakınlığı, uluslararası ticaret potansiyeli, Avrupa ile ilişkileri ve sahip olduğu iktisadi faaliyetlere göre önem kazanmaktaydı. Ancak Kudüs-i Şerif toprakları, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki köprü konumundaki stratejik öneminin yanı sıra çeşitli semavî dinler açısından taşıdığı önemle, coğrafi özellikleri ve farklı dönemlerde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması münasebetiyle oldukça değerli bir bölgeydi. Yavuz Sultan Selim döneminde, H. 921-922 / M. 1516 yılında Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen Kudüs ve çevresi yaklaşık dört yüz yıl boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kalmış ve bölgeye büyük önem atfedilmiştir.

Fransız İhtilali, hem milliyetçilik akımının etkisiyle Avrupa'da Yahudilere karşı anti-semitizm hareketinin doğmasına, hem de bir kısım Yahudi'nin Filistin bölgesinde tekrardan Yahudi devletini kurma düşüncesi olan Siyonizm düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sebeple XIX. yüzyıl sonlarından itibaren başta Rusya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşayan, baskı ve zulümlere maruz kalan Yahudiler Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Bu etkilerin bir sonucu olarak bazı Avrupalı Devletler, özellikle halkı Hristiyan olan devletler, Hristiyan mezheplerini himayelerine almak ve kutsal mekânlara ilgili imtiyazlar elde etmek için bir yarış içine girmiştir. Bu amaçla Kudüs'te konsolosluklar açarak misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin de bahsedilen sebeplerden ötürü bölgeye olan ilgisi artmıştır. Tanzimat Dönemi ile birlikte uygulamaya konulan düzenlemeler ve yeniliklerle Kudüs-i Şerif toprakları idarenin bir gereği olarak bazen Sayda vilayetine bazen Suriye vilayetine ve en sonunda doğrudan başkent İstanbul'a bağlanarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir. Kudüs-i Şerif toprakları statüsünde yapılan bu değişiklik merkezi hükümetin, bölgenin Osmanlı Devleti denetimi altında olduğunun altını çizmek ve idari denetimi doğrudan sağlayarak işlemleri hızlandırmak gibi amaçlarından ileri gelmiştir.

H. 1290 / M. 1874 yılından “Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı” oluşturulmuş, bölge “mutasarrıf” olarak adlandırılan yönetici tarafından özerk bir biçimde yönetilmiştir. H.1294-1307 / M. 1877-1889 yılları arasında Şerif Mehmed Rauf Paşa bölgede mutasarrıflık görevinde bulunmuştur. Rauf Paşa, Sultan II. Abdülhamid dönemi politikalarıyla paralel olarak Osmanlı taşrasının başkentle olan bağlarını güçlendirmeye çalışmış, bölgede etkin bir merkezi denetim kurmaya çalışarak yabancı devletlerin faaliyetlerini sınırlandırmaya çalışmıştır.

Çalışmanın temelini teşkil eden, Şerif Mehmed Rauf Paşa’nın Kudüs Mutasarrıflığı dönemi Osmanlı Devleti için oldukça zor geçen yıllardır. Bölgeye yaşanan Yahudi göçleri, Kudüs’te faaliyet gösteren konsolosluklar ve Kutsal Mekânlara ilişkin imtiyaz elde etmek isteyen topluluklar, Rauf Paşa’nın bölgedeki sert ve kararlı tavrıyla karşı karşıya kalmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde konunun amaç ve yöntemi, kaynaklar ve sınırlılıklar açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde Kudüs’ün adı, tarihçesi, coğrafyası ve Osmanlı hakimiyetine dahil oluşu ile idari düzenlemelerden bahsedilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Rauf Paşa’nın, Osmanlı Devleti için oldukça önemli olan bu tavrının bölgedeki yansımalarının daha iyi anlaşılabilmesi için XIX. yüzyılda Kudüs’teki siyasi ortam ele alınmıştır. Bu bölümde Napolyon Bonapart’ın Mısır’ı işgalinden başlanarak, Kudüs’te yabancı devletlerin nüfuz yarışları ve bölgenin demografik yapısı üç ana başlık şeklinde değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığının teşkil edilmesi ve idari taksimatı, bölgede oluşturulan idari meclisler, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyıl başlarına kadar bölgede görev yapan mutasarrıflar ve görev süreleri, mutasarrıflık yapısının görülebilmesi için açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde ise Şerif Mehmed Rauf Paşa’nın hayatı, görevleri ve şahsiyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nden elde edilen belgeler ışığında açıklanmıştır. Yine bu bölümde Osmanlı Devleti için oldukça hassas bir konu olan, Rauf Paşa’nın gayrimüslim halkla ilişkisi incelenmiş, yerli halkla olan münasebetleri ve çatışmaları ifade edilmiştir. Ayrıca bölgeye yaşanan Yahudi göçleri sırasında oldukça etkin bir şekilde faaliyet gösteren Rauf Paşa’nın bu göçler

karşısındaki tutumu işlenmiştir. Bu konularla beraber Rauf Paşa'nın Kudüs ve çevresinin gelişimi için göstermiş olduğu hassasiyet, bazı faaliyetleri özelinde açığa çıkarılmıştır.

Çalışmanın araştırma aşamasında, yön tayininde ve tamamlanmasında engin bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyerek yönlendirmelerde bulunan başta tez danışman hocam Prof. Dr. Yakup KARATAŞ olmak üzere, eğitim hayatım boyunca emeği geçen tüm hocalarıma sonsuz teşekkür ederim.

Rabia ELÇİ

2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ.....	III
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konu ve Kaynaklar	1
1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi.....	1
1.1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
1.1.4. Araştırmanın Kaynakları	2
1.2. Kutsal Şehir Kudüs	3
1.3. Kudüs'ün Adı, Tarihçesi ve Coğrafyası.....	7
1.4. Kudüs'te Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve İdari Düzenlemeler	10

İKİNCİ BÖLÜM

2. XIX. YÜZYILDA KUDÜS.....	22
2.1. XIX. Yüzyılda Kudüs'te Siyasi Ortam	22
2.1.1. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı İşgali	22
2.2. Kudüs Mutasarrıfı Ebu Merakzâde Mehmed Paşa'nın Kudüs Tarihindeki Yeri.....	26
2.3. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs'te Yaşanan İç Karışıklıklar	29
2.3.1. 1808 İsyanı	29
2.3.2. Vergi İsyanı (1825)	31
2.3.3. Kudüs'te 1831 İsyanı ve Mehmed Ali Paşa Dönemi.....	34
2.4. Kudüs'te Yabancı Devletlerin Nüfuzu.....	42
2.4.1. Kudüs'te İngiliz Konsolosluğu'nun Kurulmasına Giden Yolda Misyonerlik Çalışmaları ve Konsolosluğun Kurulması	43
2.4.2. Kudüs'e Yahudi Göçü.....	46
2.5. XIX. Yüzyılda Kudüs'te Demografik Yapı	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI	59
3.1. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs'ün İdari Taksimatı	59
3.1.1. Kudüs Mutasarrıflığı'nın Teşkil Edilmesi	62
3.1.2. Kudüs Mutasarrıflığı'nın İdari Teşkilatı	63
3.1.3. Diğer Memurlar	70
3.2. Kudüs'te İdare Meclisleri	73
3.2.1. Mutasarrıflık İdare Meclisi	73
3.2.2. Mutasarrıflık Umumi Meclisi	74
3.2.3. Kudüs Belediye Meclisi	76
3.2.4. Kaza İdare Meclisi	78
3.2.5. Nahiye İdare Meclisi	79
3.3. Köy İhtiyar Heyetleri	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KUDÜS MUTASARRIFI ŞERİF MEHMED RAUF PAŞA	82
4.1. Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın Hayatı ve Şahsiyeti	82
4.1.1. Hayatı ve Memuriyetleri	82
4.1.2. Şahsiyeti	88
4.2. Rauf Paşa ve Kudüs	89
4.2.1. Rauf Paşa'nın Bölgedeki Gayrimüslimlerle İlişkisi	92
4.2.2. Rauf Paşa'nın Yerli Halkla İlişkisi	94
4.3. Yahudi Göçü ve Rauf Paşa	97
4.3.1. Kudüs'e Yahudi Göçünün Başlaması	97
4.3.2. Yahudi Göçüne Karşı Alınan Tedbirler	101
4.3.3. Rauf Paşa'nın Yahudi Göçüne Karşı Tutumu	105
4.4. Kudüs Teftiş Gezileri ve Rauf Paşa	109
4.5. Rauf Paşa ve Kudüs'teki Bayındırlık Faaliyetleri	111
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	118
EKLER	129
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. XVI. Yüzyılda Kudüs Sancakbeyleri.....	16
Tablo 2. Ben Arieħ'e göre XIX. Yüzyılda Kudüs'te Nüfus ve Dinî Yapı.....	53
Tablo 3. 1871/72 Yılında Kudüs Kazasının Hane Sayısı.....	54
Tablo 4. 1870/71 Yılında 5 Katsayısına Göre Kudüs'ün Nüfusu ve Oranları.....	55
Tablo 5. 1881–1893 Genel Sayımlarına Göre Kudüs Bölgesi'nin Nüfusu.....	56
Tablo 6. Suriye Vilayetine Bağlı Kudüs Sancağının İdari Taksimatı.....	61
Tablo 7. 1850-1900 Yılları Arasında Kudüs Mutasarrıfları.....	68

KISALTMALAR LİSTESİ

Genel Kısaltmalar

as.	: Aleyhisselam
Bk.	: Bakınız
C.	: cilt
Çev.	: çeviren
ed.	: Editör
E.T.	: Erişim Tarihi
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M.	: Milâdî
M.Ö.	: Milattan Önce
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Konu ve Kaynaklar

1.1.1. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Bu çalışma, Osmanlı Devleti idaresindeki Kudüs Mutasarrıflığını, H.1294-1307 / M. 1877-1889 yılları arasında görev yapan Kudüs Mutasarrıfı Şerif Mehmed Rauf Paşa özelinde ele almaktadır. Çalışma XIX. yüzyılda bölgede yaşanan değişim ve dönüşüme idari açıdan odaklanmıştır. Bunun en önemli sebebi Osman Devleti'nde Tanzimat Dönemi'yle başlayıp, vilayetlerde yapılacak düzenlemeleri konu alan 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ve 1871 Vilayet Nizamnamesi ile devam eden süreçte merkezileşmeye verilen önemin taşradaki yansımalarını resmetmeye çalışmaktır. Bu çerçevede Kudüs Sancağında idari bir düzenlemeye gidilerek Kudüs Mutasarrıflığına dönüştürülen, “Kudüs Mutasarrıflığı” ya da “Kudüs-i Şerif Müstakil İdaresi” adı altında doğrudan merkeze bağlanan, mutasarrıflık yapısı ve bölgedeki siyasi gelişmelere ek olarak bölgede 12 yıl boyunca mutasarrıflık görevinde bulunan Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın faaliyetleri, yönetimi ve idari performansı konu alınmıştır.

Çalışmada metot olarak takip edilen adımlar şöyledir: İlk olarak YÖK Tez ve diğer araştırma mecralarında konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. İkinci olarak Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde dönem ve Şerif Mehmed Rauf Paşa hakkında araştırma yapılarak belgeler taranmıştır. Ulaşılan belgeler konularına göre tasnif edilmiş ve Rauf Paşa'nın sicili elde edilen diğer belgeler ile transkribe edilmiştir. Arşiv belgelerindeki Hicri tarihler, Türk Tarih Kurumu'nun hazırlamış olduğu “Tarih Çevirme Kılavuzu” programı kullanılarak Miladi tarihe çevrilmiştir. Daha sonra konuyla ilgili dönem aralıkları gözetilerek Suriye Vilayet Salnamelerinde Kudüs-i Şerife ait bilgilere ulaşılmıştır. Ana kaynaklar ile konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar kullanılarak özgün bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

1.1.2. Araştırmanın Amacı

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için hayli zor bir dönemdi. Bu dönemde yaşanan pek çok olumsuz gelişmelerden taşra idaresi de etkilenmiştir. Taşrada yaşanan en belirgin olumsuz özelliklerden biri hiç şüphesiz yönetim anlamında olmuştur. Taşra idaresinde ortaya çıkan zafiyet genel olarak yöneticilerin yolsuzluk veya adam kayırma gibi usulsüz yollara başvurmamasından ileri gelmekteydi. Yöneticiler rüşvet alıp veren, halka baskı yaparak ağır vergiler tahsil eden yozlaşmış bir profil oluşturmıştı. Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti taşra idare yapısında yeni düzenlemelere gitmiş ve yolsuzlukların önüne geçmeye çalışmıştır. Tanzimat Dönemi'yle birlikte bu amacında başarıya ulaşmayı hedefleyerek taşra yönetimlerine devletin politikalarına sadakatle bağlı, donanımlı, ileri görüşlü aydın kişileri atamaya gayret etmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Kudüs Mutasarrıflığında Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın Osmanlı idaresini, yönetim yapısını ve biçimlerini dirayetli bir şekilde temsil etme çabasını açıklamaktır.

1.1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin taşradaki değişim ve dönüşüm hareketini Kudüs Mutasarrıflığı özelinde açıklarken özel olarak siyasi konulara ve mutasarrıflık yapısına odaklanmış, bölgede eğitim-öğretim faaliyetleri, sosyokültürel hayatın diğer unsurları, ekonomik yapı, iç ve dış ticaret kapsam dışı kalmıştır. Bununla beraber 1877-1889 yılları arasında mutasarrıflıkta Rauf Paşa'nın desteğiyle yaşanan imar ve bayındırlık faaliyetlerine değinilmiştir. Birinci bölümde XIX. yüzyılda bölgede yaşanan siyasi olaylar açıklanmış, ikinci bölümde ise XIX. yüzyılda mutasarrıflığın yapısı incelenmiştir.

1.1.4. Araştırmanın Kaynakları

Bu araştırmanın temel kaynağı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde çeşitli fonlarda yer alan arşiv vesikalarıdır. Bab-ı Asafî (A.{}), Sadaret (A.{}), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Cevdet Dâhiliye (C. DH.), Dâhiliye Nezareti

(DH.), Hattı Hümayun (HAT), Hariciye Nezareti (HR.), İrade (İ.), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Nüfus Defterleri (NFS. d.), Şura-yı Devlet (ŞD), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d), Yıldız (Y.) evrakı gibi pek çok tasniften yararlanılmıştır.

Bir başka temel kaynak olarak H. 1285, 1286, 1288, 1316 yıllarına ait Suriye Vilayet Salnameleri kullanılmıştır. Bununla beraber Kamusü'l-Âlâm(C.5)' da Kudüs ile ilgili yer verilen bilgilerden faydalanılmıştır.

Çalışmada kullanılan arşiv vesikalarının yer bilgisi dosya ve gömlek numaraları belirtilerek verilmiştir. Vesikalardaki ve Salnamelerdeki Hicri ve Rumi tarihler Türk Tarih Kurumu tarafından hazırlanan “Tarih Çevirme Kılavuzu” programıyla Miladi takvime çevrilmiştir.

Konuyla ilgili yerli ve yabancı akademik ve diğer çalışmalardan yararlanılmıştır.

1.2. Kutsal Şehir Kudüs

Dünyanın en eski yerleşim birimlerinden biri olan Kudüs, harita üzerinde İsrail ve Filistin arasında yer almaktadır. Bilinen tarihi M.Ö. 3000 ile 4000 yıllarına kadar dayanır.¹ Bugün neredeyse tamamı İsrail'in eline geçmek üzere olan Kudüs'ün tarihi, din ve siyaset bağlamında uzun ve bir o kadar da karmaşık bir geçmişe sahiptir. Kudüs'ün Arap Kenanîler tarafından -özellikle Yebusiler- Bronz Çağı'nda bir şehir devleti olarak kurulduğuna inanılmaktadır.² Şehir kuruluşundan itibaren pek çok istila ve işgale maruz kalmış, Nil ve Fırat hududunda kurulan imparatorlukların yüzyıllarca süren çekişmelerine sahne olmuştur.

¹ Eski Kent'in bugünkü surlarının güneyinde yer alan Ofel Tepesindeki mezarlarda M.Ö.3200'lere ait olduğu düşünülen çanak çömlek kaplar bulunduğu için genel kanı bu yöndedir. Karen Armstrong, *Jerusalem: One City Three Faiths*, Ballantine Books, New York 2005, s.3. Ayrıca bkz. Aren M. Maeir, “Assessing Jerusalem in the Middle Bronze Age: A 2017 Perspective”, (Ed. Yuval Gadot), *In New Studies in the Archaeology of Jerusalem and Its Region*, Collected Papers, Jerusalem 2017, s.64-74.

² M.Alaa Mandour, “Jerusalem: A Tale of A City” *Journal of Islamic Architecture JIA*, 1/3, 2011, s.124.

M.Ö. XV. yüzyılda Mısırlı Firavunlar bölgeye hâkim olmuş ve yaklaşık 250 yıl boyunca bölgede hüküm sürmüşlerdir.³ Bu dönemde Mısır hâkimiyeti altında yaşayan çeşitli etnik unsurların varlığından söz edilebilir ki bunların başında Arap Kenanîler gelmektedir. Kenanîlerin dışında diğer etnik unsurlar ise Hattiler, Aramiler, Hurri-Mitanniler, Amurriler, Filistinliler ve İsraililerdir.⁴

Tevrat'a göre İsrailoğulları için Kudüs ve çevresi vaat edilmiş topraklardı ve İsrailoğulları bölgeye Hz. İbrahim zamanında yerleşmişlerdi. Ancak tam hâkimiyet sağlayamayarak dağınık bir yerleşim örneği sergilemişlerdir. M.Ö. X. yüzyılda Hz. Davud şehri fethederek hâkimiyet altına almıştı. Hz. Davud'un liderliğinden sonra İsrail Krallığına Hz. Süleyman geçmiş ve ölümünün ardından ülke *Judea* ve *Samaria* olarak ikiye ayrılmıştır.⁵ Yaşanan bu ayrılık Mısırlı Firavun Şeşonk için yeni bir fırsata dönüşmüş ve Şeşonk bölgeyi tekrardan istila etmiştir.⁶ Şehir daha sonra Asurlular, Babilliler, Persler, Grekler ve Romalılar gibi çeşitli imparatorlukların denetimi altına girmiştir.⁷ 638'de Hz. Ömer'in şehri fethiyle⁸ bölgede yaklaşık 1300 yıl kadar sürecek olan İslam hâkimiyeti dönemi başlamıştır.⁹ Kent sırasıyla Emeviler¹⁰, Abbasiler¹¹, Tolunoğulları¹², İhşidîler¹³, Fatımîler¹⁴, Selçuklular¹⁵,

³ Simon Sebag Montefiore, *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, (çev. Cem Demirkan), Pegasus Yayınları, İstanbul 2016, s.15-17.

⁴ Şükran Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, 2003, s.106.

⁵ Ahmet Emin Dağ, *Kudüs: İşgal Altında Bir İslam Kenti*, Pelikan Basım, İstanbul 2018, s.5.

⁶ Yaşar, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar", s.106.

⁷ Şerif Emin Ebu Şemmale, "Beyt'ül Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa Bir Tarih", (Ed. Abd Al-Fattah-El Awaisi, Muhittin Ataman), *Kudüs: Tarih-Din-Siyaset*, Seta Kitap, İstanbul 2020, s.42-44.

⁸ Kudüs'ün fethi hususunda birkaç farklı tarihten (634-636-637-638) bahsedilmektedir. Bahsi geçen tarihler şehrin kuşatma yıllarına ait olmakla beraber, Hz. Ömer 638 yılında şehre bizzat gelerek anlaşma imzalamak suretiyle şehri Patrik Sophronios'tan teslim almıştır. Anlaşma içeriği genel hatlarıyla halkın cizye karşılığında mal ve can güvenliğini, din ve ibadet özgürlüğünü öngörür niteliktedir. Casim Avcı, "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, s.327.

⁹ Türkkaya Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35/1, 1980, s.30.

¹⁰ Emeviler bölgede 661 ile 750 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan tarafından İslam mimarisinin bilinen ilk kubbeli yapısı olan Kubbetü's Sahra yaptırılmıştır. Bu eserle birlikte Mescid-i Aksa, Emeviyye Camii ve daha birçok sivil mimari örneği eserler Emeviler tarafından Kudüs'e armağan edilmiştir. Avcı, "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar", s.327-329.

¹¹ Abbasiler 750 ile 878 yılları arasında bölgeye hâkim olmuşlardır. Kudüs'e büyük önem vererek Harem-i Şerif'in doğu ve kuzey kapılarını yaptırmışlardır. Avcı, "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar", s.327-329.

Eyyubiler¹⁶, Memlûkler¹⁷ ve Osmanlı İmparatorluğu'nun¹⁸ egemenliği altında kalmıştır. Kudûs İslam hâkimiyeti boyunca da altın çağını yaşamıştır.¹⁹ Kudûs Osmanlı idaresinde altın yıllar sürecektir bir barış ve istikrar dönemi yaşamıştır. Bu durum, 1917'de tesis edilen İngiliz Mandasına kadar devam etmiştir. İngilizlerin şehri manda altına alması ve 1948'de İsrail Devletinin kuruluşunu tamamlayıp, İsrail'in 1967'de Doğu Kudûs'ü ele geçirmesi üzerine buradaki Müslüman hâkimiyeti tamamen son bulmuştur. Müslüman hâkimiyeti sadece siyasi anlamda son bulmakla kalmamış, nüfus yoğunluğu açısından da üstünlük kaybedilmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde İngilizlerin ve Siyonist Yahudi yaklaşımının XIX. yüzyılın ortalarından itibaren şehirdeki Müslüman nüfusun varlığını yarı yarıya düşürecek olan faaliyetlerine değinilerek Müslümanların bölgedeki hâkimiyeti nasıl kaybettikleri üzerinde ayrıca durulacaktır.

Akdeniz ve Ölüdeniz (*Lut Gölü*) arasında sıcak ve kurak aynı zamanda verimsiz topraklar üzerine kurulu olan Kudûs yüz yirmi altı kilometre kareye yakın yüz ölçümüyle eski tarihlerden beri dünya siyasetinin nabzının attığı nokta olmuştur. Tarih boyunca bölünmez nitelikte olmasına rağmen son yüzyılda Doğu ve Batı

¹² 878-905 yılında Kudûs'e hâkim olmuştur ancak kısa süre sonra tekrar Abbasiler yönetimi ele geçirmiştir. Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.233-236.

¹³ 935-969 yılları arasında Mısır, Suriye ve Filistin bölgesinde hüküm sürerek Kudûs'e hâkim olmuşlardır. Ahmet Ağırakça, "İhşîdiler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000, s.551-553.

¹⁴ Şehir 969 yılında Fatımîlerin eline geçmiştir. Bu tarihten Selçuklu hâkimiyetine kadar da Fatımîlerin elinde kalmıştır. Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995, s.228-237.

¹⁵ Selçuklu Devleti Kudûs'ü 1071 yılında hâkimiyet altına almıştır ancak 1096 yılının Ağustos ayında Fatımîlere karşı mücadeleyi kaybetmiş ve bölgedeki hükümler sona ermiştir. Abdülkerim Özyayın, "Selçuklular", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul 2009, s.386.

¹⁶ 1096 yılında Kudûs'e yeniden hâkim olan Fatımîler, Abbasiler ile hilafet mücadelesine girişmiştir. Bu karışıklıktan faydalanmak isteyen Haçlı zihniyeti ise Fatımîler üzerine bir sefer düzenleyerek 1099'da Kudûs'ü ele geçirmiştir. 1187 yılında Eyyubi Hanedanlığının kurucusu ve ilk hükümdarı Selahaddin Eyyübî tarafından Kudûs fethedilerek Haçlıların elinden alınmış ve yeniden İslam hâkimiyeti sağlanmıştır. Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1995, s.20-31.

¹⁷ Memlûk Devleti'nin kuruluş yıllarında Kudûs, Eyyubiler ve Memlûkler arasında birkaç defa el değiştirmiştir. Ancak Kudûs'ün yönetimi 1253 yılında Abbasi Halifesinin arabuluculuğuyla taraflar arasında yapılan bir barış antlaşması ile Memlûk hâkimiyetine bırakılmıştır. Cengiz Tomar, "Kudûs: Memlûkler Dönemi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, s. 332-334.

¹⁸ Kudûs'te Osmanlı egemenliğinin başladığı tarih hakkında bir fikir birliği olmamasına karşın Yavuz Sultan Selim'in 1514'te yönünü Doğu'ya çevirerek seferler gerçekleştirmesi ve 1516 Mercidabık ile 1517 Ridaniye zaferlerini kazanmış olması, Kudûs'te hâkimiyetin bu yıllar arasında sağlanmış olduğu kanaatini oluşturur ki hâkimiyetin 1517'den daha ileri bir tarihte sağlanmış olduğu düşünmek güçtür.

¹⁹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudiliğin Kudûs'e Bakışı: Tarih ile Mit Arasında Kudûs", (Ed. Mensur Akgün), *Tarih ile Mit Arasında Kudûs*, Kopernik Kitap, Ankara 2020, s. 135.

Kudüs olarak ikiye bölünmüş bir görünüm ve algı oluşturulmuştur. Dinî ve tarihi mirasın birçoğu, doğu kısmında yer alan “Eski Şehir” (*Old City*) çevresinde yoğunlaşmaktadır.²⁰ Uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi (1516-1917) altında kalan kent günümüzde İsrail ve Filistin arasında küresel çapta bir sorundur. İsrail 1967’de Doğu Kudüs’ü işgal ederek 1980’de Kudüs’ün tamamını “bölünmez başkenti” olarak ilan etmiştir. Bu karar 6 Aralık 2017’de 45. ABD Başkanı Donald Trump tarafından destek görse de²¹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) oy çokluğuyla kabul ettiği karara göre bölgenin en az yarısı İsrail işgali altındadır.²²

Kudüs üç ana inanç tarafından (Müslümanlık- Hristiyanlık- Yahudilik) kutsal şehir olarak kabul edilir. Müslümanlar için Mekke ve Medine’den sonra üçüncü kutsal şehir olarak kabul edilen Kudüs’ün önemi şüphesiz Hz. Peygamberin İslamiyet’in yayılmasında önemli bir nokta olan, Kuran-ı Kerim’de de bahsi geçen Miraç’a yükselme hadisesinin burada gerçekleşmiş olması²³ ve Müslümanların ilk kıblesi kabul edilen Mescid-i Aksa’nın²⁴ burada yer almasından dolayıdır. Ayrıca Kudüs Müslümanlar için peygamberler şehri olması hasebiyle de önemli bir yere sahiptir. Kuran-ı Kerim’de Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İshak, Yahudiler tarafından Kral

²⁰ Dağ, *Kudüs: İşgal Altında Bir İslam Kenti*, s.3.

²¹ 45. ABD Başkanı Donald Trump ’ın, Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma kararı hakkında bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773> (ET. 30.04.2021)

²² Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin (BMGK) Kudüs hakkında aldığı kararlar için bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42440136> (ET. 30.04.2021)

²³ Kuran-ı Kerim’de doğrudan “Kudüs” bir şehir adı olarak zikredilmemektedir. Arapça “kds” kökünden türeyen “Kudüs, Kuddüs, Mukaddes ve Mukaddese” kelimeleri ile on ayet geçmektedir. Bu ayetlerden üçü Allah’ın kudsiyetini, dördü “Ruhu’l-Kudüs” ile Cebrail’i (as) ve ikisi “Vadi’l-Mukaddes” ve “Arzi’l Mukaddes” ile mukaddes toprak ve beldeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Ahmet Çelik, “Kur’an’da Kuddüs Kavramı Ve Kâinattaki Tecellileri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, 2016, s.272. Bunlarla birlikte mukaddes toprakları ifade etmek için “El-arz Elletî Bâreknâ ve Bük’atü’l- Mübareke” kavramları da geçmektedir. Kuran-ı Kerim’de doğrudan veya dolaylı mekân olarak Kudüs’ü işaret eden 21 surede 70 kadar ayet bulunduğu ileri sürülür. Abdallah El-Khatib, “Jerusalem in the Qur’an”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 28/1, 2001, s.35. Doğrudan olan ayetlerde Kudüs Arzu’l-Mübarek ya da Arzu’l-Mukaddes olarak anılır ki bu ayetler şunlardır: (Bakara 2/87, 253; Maide 5/21; Araf 7/136-137; İsrâ 17/1; Enbiya 21/70-71,81; Sebe 34/18). Miraç hadisenin anlatıldığı İsrâ suresi 17/1’ de “el-Mescidü’l-Aksa” ifadesi geçmekte ve bu ayette Mescid-i Aksa ile çevresinin mübarek oluşu açıkça belirtilmektedir. Bununla birlikte dolaylı yoldan Mescid-i Aksa ve çevresinin mukaddes oluşuna işaret eden diğer ayetler ise şunlardır: (Bakara 2/58-59,114,259; Ali İmran 3/37-39; Maide5/21; Araf 7/161; Yunus 10/93; Meryem 19/16-17; Mumin 40/50; Kaf 50/41; Hadid 57/12; Tin 95/1-3).

²⁴ Aksa, Arapça uzak anlamına gelmektedir. Mabedin Mekke’ye uzaklığından dolayı bu isimle anılmıştır. Mescid-i Aksa 58,27 hektarlık arazi olup, Hz. Peygamberin Miraca yükseldiği Kubbetü’s Sahrayı ve Miraç sonrası namaz kıldığı Kible Camii’ni içerir. Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004, s.268-271.

Davud ve Kral Salomon olarak anılan Hz. Davud ve Hz. Süleyman ile Hz. İsa'nın da burada yaşamış olduklarından bahsedilmektedir.²⁵

İslamiyet için olduğu kadar Yahudilik ve Hristiyanlık açısından da kutsiyet atfedilen bazı önemli mekânlar burada yer almaktadır. Yahudilere göre şehrin adı ilk kez Tevrat'ta geçmiştir. Bu sebeple kutsallık ve ebediyet Hz. Davud ve Hz. Süleyman (Salomon) yönetimine bağlanır.²⁶ Kökenlerinin Kudüs topraklarında yaşayan Hz. İbrahim'e dayanmasına ek olarak Hz. Musa'nın da İsrailoğullarına "Kutsal Topraklara" cesurca girmelerini emrettiği gerekçesiyle Yahudiler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Hristiyanlar ise "Kutsal Topraklar" dedikleri bölgeyi Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü, çarmıha gerildiği, göğe yükseldiği rivayetleriyle birlikte en kutsal ibadethanelerinin (Kamame/Kıyamet Kilisesi) de bulunduğu yer olması sebebiyle ayrı bir ihtimam ile benimsemişlerdir.

1.3. Kudüs'ün Adı, Tarihçesi ve Coğrafyası

Kudüs adına bir kent olarak ilk kez M.Ö. XIX. ve XVIII. yüzyıla ait eski *Mısır Lanet Metinleri'nde*²⁷ rastlanmaktadır. Buradaki isim *Ruşhalimun* şeklinde okunur.²⁸ M.Ö. XIV. yüzyıla ait Tel el-Amarna tabletlerinde²⁹ ise şehrin adı *Urusalim* olarak anılmaktadır. Geç dönem Asur metinlerinde *Urusilimmu* ya da *Ursalimmu* olarak, İbranice ve Eski Ahid'in Aramice metinlerinde de benzer şekilde *Yruşlm*, *Yeruşalayim* veya *Yeruşaleim* olarak zikr edilmiştir.³⁰ Şehrin adının Batı dillerindeki karşılığı İngilizce, Almanca ve Fransızcada *Jerusalem*, İtalyancada ise

²⁵ Günümüzde Kuran-ı Kerim'de Kudüs'te yaşamış olduğu belirtilen peygamberler ile birlikte, Hz. Yakup, Hz. Yunus, Hz. Musa ve Hz. Meryem'in kabir ve makamlarının da Kudüs ve çevresinde olduğu bilinmektedir. İhsan Satış, *XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs Ve Hristiyanlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015, s.33.

²⁶ Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku", s.29.

²⁷ Lanet Metinleri ya da yazıları, Eski Mısır'da düşmanlarını etkisiz hale getirmek için büyü amaçlı olarak seramik vazolar ya da farklı figürler üzerine yazılan yazılardır. M.Ö. (1878-1842) Firavun III. Sesortis dönemine aittir. Bu yazılar Alman Mısır bilimci Kurt H. Sethe tarafından çözümlenmiş 1926'da Berlin'de yayımlanmıştır. Eski Mısırlıların bu objeleri merasim eşliğinde kırıkları da bilinir. Eldar Hasanoğlu, "Kudüs Hakkında Genel Bilgiler", (Ed. Osman Aydın), *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s.18; Montefiore, *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, s.16.

²⁸ Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskiye*, S.37, Kış 2018, s. 110.

²⁹ Tel el-Amarna tabletleri Mısır ve Mısır'a bağlı Kenanlı şehir-devletleri arasındaki resmi yazışmaları içerir. Gürkan, "Yahudiliğin Kudüs'e Bakışı: Tarih ile Mit Arasında Kudüs", s. 124.

³⁰ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, s.323.

Gerusalemme'dir.³¹ Bu isimlerin tamamı Kenanîler için en büyük Tanrı kabul edilen Salem'in adına izafeten aynı kökten türemiş ve "barış" manasına gelmektedir. Eski Ahid'in bazı bölümlerinde *Hakikat Şehri*, *Oholiba*, *Sion*, ya da *Zion* olarak da geçmektedir. Hz. Davud'un şehri fethiyle birlikte Davud'un Şehri de denilen *Ir-Davud* olarak anılmıştır. Roma İmparatoru Hadrianus şehre hâkim olduğu zaman adını *Aelia Capitolina* olarak değiştirmiştir.³² İmparator Konstantin dönemine kadar yani yaklaşık iki yüz yıl boyunca şehir bu isimle anılmıştır. Konstantin döneminde şehir yeniden *Urişalim* olarak anılmaya başlanmıştır. İslam fethine kadar bölgede şerefli anlamına gelen *İlia* adı da kullanılmıştır. Hz. Ömer'in 638'de kenti fethiyle beraber *Beyt'ül-Makdis*³³, *Beyt'ül-Mukaddes* ya da *Mescid-i Aksa* isimleri yaygın olarak kullanılmıştır. Bu genel kullanımların yanında bir de *el-Ard'ül-Mukaddes*, *al-Balat*, *Karyetü's-Selam* ve *Medinetü's-Selam* ifadeleri kullanılmıştır.³⁴ Emeviler döneminde ise bereketli, kutsal veya kutsanmış şey ya da yer anlamına gelen *Kudüs* adı kullanılmaya başlanmıştır.³⁵ Kudüs adı İslâmiyetin ilk yıllarında Beyt'ül-Makdis ve Beyt'ül-Mukaddes kadar yaygın olarak kullanılmamış olsa da zaman içinde ve günümüz popüler kültüründe en yaygın kullanılan isim olmuştur. Şehir farklı kültürlerin tesiri altında kalmış ve pek çok isimle anılmış olmakla beraber kullanılan isimlerin tamamı barış ve kutsallığı işaret etmiştir.

Osmanlı kroniklerinde ise Kudüs adına, yukarıda zikredilen isimlere paralel olarak kelime anlamı itibariyle şerefli, mübarek, kutsal, soylu ve temiz anlamlarına gelen *şerif* sıfatıyla rastlanmaktadır. Kudüs-i Şerif, tüm Müslümanlar için olduğu gibi Osmanlılar için de, Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal haremdi. Bu

³¹ Satış, *XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs Ve Hristiyanlık*, s.32.

³² Romalıların şehre vermiş oldukları Aelia ismi zaman içinde Müslümanlar tarafından Arapçalaşarak "*İlia*" olarak kullanılmıştır. Harman, "Kudüs", s.324.

³³ Kutsal ev anlamına gelebilecek olan Beyt'ül Makdis ifadesini kullanan ilk kişinin Hz. Peygamber olduğu bilinir. Ancak islâmın gelişinden önce Araplar da aynı ifadeyi aynı bölgeye atıfta bulunmak için kullanmış olabilirler. Abd Al-Fattah-El Awaisi, "İslamic Jerusalem A New Concept and Definitions", *Journal of Islamicjerusalem Studies*, 6/1, 2005, s.9.

³⁴ Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, Elazığ 2001, s. 306-307.

³⁵ Rabia Mert, *Tarihsel, Mitolojik Ve Dinî Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2017,s.65.

sebeple *Sâlis-i Haremullah* olarak da anılmıştır. Bu isimlerle birlikte kutsal belde anlamına gelen *Belde-i Kuds* ve *Belde-i Tayyibe* de kullanılmıştır.³⁶

Kudüs, coğrafi konumu itibariyle Akdeniz'in Suriye kıyılarına yakın Mısır, Mezopotamya ve Anadolu bölgelerinin kesişim noktasında yer almaktadır. Akdeniz'e kuş uçuşu elli iki, Lut Gölü'ne³⁷ ise yirmi dört kilometre mesafededir.³⁸ Tam olarak Lut Gölü'nün batısında ve bu alandan fay dikitleriyle ayrılan otuz beşinci doğu boylamı ile otuz birinci kuzey enlemlerinde Yahudiye platosu üzerine kurulmuştur.³⁹ Tecrit edilmiş ticaret yollarından uzak olan kent orta soğuklukta ve bazen yağışlı kışlar ile yakıcı yazlara sahip tipik Akdeniz iklimine sahiptir.⁴⁰ Şehrin kıyı ile bağlantısı altmış iki kilometre batısındaki bir liman kenti olan Yafa şehri üzerinden sağlanmaktadır. Şehir dört ana yol ile dışarıya açılır. Bunlar doğuda Eriha, batıda Yafa, kuzeyde Hayfa ve güneyde Halilürrahman üzerinden Amman'a ulaşan yollardır.⁴¹

Kudüs, tarih ve coğrafya kaynaklarında sur içi ve sur dışı olmak üzere ikiye taksim edilir. Sur içi eski Kudüs dört tepe⁴² üzerine kurulmuştur ve bu tepelerin deniz seviyesinden yüksekliği 720 ile 830 metredir. Sur içi Kudüs'ün yüksekliği ise Akdeniz'den yaklaşık 800, Ölüdeniz'den ise 1150 metredir. Vadiler vasıtasıyla sur dışından ayrılan Kudüs, tepelerin ve dağların üzerinde olması sebebiyle düşmanlara karşı korunmak için doğal bir savunma imkânına sahiptir.⁴³

Osmanlı hâkimiyetindeki şehrin o zamanki idari sınırlarını belirlemek güçtür. Çünkü zaman içinde pek çok idari değişim yaşanmış ve bu durum bir sınır haritası çizmeyi zorlaştırmıştır. Ancak Eş-Şeria Nehri ve Lut Gölü'nün doğal bir sınır oluşturduğu göz önüne alınırsa, kuzeyde Sincil Köyü'nden uzanıp Halil Dağı'nın

³⁶ Alaattin Dolu, "Osmanlı Kroniklerinde Kudüs Algısı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/1, 2016, s.24.

³⁷ Ölüdeniz olarak da bilinir. İçinde ve kıyılarında hiçbir canlı yaşamadığı (yosun hariç) ve hakkındaki ölümcül efsanelerden dolayı bu isimle anılmaktadır. Ayrıca Sogar Denizi, Tuz Denizi, Zift Denizi, Altüst olmuş Göl ve Fena Kokulu Göl gibi isimlerle de anılır. Mustafa L. Bilge, "Lut Gölü", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C27, Ankara 2003, s.230.

³⁸ Harman, "Kudüs", s.323.

³⁹ Nazlı Karabulut, *Başlangıçtan Emevilere İslam Tarihinde Kudüs*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2018, s.4.

⁴⁰ Montefiore, *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, s.15.

⁴¹ Erdem Demirkol, *Kudüs ve II. Abdülhamid*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul 2017, s.13.

⁴² Bu tepeler; Bezeta, Moriya, Akra ve Siyon tepeleridir.

⁴³ Hasanoğlu, "Kudüs Hakkında Genel Bilgiler", s.11.

eteklerine kadar, güneyde ise Nakıb Çölü'nün başlangıcına kadar bir sınırın varlığından söz edilebilir. Şehrin sınırları Gazze Sancağı'na bağlı Remle ile Lud bölgesinden batı sınırındaki sahil ovasına ve dağların eteklerinin bitimine kadar genişlemektedir.⁴⁴

1.4. Kudüs'te Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve İdari Düzenlemeler

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllar boyunca farklı milletlere mensup olan tebaasıyla birlik içinde yaşamış ve genel olarak hüküm sürdüğü coğrafyalarda sükûneti belirli bir sistematik dâhilinde sağlamıştır. Kudüs de Osmanlı idaresinde bu şekilde, fethedilişinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar önemli ölçüde huzur ve sükûnet dönemi yaşamıştır. Gündelik anlaşmazlıklar dışında huzuru bozacak çok ciddi hadiseler yaşanmamasına rağmen bölgede yaşayan Hristiyanlar arasındaki çatışma dikkat çekicidir. Hristiyanlarca kutsal kabul edilen mekânlarla ilgili Latin kilisesine bağlı olanlarla Rum ve Ermeni kiliseleri mensupları arasında anlaşmazlıklar söz konusudur. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu cemaatler arasındaki çatışma derinleşmiştir.⁴⁵

Tüm islâm âlemi için kutsal sayılan Kudüs toprakları şüphesiz Osmanlılar için de büyük bir önem arz etmiştir. Uzun yıllar Memlûklerin hâkimiyetinde kalan kutsal topraklar, Memlûklerin güç kaybetmesi Osmanlıların ise güçlenerek yönünü Doğuya çevirmesiyle 1516'da Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve dört asır boyunca idare edilmiştir.⁴⁶ Şehir fethedilişinden itibaren Osmanlı sultanlarının mutlak ilgisine mazhar olmuş ve daima muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Şehirde uzun yıllar süren Osmanlı hâkimiyeti adeta bir refah ve mimari Rönesans zemini olmuştur.

Osmanlılar Kudüs'e hâkim olmadan evvel kent Memlûk Devleti yönetimi altındaydı. Kutsal toprak Kudüs'ü elinde tutan Memlûkler ve Osmanlılar arasındaki iyi ilişkiler Yavuz Sultan Selim Osmanlı tahtına geçene kadar genel olarak sorunsuz bir şekilde ilerlemişti. 1514'te Çaldıran Zaferini elde ederek Doğu Anadolu'ya hâkim

⁴⁴ Abdalqader Steih, *Kudüs Sancağı'nda Osmanlı İdaresi (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s.1.

⁴⁵ Kâmil Cemil El-Aselî, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26, Ankara 2002, s.334.

⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.II, Ankara 1988, s.273.

olan Sultan Selim, 1515'te Turnadağ Muharebesi'nde Dulkadiroğlu Beyliği'ne de son vererek Osmanlı sınırlarını Memlûk toprakları olan Suriye'ye kadar genişletmişti. Bu durumdan rahatsız olan Memlûkler, İran Safevi Devleti ile Osmanlılara karşı iş birliği yapmış ve sonuç olarak bu işbirliği iki devletin ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.⁴⁷ Bozulan ilişkiler karşısında Yavuz Sultan Selim, İran seferinden vazgeçerek Memlûkler üzerine yürümeye karar vermiştir.⁴⁸ İki ordu 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarında Mercidabık 'da karşılaşmış ve mücadele Osmanlıların zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu mücadelenin ardından Yavuz Sultan Selim Mısır'a doğru ilerlemek için harekete geçmiştir. Mısır yolunun güvenliğini sağlayarak devam etmek isteyen Sultan Selim Filistin bölgesini ele geçirmek için Sadrazam Sinan Paşa'yı görevlendirmiş ve Sinan Paşa kısa sürede Aclun, Safed, Nablus ve Kudüs'ün fethini sağlamıştır.⁴⁹ Osmanlı ordusu 22 Ocak 1517 yılında ise Ridaniye Savaşı'yla Memlûklere karşı son kez savaşmış ve bu devletin varlığına son vermiştir.⁵⁰ Böylece Mısır, Hicaz ve Kudüs'ün de dâhil olduğu Suriye toprakları Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmiştir.

Kudüs'ün Osmanlı yönetimine giriş tarihi hakkında net bir fikir birliği yoktur. Ancak tarihçi Yavuz Ercan'ın aktardığına göre, *H. Ramazan 922'de (Ekim 1516)* kent Osmanlılar tarafından ilhak edilmiştir.⁵¹ 31 Aralık 1516'da ise Yavuz Sultan Selim Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Sultan Selim Kudüs'e geldiğinde Ermeni Patriği III. Serkis ile Rum Patriği Attalia II. Dorotheos başta olmak üzere ruhbanlar ve halk tarafından karşılanmıştır. Sultan, maiyetindekilerle birlikte Kubbetü's Sahra'yı ve

⁴⁷ Yasemin Bayraktar, *16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İdaresinde Filistin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s.19.

⁴⁸ Memlûk Sultanı Kansu Gavri Yavuz Sultan Selim'i topraklarından uzak tutmak istemiştir. Kansu Gavri Şehzade Ahmet'in oğlu Kasım'ı elinde tutarak Osmanlılar için bir tehdit oluşturmuştur. Yavuz Sultan Selim'in İran seferinden vazgeçerek Memlûkler üzerine yürümesinin en önemli sebeplerinden biri de, Mısır ve Medine gibi kutsal toprakları elinde bulunduran Memlûklerin, hac ibadetlerini gerçekleştirmek için bölgeye gelen hacıların emniyetini sağlayamamasıdır. Bunlara ek olarak bir de Portekiz'in bu topraklara karşı tehdidi artınca Sultan Selim yönünü Mısır merkezli Memlûkler üzerine çevirmiştir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C.II*, s 267.

⁴⁹ Bayraktar, *16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İdaresinde Filistin*, s.19.

⁵⁰ Demirkol, *Kudüs ve II. Abdülhamid*, s.25.

⁵¹ Yavuz Ercan konuyla ilgili hem Başbakanlık Arşivinde hem de Topkapı Sarayı Arşivinde yaptığı incelemeler sonucunda ulaştığı belgelerdeki tarihlerin yanlış kopya edildiğini iddia etmiştir. Çünkü belgelerde yer alan tarihlerde Yavuz Sultan Selim'in kesin olarak İstanbul'da olduğu ve bir sefer hareketinin olmadığını ifade etmiştir. Bu sebeple belgelerdeki tarihe benzeyen ve Yavuz Sultan Selim'in Arap diyarı fethinde olduğu zaman dilimini daha doğru kabul etmiştir. Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.10.

Harem-i Şerif'i ziyaret etmiş, ardından Mescid-i Aksa'da akşam namazı kılmıştır.⁵² Ayrıca Hz. Ömer ile başlayıp diğer İslam hükümdarları tarafından devam ettirilen geleneğe uygun olarak gayrimüslim tebaaya can ve mal güvenliği başta olmak üzere ibadet özgürlüklerini teminat altına alan birer ferman vermiştir. Aynı zamanda gayrimüslim halkın kiliselerinin ve geri kalan ibadet yerlerinin tasarrufunu eskisi gibi kendi patriklerine bırakmıştır.⁵³ Sultan bu fermanlarla halkın birbirine karşı olan sorumluluklarının sınırını çizmiş ve düzenin bozulmasına engel olmak istemiştir.

Şehrin kuruluşundan İsrail yönetimine kadar detaylı tarihini anlatan Montefiore ise, Yavuz Sultan Selim'in 20 Mart 1517'de özel olarak kutsal toprakları teslim almak için Kudüs'e girdiğini, El-Aksa ve Kubbetü's Sahra'nın anahtarlarını teslim aldıktan sonra kendisini "ilk kıblenin hâkimi" ilan edip Tapınak Dağı'nda namaz kıldığını ifade etmiştir. Sultan Selim'in bu tarihten sonra Hristiyan ve Yahudilere karşı geleneksel hoşgörünün devam edeceğini bildirerek şehirden ayrılıp, Mısır'ı ele geçirmek için hareket ettiğini aktarmıştır.⁵⁴

Bazı kaynaklar ise Kudüs'ün kendi isteğiyle Osmanlı yönetimine girdiğini aktarır. Bu iddiaların doğruluğu kuşkuludur. Çünkü Kudüs o tarihlerde Memlûklere bağlıydı ve Memlûk Valisi İli Bey tarafından yönetiliyordu. İli Bey ise Memlûk ordusunda Osmanlılara karşı mücadele etmiş bir komutandı. Her ne kadar bilgiler kısıtlı olsa da bu durum göz önüne alındığında valinin hiçbir mukavemet göstermeden şehri teslim etmesi oldukça düşük bir ihtimaldir.⁵⁵

Osmanlıların Memlûklerle giriştiği mücadelede Memlûklerin coğrafi konumu ile Şam ve Filistin topraklarının fethi göz önüne alındığında Kudüs'ün fethinin de 1516 yılının sonbaharında gerçekleştiği fikri kabul edilebilir bir tarih olarak yansımaktadır. Sultanın bölgedeki gayrimüslimlere vermiş olduğu fermanların da Osmanlı arşivlerindeki suretlerinin tarihleri incelendiğinde en erken fermanın H.25-02-923 (19 Mart 1517) tarihine ait olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Buradan hareketle

⁵² Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, , s.11-17.

⁵³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. e)*, No.746, Gömlek No.102.

⁵⁴ Montefiore, *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, s.293-295.

⁵⁵ Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, s.10-11.

⁵⁶ BOA, TS. MA. e, No.686, Gömlek No.13.

Kudüs'ün fethinin Yavuz Sultan Selim'in şehre gelişinden önce olduğu görüşü ağır basmaktadır.

Kudüs'te kent ve köy sakinlerinin nüfusu ile yaklaşık vergi gelirlerini saptayan bilinen ilk tahrir kayıtları fetihten yaklaşık on yıl sonra 1525-1526 yılında yapılmıştır. Kudüs'te Osmanlı kadısına ait ilk mahkeme sicillerine ise 1530-1531 yılında rastlanır. Dolayısıyla, Osmanlı yönetimiyle değişime uğrayan idarî yapıların 1530'lu yıllarda bütünüyle işler hale geldiğini görmek mümkündür.⁵⁷

Osmanlıların Kudüs'te 1516'da başladığı kabul edilen hâkimiyeti 1917 yılına kadar devam etmiştir. Kudüs'teki Osmanlı hâkimiyetinin son bulması ise pek çok faktöre bağlıdır. 1917'de Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz mandası neticesinde elden çıkan Kudüs'te Osmanlı egemenliğinin sona ermesinin ardında devletin farklı cephelerde vermiş olduğu mücadeleler ve XVIII. yüzyıldan itibaren merkezi denetiminin zayıflaması kadar, şüphesiz İngiliz Hükümet Başkanı Benjamin Disraeli'nin de payı büyüktür. Disraeli 1851 yılında bir toplantı esnasında arkadaşlarına, Filistin topraklarını ekonomik anlamda zor durumda olan Türklerden satın alabileceklerini söylemiş ve onun bu fikri kısa bir süre sonra Rothschildler tarafından uygulanmıştır. Rothschildler adına 1882 yılında Filistin'de ilk araziler satın alınmış, 1918 yılına gelindiğinde ise bu arazilerin sayısı ve yüz ölçümleri yüz binlerle ifade edilir olmuştur.⁵⁸ Öte yandan İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour 2 Kasım 1917'de yayınladığı Balfour Bildirisi'yle⁵⁹ Filistin'de Yahudiler için milli bir vatan kurma vaadinde bulunmuştur. Bu toprak alımları ve vaatleri dışında Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizler ile işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmiş ve bunun neticesinde 9 Aralık 1917'de İngiliz General Allenby Kudüs'e girmiştir.⁶⁰

⁵⁷Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, s. 34.

⁵⁸Anıl Atmış, *Kudüs Eşrafından Hüseyini ve Halidi Aileleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020, s.4.

⁵⁹ Balfour Deklarasyonu, Lloyd George'un başbakanlığındaki Britanyalı savaş kabinesinde dışişleri bakanı olan Arthur Balfour'un girişimiyle başlatılan ve sonuçta Filistin'de bir Yahudi devletinin - İsrail- kurulmasıyla sonuçlanan girişimdir. 1917 yılındaki bu deklarasyon, ilk Balfour Deklarasyonudur. Müzehher Yamaç, Hazel Cartmill, "The Balfour Declaration", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7,S.13, s.135-143.

⁶⁰ Ebu Şemmale, "Beyt'ül Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa Bir Tarih", s.56.

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem taşra teşkilatlanması en üst birim olan beylerbeyilik yani vilayet ya da eyalet yapısından oluşuyordu.⁶¹ Eyaletler, sancakbeyinin idaresinde sancak veya liva denilen idari birimlerden meydana gelmekteydi.⁶² Alt idari birim olmasına rağmen sancaklar temel idari birim olarak görülmüş ve buralar için ayrı ayrı tahrirler⁶³ düzenlenmiştir. Hatta vergi gelirlerini düzenleyen kanunnameler de her bir sancak için ayrı ayrı düzenlenip kaydedilmiştir. Sancaklar ise kaza, nahiye ve köy gibi alt birimlere ayrılmıştır.⁶⁴

Vilayet, sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan Osmanlı taşra teşkilat yapılanması, Osmanlı hâkimiyetine giren Şam beldelerinde de (Bilâdü's Şam) aynen tatbik edilmiştir. Osmanlılar ele geçirdikleri bölgelerde hızlı bir şekilde yapılanmaya önem verirken, bölgenin idaresinde yönetimi doğrudan üstlenmez, daha çok yerel yöneticilerle işbirliği yapardı. Doğrudan denetim ancak bölgenin maddi kaynak ve nüfusunun kaydedilmesine dayanan tımar sistemi tesis edilerek kurulurdu. Bu doğrultuda Şam beldelerinin çoğunda idari düzen genel hatlarıyla kabul edildi ve idare Memlûklerin eski yöneticilerinin tecrübelerinden istifade edebilmek için bölgeyi tanıyan yöneticilere bırakıldı.

Osmanlı Devleti Memlûkler'den aldığı bütün toprakları Mısır ve Şam olmak üzere iki beylerbeyilik olacak şekilde teşkilatlandırmıştı. Arap ve Acem diyarı olarak da anılan bölgenin mali işlerine bakmak üzere Arab ve Acem Vilâyetleri

⁶¹ Osmanlı Devleti'nde idari teşkilatlanma ve vilayet birimleri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar)*, Türk Tarih Kurumu, C.I, Ankara 1988, s.501-506; İasha Bekadze, "Osmanlıda Kullanılan Vilâyet Tabiri Üzerine", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C.36, S.36, 2017, s.240-268.

⁶² Abdullah Çakmak, "Osmanlı İdaresinin Kudüs'te Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl)", (Ed. Ahmet Kavas, Mustafa Selim Yılmaz, Muhammed Tandoğan), *Geçmişten Günümüze Kudüs*, Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları: Pelikan Basım, İstanbul 2019, s.92.

⁶³ Tahrir, kelime anlamı olarak "yazma, kaydetme, deftere geçirme" anlamına gelmektedir. Osmanlı mali teşkilâtında vergileri ve bu vergileri verenleri tespit etmek için farklı dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39, İstanbul 2010, s.425-429.

⁶⁴ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Elazığ 2003, s.352.

Defterdarlığı teşkil edilmişti.⁶⁵ 29 Ağustos 1517’de Mısır Beylerbeyliğine Memlûklerin eski Haleb naibi Hayır Bey tayin edilmiştir.⁶⁶

Kudûs ilk idari yapılanmada Şam Vilayetine bağlanarak Evrenos Bey oğlu İskender Bey’e tevcih edilmişti. Trablus İskender Paşa oğlu Mustafa Bey’e, Gazze İsa Bey oğlu Mehmet Bey’e, Safed ise Mustansiroğlu’na tevcih edilmiştir. Şam’da 25 Eylül 1517’ye kadar devam eden ilk idari taksimat bu şekilde iken bu tarihte Kudûs, Gazze, Safed, Nablus ve Kerek sancakları Memlûklerin uzun süre Şam Beylerbeyi olan Canbirdi Gazâlî’ye sancakbeylik olarak tevcih edilmiştir. Birkaç ay sonra 15 Şubat 1518’de bu tevcihlere Şam Sancağı da eklenmiştir. Böylece Memlûkler zamanında Şam beylerbeyi olan Gazâlî aynı idari görevini Osmanlılar zamanında da yeniden elde etmiştir.⁶⁷

Canbirdi Gazâlî’nin Yavuz Sultan Selim’in vefatının ardından Melik Eşref unvanıyla kendi adına hutbe okutup para bastırarak Mısır’da sultanlığını ilan etmesi üzerine Osmanlı Devleti tarafından bu duruma derhal müdahale edilmiştir.⁶⁸ 1 Şubat 1521’de Ferhad Paşa ve Dulkadir Beyi Şehsuvar oğlu Ali Bey, Gazâlî’yi bozguna uğratarak kuşatmasına son vermiş ve Gazâlî öldürülmüştür.⁶⁹ Gazâlî’nin ölümüyle Şam Beylerbeyliğine Anadolu Beylerbeyi olan Ayas Paşa atanmış ve Kudûs, Gazze ve Safed her biri ayrı sancak olacak şekilde teşkilatlandırılmıştır.⁷⁰ Böylece Kudûs’ta yaşanan siyasi ve toplumsal sorunlar şehrin idari teşkilatlanmasını da yakından etkilemiş ve zaman içerisinde idari yapı yeniden organize edilmiştir.

1521’den sonra her biri ayrı sancak olarak teşkilatlandırılan Kudûs sancağının 1522 yılında bilinen sancakbeyi Kara Hasan Bey’dir. 1523 yılında Gazze sancağına dâhil edilen Kudûs, Üveys Bey tarafından idare edilmiştir. Kudûs bir süre bu şekilde idare edildikten sonra Gazze’den ayrılmıştır. 1527 yılına gelindiğinde ayrı sancaklar olan Kudûs ve Gazze tekrar birleştirilmiş ve Üveys Bey Birader-i Mehmet Bey

⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 327.

⁶⁶ Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”, s.356.

⁶⁷ Çakmak, “Osmanlı İdaresinin Kudûs’ta Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl)”, s.92.

⁶⁸ BOA, *TS.MA.e*, No.756, *Gömlek No.87*.

⁶⁹ BOA, *TS. MA. e*, No.858, *Gömlek No.69*.

⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C.II*, s.296.

sancakbeyi olarak atanmıştır. 1545 yılına gelindiğinde Kudüs ve Gazze, Safed ve Nablus ile Hama ve Hums birbirinden ayrılarak her biri yeniden müstakil sancaklar haline getirilmiş ve Kudüs'ün Sancakbeyi Hasan Bey olmuştur.⁷¹ Osmanlı idari teşkilat düzeninin temellendirildiği XVI. yüzyılda bölgede görev yapan sancakbeylerinin detaylı listesi aşağıdaki gibidir.⁷²

Tablo 1: XVI. Yüzyıl Kudüs Sancakbeyleri

Tarih	Sancak Adı	Sancakbeyi
1522	Kudüs	Kara Hasan Bey
1527	Kudüs-Gazze	Üveys Bey Biraderi Mehmed Bey
1545	Kudüs	Hasan Bey
1550	Kudüs	Hasan Bey
1556	Kudüs	Kaytas Bey
1557	Kudüs	Ferruh Bey
1560	Kudüs	Kaytas Bey
1564	Kudüs	Rıdvan Bey
1565	Kudüs	İlyas Bey
1566	Kudüs	Mehmed Paşa
1568	Kudüs	Keyvan Bey
1570	Kudüs	Ahmed Bey
1571	Kudüs	Muhammed Bey
1573	Kudüs	Süleyman Bey
1579	Kudüs	Mahmud Bey
1584	Kudüs	Hüseyin Bey
1585	Kudüs	Mahmud Bey
1588	Kudüs	Hüdaverdi Bey
1591(?)	Kudüs	Hacı Mehmed Bey
1593	Kudüs	Süleyman Bey

Osmanlı idaresinin yerleşmeye çalıştığı XVI. yüzyıl Kudüs'ünde bedevi Arapların isyanı ve hac yollarının güvenliği gibi problemler gündemdeydi. Bu sebeple idari düzen tam anlamıyla hızlı bir şekilde oluşturulamamış ve güvenlik en temel sorun haline gelmişti. Bu noktada sancakbeylerine büyük bir sorumluluk düşmüştü. Kudüs'teki bu meselelerin halledilmesi için sancakbeyi ve kadı gibi taşra yöneticileri doğrudan İstanbul'dan atanmaya başlamıştı. Bir yıllık süreyle atanan sancakbeyleri tablodan da anlaşılacağı üzere göstermiş oldukları dirayete bağlı olarak

⁷¹ Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", s.359-362.

⁷² Çakmak, "Osmanlı İdaresinin Kudüs'te Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl)", s.96.

tekrar aynı göreve atanabilmiştir. Merkezden atanan yöneticiler sayesinde sancağın muhafazası sağlanmış ve böylelikle merkezi yönetimin ağırlığının hissedildiği bölgede bedevi Arap isyanlarının bastırılması ve devlet görevlilerinin kontrol edilmesi gibi hususlar kolaylaşmıştır.⁷³

Kudüs Sancağı Memlûklerde olduğu gibi Kudüs, el-Halil ve Benî Amr nahiyelerinden oluşmaktaydı.⁷⁴ 1538 yılından itibaren Benî Amr nahiyesi feshedilerek nahiye sayısı ikiye düşürülmüştür.⁷⁵ Ancak Kudüs Osmanlı yönetiminde hep sancak statüsünde yer almış ve sancağın yönetim merkezi Memlûk döneminde olduğu gibi Gazze değil, Kudüs olmuştur.⁷⁶ Fethedildiği 1516 yılından 1830 yılına kadar Şam'a bağlı olarak yönetilmiştir. 1830 yılında Şam eyaletinden ifraz olunarak Sayda Eyaletine bağlanmıştır.⁷⁷ 1831-1840 yıllarına gelindiğinde Kudüs'te önemli değişiklikler yaşanmış ve kent Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa yönetimine girmiştir.⁷⁸

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle taşrada yeni düzenlemeler yapılmıştı. Bu düzenlemelerin Kudüs'teki yansıması ise kentin Osmanlı yönetimine yeniden geçtiği 1841 yılında Kudüs'ün doğrudan merkeze bağlanması şeklinde tezahür etmiştir. Ancak kısa süre sonra bu karar iptal edilmiş ve kent 1841-1865 yılları arasında Sayda eyaletine bağlanmıştır. Kudüs bu süreçte merkez ile olan ilişkilerinde eyalet merkezi kabul edilen Beyrut'a bağlı olmuştur. 1851 yılında Kudüs'ün Sayda'dan ayrılarak bağımsız bir mutasarrıflık olması talep edilmiş ancak bu talep uygun bulunmamıştır.⁷⁹ 1865'te ise Sayda ve Şam eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Suriye Vilayeti içinde yer almıştır.⁸⁰ 1871 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi gereğince Kudüs, Osmanlı taşra idaresinde

⁷³ Abdullah Çakmak, "Osmanlı Yönetiminde Kudüs", (Ed. Osman Aydın), *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs*, İlim Yayma Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, s.115.

⁷⁴ Abdullah Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, İlem Yayınları, İstanbul 2020, s.18.

⁷⁵ Benî Amr nahiyesi Kudüs sancak merkezinin batısında yer almaktaydı. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.)*, No. 1015, s.1.

⁷⁶ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.33.

⁷⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun (HAT)*, No.554, *Gömlek No.27425*.

⁷⁸ el-Aseli, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", s.335.

⁷⁹ Devlet Arşivler Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadâret Mektubî Kalemi Umûm Vilâyât Evrâkı (A.}MKT. UM)*, No.62, *Gömlek No.29*

⁸⁰ 1864 yılında yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile eyaletlerin adı vilayet olarak değiştirilmiştir. Sancaklar ise liva adını alarak vilayetin alt birimi olarak düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s.62.

müstakil bir mutasarrıflık olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. 1872 tarihinde Suriye Valiliği tarafından Kudüs'ün tekrardan Suriye'ye bağlanması talep edilmiş ve Osmanlı hükümeti bölgedeki endişelerinden ve Kudüs'ün idari ve siyasi konumunun hassasiyeti dolayısıyla bu talebi değerlendirmiştir.⁸¹ 1874 yılında tekrardan müstakil sancak olarak itibar edilmiştir. 1884 yılında ise Mısır hududuyla hac yolunun koruma altına alınmasının temini için bir mutasarrıflık kurulması, Kudüs mutasarrıflığının da yeni oluşturulacak olan bu mutasarrıflık ile birleştirilerek bir vilayet teşkil edilmesi yönünde yeni bir talep gündeme gelmiştir.⁸²

Kudüs 1871 yılından 1917'de tesis edilen İngiliz mandasına kadar olan dönemde doğrudan merkezi hükümete bağlı olarak yönetilmiştir. Doğrudan merkeze bağlanan bu sancaklara “*Elviye-i gayr-i mülhaka*” denilirdi.⁸³ 1871'de Kudüs'te ihdas edilen bağımsız mutasarrıflık statüsü, Osmanlı Devleti'nin kenti yabancı etkisinden, bu anlamda özellikle Siyonist yaklaşımın etkisiyle ortaya çıkan müdahaleden koruma çabası olarak değerlendirilebilir. Merkeze bağlı olduğu bu sürede Kudüs üst düzeye taşınmış vilayete eşdeğer ayrıcalıklı bir statü kazanmıştır. Çünkü doğrudan merkeze bağlı olan livalarda mutasarrıflar valinin yetkilerine, liva idare meclisi ise vilayet idare meclisinin yetkilerine sahipti.⁸⁴ Mali açıdan ise ilk olarak Halep Defterdarlığına bağlı iken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şam Defterdarlığına bağlanmıştır.⁸⁵

Kudüs, Memlûkler zamanında muhtemel bir ayaklanmaya ev sahipliği yapacak güçlü bir karargâh veya kaleden yoksun ve çevresinden soyut olması sebebiyle daha çok asi komutanların gönderildiği bir sürgün yeri olarak biliniyordu. Memlûk hâkimiyetinin özellikle son yılları başta Kudüs olmak üzere Mısır ve Suriye'deki diğer kentler için de güvenlik koşullarının bozulduğu, yerel ekonominin gerilediği bir dönem olmuştu.⁸⁶ Osmanlılar Kudüs'e hâkim olduklarında bu anlayışı değiştirerek kutsal şehre gerekli özeni gösterip kentin itibarını artırmıştır. İlk iş

⁸¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadâret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı*, (A.) MKT. MHM.), No.443, Gömlek No.82

⁸² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (Y..PRK.A)*, No.3, Gömlek No. 87.

⁸³ Demirkol, *Kudüs ve II. Abdülhamid*, s.26.

⁸⁴ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.62-70.

⁸⁵ el-Aseli, “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”, s.334.

⁸⁶ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.34-35.

olarak Kudüs, Memlûkler döneminde idari bakımdan daha üst derecede bulunan Gazze ve Safed ile eşit konuma getirilmiştir. Bu kapsamda sancakbeyi, kadı ve taşra yönetiminde bulunan diğer üst düzey memurlar doğrudan İstanbul'dan atandı. Bu siyasetin bir sonucu olarak kentte asayişin sağlanması, urban⁸⁷ isyanlarının bastırılması ve devlet görevlilerinin kontrol edilmesi gibi gelişmeler, kent nüfusunda artışa sebep olmuştur.⁸⁸

Kentin dinî önemi ve Osmanlıların adalete verdiği önem göz önüne alındığında Kudüs için merkezden atanan kadı ve kadılık kurumu ayrı bir önem arz etmiştir. Kudüs kadılığı da İstanbul, Edirne, Bursa, Mısır, Mekke, Medine, Şam ve Halep gibi büyük payeli kadılıklar arasında yer alıyordu. 1575 yılında Mahrec-i mevleviyyet⁸⁹ payesi alan Kudüs kadılığı el-Halil, Remle, Kerak, Laccun, Cenin ve Nablus bölgesini kapsadığı için sancağın idari sınırlarını aşan bir görüntüsü vardı.⁹⁰ Kudüs kadılığına tüm mahreç mevleviyyet payesi taşıyan kadılıklarda olduğu gibi Süleymaniye Darülhadisi müderrisi ile Süleymaniye'nin dört müderrisi veya Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsıla-i Süleymaniye müderrislerinden biri tayin edilirdi.⁹¹

Kudüs Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra adeta el üstünde tutulmuştur. Kentte pek çok mimari yapı onarılmış ve yeni eserler inşa edilmiştir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman ile büyük bir imar faaliyeti silsilesi başlamıştır. Sultan Süleyman ilk iş olarak Kubbetü's Sahra'nın duvarlarının çevresindeki mozaikleri turkuaz, kobalt, beyaz ve sarı renkli zambak ve lalelerle bezeli parlak çinilerle süsletmiş ve yapının pencereleri ile kapılarını yenilemiştir.⁹² Uzun süredir harap bir vaziyette olan şehrin surlarının yeniden inşası da bu döneme denk gelmektedir. Bugün hala Osmanlı hâkimiyetinin en canlı mirası olarak ayakta olan bu surların yapımı beş yıl sürmüş (1536-1541) ve şehre güçlü bir savunma imkânı

⁸⁷ Urban çöl Arapları demektir.

⁸⁸ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s.18-19.

⁸⁹ Mahrec-i mevleviyyet ilmiye rütbelerinden biridir. Kibar-ı müderrisinden büyük, bilad-ı hamse mevleviyyetinden küçüktür. Fahri Unan, "Mevleviyyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29, Ankara 2004, s.467-468.

⁹⁰ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.36

⁹¹ Çakmak, "Osmanlı İdaresinin Kudüs'te Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl)", s.98.

⁹² Montefiore, *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi*, s.294.

sunmuştur.⁹³ Kentin su ihtiyacının karşılanmasına ayrı bir özen gösterilmiş kanal, gölet ve sarnıç gibi su tesisleri inşa edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan da kentte cami, fırın, yatakhane, aş evi gibi hayır kurumlarını kapsayan Hasekiye Vakfını inşa ettirmiştir.⁹⁴ Kanuni Sultan Süleyman'ın yürütmüş olduğu imar faaliyetleri ile kent canlı ve işlek bir hale gelmiş, bu doğrultuda nüfus oranı açısından önemli bir yoğunluk yaşanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman gibi diğer Osmanlı sultanları da kutsal topraklara hizmet etmeyi vazife edinmiş ve kentin elden çıktığı tarihe kadar hem mimari hem de sosyal anlamda faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Özellikle kentte yaşayan halkın yararına ve kent ekonomisine katkı sağlayacak, yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik adımlar atılmıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllara gelindiğinde ise Kudüs'te yaşananlar diğer Osmanlı taşrasında yaşanan hadiselerle paralellik arz eder. XVI. yüzyılın sonuna kadar kentte merkezi yönetimin ağırlığı hissedilmiş ancak bu yüzyıldan sonra imparatorluğun geçirdiği siyasal süreçler neticesinde hem başkentte hem de taşrada devletin merkezi gücü önemli ölçüde azalmıştır. Bu sebeple taşrada daha çok yerel yöneticiler, özellikle güçlü hanedanlar ortaya çıkmıştır. Güney tarafı çöllerle çevrili olan Kudüs'ün kontrolü ve idaresi oldukça zordu. Osmanlı yönetiminin bölgede başından beri en büyük uğraşı bedevi kabilelerini denetim altında tutmak ve asayişini sağlamaktı. Merkezi devletin güç kaybetmesiyle bedevi saldırıları artmış, Sayda'daki Dürzî emirlerden Fahrettin el-Maani'nin bağımsızlık söylemlerini ve isyanlarını kontrol altında tutmak, 1635 yılına kadar bir dereceye kadar mümkün olabilmisti.⁹⁵ Bu koşullarda merkezi hükümet mali, askerî ve siyasi alanlarda yerel kökenleri güçlü hanedanlarla işbirliği yapmış ve bu iş birliği Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın sonuna kadar bölgede Rıdvanî, Ferruhî ve Turabay hanedanlarıyla işbirliği yürütmüştü.⁹⁶ Bu hanedanların becerileri, birleşik askerî güçleri ve bedevilerle kurdukları yakın ilişkiler, Osmanlı merkezi yönetimi

⁹³ Şehrin surları üç kilometre uzunluğunda, on iki metre yüksekliktedir. Otuz dört kule ve yedi kapıdan oluşur. Bunların altısının üzerinde yapım tarihlerini gösteren kitabeler yer alır. el-Aseli, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", s.335.

⁹⁴ el-Aseli, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", s.334.

⁹⁵ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.43.

⁹⁶ Feyza Betül Köse, "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde İdari Ve Sosyal Yapı", *Belgü*, 2015, s.168.

için son derece önemliydi. Üstelik bu hanedanlar tevarüs yoluyla bir asır boyunca bölgede hüküm sürmüş ve İstanbul'u kendi siyasi iktidarlarının kaynağı olarak görmüşlerdi. Dolayısıyla açık isyana varan bir söylemleri olmamış, merkezi hükümetin denetim çizgisinde kalmaya özen göstermişlerdi.⁹⁷ Ancak Köprülüler zamanında 1670'lerin sonuna doğru merkezi hükümet, yerel hanedanların tek başlarına iktidar olma heveslerini dikkate alarak bunların ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler almaya başladı. Yani yeniden bir merkezileşme çabasına gidildi ve yüzyılın sonlarına doğru Kudüs sancakbeyleri tekrardan merkezden atanmaya başlandı.⁹⁸ Bu defada yeni yöneticiler mevkilerini salt bir gelir kaynağı olarak gördü ve halkı sömürmeye başladılar. Bu durum karşısında Kudüs eşrafı ile halkı bütünleşerek 1703 yılında Nakibüleşraf Kaymakamı Muhammed el-Hüseynî öncülüğünde baskıcı yönetime karşı ayaklandılar. Ayaklanma sayesinde destek bulan ve gittikçe güçlenen Hüseynî ailesi Kudüs'teki Nakibüleşraflık⁹⁹ başta olmak üzere Kadı Vekilliği, Müftülük ve Mescid-i Aksa Şeyhliği gibi dinî makamları tekeline aldı.¹⁰⁰ Hüseynî ailesinin en büyük rakibi akraba olmalarına rağmen Halidî ailesiydi. XVIII. yüzyılın başlarında bu ailelerin yönetimdeki ağırlığı hissedilmiş ancak Osmanlı Devleti merkezden atadığı yeni sancakbeyleriyle durumu kontrol altında tutmada büyük oranda başarılı olmuştur.

⁹⁷ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.43-44.

⁹⁸ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s.20.

⁹⁹ Nakibüleşraf Hz. Peygamber soyundan gelen şerif ve seyyidlerin işleriyle meşgul olanlara denilir. Detaylı bilgi için bkz. Ayhan Işık, "Nakibüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni", *Din ve Hayat Dergisi*, S.23, 2014, s.60-65.

¹⁰⁰ Atmış, *Kudüs Eşrafından Hüseyini ve Halidi Aileleri*, s.5.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XIX. YÜZYILDA KUDÜS

2.1. XIX. Yüzyılda Kudüs'te Siyasi Ortam

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından toprak kayıplarının yaşandığı, iç karışıklıkların meydana geldiği, Avrupalı devletlerle çatışmaların yaşandığı bununla beraber devletin yenileşme faaliyetleri gerçekleştirmeye çalıştığı mali ve askerî açıdan istikrarsız bir dönemdi. Taşrada da olumsuz etkileri hissedilen bu dönem, Osmanlı Devleti için çok mümtaz bir konumda bulunan Kudüs'te de hissedilmiştir. Kudüs'te yaşanan hadiseler daha yakından takip edilip kontrol altında tutulabilsin diye Kudüs'ün doğrudan merkeze bağlanması söz konusu olmuştur. Bu bölümde Kudüs Mutasarrıflığı'nın genel yapısının daha net anlaşılabilmesi için dönemin siyasi ortamı, bölge üstünde yabancı devletlerin nüfuzu ve şehrin demografik yapısı açıklanacaktır.

2.1.1. Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı İşgali

XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Osmanlı Devleti iç ve dış siyasette pek çok konuyla meşguldü. Merkezi devlet otoritesi zayıflamış, taşrada yerel güçler idarenin önemli birer unsuru haline gelmişti. Merkezi hükümet, idareyi denetim altında tutmak için pek çok defa yöntem değiştirmiş ve bu sayede XX. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmişti.

Osmanlı Devleti'nde gidişat kötüyken Avrupa'da da bazı çekişmeler söz konusuydu. İngiltere ve Fransa arasında ticari ve ekonomik bir rekabet vardı ve Fransa en büyük rakibi olarak İngiltere'yi görüyordu. İngiltere'nin Akdeniz'deki varlığına son verip onun Kızıldeniz ve Süveyş bölgesindeki ticaret yollarını ele

geçirmek istiyordu. Bu amacını gerçekleştirebilmenin en kısa yolunu ise Osmanlı hâkimiyetinde olan Mısır'ı ele geçirmek olarak görüyordu.¹⁰¹

Fransa'nın Mısır'ı ele geçirme fikrini icra etmesi devlet adamı ve komutan Napolyon Bonapart ile mümkün olmuştur ancak bu fikrin temelleri yüz elli yıllık bir geçmişe sahipti.¹⁰² Napolyon Bonapart 1798 yılında harekete geçerek Akdeniz'de Malta Adası ve İskenderiye'yi ele geçirmişti. Napolyon İskenderiye'ye geldiğinde bölge halkıyla görüşmüş ve onlara Mısır'ı işgal ve yağma için gelmediğini, buraya Kölemenlerin Fransız ve Mısır halkına yaptığı zulümlere son vermek için geldiğini açıklamıştı. Aynı zamanda bölge halkının çoğunun Müslüman olması münasebetiyle de Allah'a inandığını, Hz. Muhammed ve din adamlarına karşı her zaman saygılı olduğu belirtmiş ve kendilerine karşı koymadıkları müddetçe tüm halkın huzur içinde yaşayacağını bildirmişti. Aynı yılın Ağustos ayında ise Kahire'yi ele geçirmiştir. Kahire'de de bir ferman yayınlarak asıl amacının Kölemen Beylerle mücadele etmek olduğunu bildirmiş ve Mısır halkına hiçbir zarar vermeyeceğini söylemişti.¹⁰³ Mısır'ı uzun süre elinde tutmak isteyen Napolyon hemen merkezde ve eyaletlerde divanlar kurarak ulema arasından atamalar yapmıştır. Böylelikle bütün uygulamalarda divanların kontrolünü ele almıştır.¹⁰⁴ Buna karşılık Osmanlı Devleti de 2 Eylül 1798'de Fransızlara karşı resmen savaş ilan etmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti Fransızların Mısır'ı işgali karşısında çaresiz kalmış ve bu işgal karşısında başta Fransızların en büyük rakibi olan İngiltere olmak üzere Rusya ve Sicilya Krallıkları ile müzakerelere başlamıştı. 23 Aralık 1798'de Rusya'yla, 5

¹⁰¹ Edouard Driault, *Napoleon'un Şark Siyaseti Selim-i Salis, Napoleon, Sebastianı ve Gardane*, (Çev. Selma Günaydın), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.4-5.

¹⁰² BOA, HAT, No. 241, Gömlek No. 13523.

¹⁰³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C.5, Ankara 1988, s.27.

¹⁰⁴ Emine Yiğit, *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsoloslugu'nun Kuruluşu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin 2018, s.26.

¹⁰⁵ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 83-88.

Ocak 1799'da İngiltere'yle, 21 Ocak 1799'da Sicilya Krallıkları ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmıştır.¹⁰⁶

İngilizler henüz Osmanlı Devleti ile müzakerelerin devam ettiği sırada Fransız donanmasına saldırmış ve galibiyet elde etmişti. Fransız ordusunun bu durum karşısında morali oldukça bozulmuş ve Napolyon Bonapart bunu unutturmak için ordusunu kara savaşına özendirmişti.¹⁰⁷ İngilizlerin Fransız donanmasını batırması ve Mısır'daki halkın da ayaklanması üzerine iyice köşeye sıkışan Napolyon, Mısır'a tam hâkim olabilmek için Suriye topraklarına sahip olması gerektiğinin inancıyla Suriye'ye doğru harekete geçmiştir. O tarihlerde Sayda Valisi Cezzâr Ahmet Paşa bölgede özellikle Akka Kalesi'nde ciddi tedbirler almıştı. Paşa'nın aldığı bu tedbirler kendisine Mısır seraskerliğinin verilmesine vesile olmuş buna ilaveten kendisine 19 Aralık 1798'de Nablus ve Kudüs sancaklarıyla birlikte Trablusşam ve Şam vilayetleri ile hac emirliği görevi verilmiştir.¹⁰⁸ Paşa'nın tüm bu görevlerine ek olarak Mart 1799'da Safed ve Beyrut sancakları da kendisine tevcih edilmiştir.¹⁰⁹ Cezzâr Ahmed Paşa Akka'yı Napolyon Bonapart'a karşı müdafaa etmiş, daha iyi bir savunma için merkezden gelecek olan takviyeyi beklerken yerel halkın da desteğini almıştır.¹¹⁰ Cezzâr Ahmet Paşa'ya verilen görevlerle birlikte bölgedeki diğer yöneticilerle de idare güçlendirilmiş ve tedbirler artırılmıştır. Sürekli emirler gönderilerek teyakkuzda olmaları istenmiş ve merkezle iletişim halinde olmanın önemi üzerinde durulmuştur. Hatta eski Çavuşbaşı Abdullah Bey, Mısır Valisi Abdullah Paşa, Mısır Seraskerî İbrahim Paşa ve Cezzâr Ahmed Paşa ile haberleşmeyi sağlamak için bu iş üzerine görevlendirilmiştir.¹¹¹ Fransız ordusuna karşı önemli ölçüde başarılı olan Cezzâr Ahmet Paşa Temmuz 1799'da Mısır

¹⁰⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*.,s.31.

¹⁰⁷ Yiğit, *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsoloslugu'nun Kuruluşu*, s.29.

¹⁰⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Dâhiliye (C.DH.) No.303, Gömlek No.15136*.

¹⁰⁹ Cezzâr Ahmed Paşa'nın uhdesinde bulundurduğu görevler Osmanlı Meclislerinde sürekli tartışılmış ve onun Mısır'a hâkim olması orada yönetimi ele alarak merkezi hükümeti dinlememesinden endişe duyulmuştur. Yiğit, *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsoloslugu'nun Kuruluşu*, s.31.

¹¹⁰ BOA, *HAT*, No. 163, *Gömlek No. 6777*.

¹¹¹ Abdullah Çakmak, *Osmanlı Kudüs'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841)*, (Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2019, s.34.

seraskerliği görevinden hakkındaki endişeler sebebiyle azledilmiş, 23 Nisan 1804 yılında da Akka'da vefat etmiştir.¹¹²

Napolyon Bonapart'ın Suriye Seferi Sırasında Kudüs

Mısır, Fransızlar tarafından işgal edildiğinde Osmanlı Devleti bölgedeki tedbirleri artırarak orada görev yapan yöneticiler ve halk ile haberleşmeyi sürdürmüş, onları teyakkuz halinde olmaları için uyarmıştır. Ayrıca gerektiği zaman bölgede bulunan urban şeyhlerinin desteğini almak için de onlara fermanlar göndererek işgalci Fransızlara karşı birlikte hareket etmelerini istemiştir.¹¹³

İşgal yıllarında Kudüs'te müftü olarak görev yapan Hasan Efendi'ye¹¹⁴ de 15 Ekim 1798 tarihli, bölgedeki urban şeyhlerine ve halka gönderilen fermanlarla aynı içeriğe sahip bir ferman gönderilmişti. Fermanda Fransız komutan Napolyon Bonapart'ın çeşitli hile ve yalanlarla bölgedeki insanları kandırdığından ve bazı gafil urbanın da ona inandıklarından bahsedilmiştir. Bu durum göz önüne alınarak İslam kaidelerini ortadan kaldırmak isteyen Fransızların Kudüs'teki cami, mescit, türbe ve vakıfları işgal edebileceği hususunda müftü Hasan Efendi uyarılmıştır. Ayrıca fermanda, civarda devam eden savaş hakkında askerî bilgiler verilmiş ve sıkı tedbir alınması, birlik içinde hareket ederek Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara hizmet etmek için Kudüs'te Fransız işgaline karşı kimin gücü savaş için yetiyorsa bunların mücadeleye destek vermesi istenmiştir.¹¹⁵ Hasan Efendi bu ferman doğrultusunda hareket etmiş ve Kudüs'teki gelişmeler Şam Valisi İbrahim Paşa tarafından Sadarete iletilmiştir. Kudüs'te herhangi bir karışıklık ve çatışmanın olmadığı, halkın da her zaman düşmana karşı savaşmak için hazır olduğu bildirilmiştir.¹¹⁶

Müftü Hasan Efendi'ye gönderilen fermanın iki ay kadar sonra Aralık 1798'de Şam Eyaleti'ne bağlı kaza ve sancaklardan Kudüs, Remle, Nablus, Leccun,

¹¹² Feridun Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.516-518.

¹¹³ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s.6.

¹¹⁴ Müftü Hasan Efendi hakkında ilerleyen yıllarda idam kararı çıkarılacak ancak bu karar incelemeler sonucunda müftünün bir suçu olmadığı anlaşıncaya uygulanmayacaktır. BOA, *HAT*, No.110, *Gömlek* No. 4384-D; BOA, *HAT*, No.110, *Gömlek* No.4384-C.

¹¹⁵ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s.7.

¹¹⁶ BOA, *HAT*, No. 159, *Gömlek* No.6627.

Aclun, Hama, Humus ve Gazze’de savaşılabilecek güçte olan Müslümanlardan Mısır Seraskerî Cezzâr Ahmed Paşa’ya destek olmak için onun ordusuna katılmaları istenmiştir.¹¹⁷ Kudüs’te askerî birliklerin az olması sebebiyle özellikle savaşılabilecek güçte olan Müslümanların savaşa katılmaları önemle belirtilmiştir.

Napolyon Bonapart çeşitli söylemleriyle bölge halkını kandırmaya çalışmıştı. Osmanlı karşıtı duyguları harekete geçirerek müttefik kazanmaya uğraşmıştır. Bunu başaramayınca bölgedeki Dürzileri isyana teşvik etmiş, Yahudileri ise yanına çekmeye çalışmıştır. Yahudilere Filistin’in gerçek sahipleri olduklarını söyleyerek, onlara Fransa himayesi altında antik Kudüs’ü tekrar kurmayı vaat etmiş ve Kutsal Toprakları vermek, eski Kudüs’ü bozulmamış ihtişamına tekrar kavuşturmak için onları kendi himayesinde Osmanlı Devleti’ne karşı isyana teşvik etmiştir.¹¹⁸

Napolyon’un bölgedeki türlü fesat ve isyan teşvikleri savaş yıllarında ciddi bir karşılık bulmamıştı ancak sonraki yıllarda Kudüs’te çeşitli isyanlar yaşanmıştır. Kudüs’te özellikle Müslüman halk savaş sırasında işgalcilere karşı merkezi hükümetin emirleri doğrultusunda hareket etmişti.

2.2. Kudüs Mutasarrıfı Ebu Merakzâde Mehmed Paşa’nın Kudüs Tarihindeki Yeri

Mısır Fransızlar tarafından işgal edilince Osmanlı merkezi hükümeti bir takım tedbirler almıştı. Bu çerçevede Kudüs’te de gelişmeler yaşanmış ve kentin muhafazası için adımlar atılmıştır. İdari bakımdan farklı dönemlerde Şam ya da Sayda Eyaletine bağlı olarak sancakbeyleri tarafından yönetilen Kudüs, işgal ile birlikte malikâne usulüyle¹¹⁹ idare edilmeye başlanmıştır. Ebu Merakzâde Mehmed

¹¹⁷ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s.8.

¹¹⁸ Khalid El-Awaisi, Emine Yiğit, “Early Foreign Penetration In The Holy Land During The Late Ottoman Period: The Role Of Britain”, *Journal Of Islamicjerusalem Studies*, 20/1, 2020, s.3.

¹¹⁹ Malikâne usulü Osmanlı Devleti’nin 1695 yılında bir fermanla benimsediği bir çeşit vergi toplama ve iç borçlanma yöntemidir. Malikâne sisteminde mukataalar kayd-ı hayat koşuluyla müzayede usulüyle mültezimlere verilirdi. Devletin bu sistemi benimsemesindeki temel amaç mukataaların muaccele adı verilen satış bedellerinden gelir elde edebilmek ve iltizam usulünden doğan bazı sorunların önüne geçebilmektir. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayınları, İstanbul 2018, s. 106-120.

Paşa kendisine Rumeli Beylerbeyi payesi tevcih edilerek Kudüs mutasarrıfı olarak atanmış ve Yafa, Gazze ve Remle mukataaları iltizam olarak kendisine tevcih edilmiştir.¹²⁰

XIX. yüzyılın başında Kudüs'ün ilk mutasarrıfı olarak anılan Ebu Merakzâde Mehmed Paşa'nın atama tarihi net olarak belli değildir. Ancak Kudüs mutasarrıfı olarak en erken Nisan 1800'e ait bir belgede adı geçmektedir. Belgede Gazze ve Remle mukataalarını uhdesinde bulunduran Mehmed Paşa'dan on beş bin altı yüz yirmi kuruş mukataa bedelinin hazineye teslimi istenmektedir.¹²¹ Bununla birlikte o yıllarda Rumeli Beylerbeyi payesi olarak Cerde Başbuğu¹²² olan, Cezzâr Ahmed Paşa'nın Divan kâtibi Hacı Mehmed Efendi de Kudüs mutasarrıfı Mehmed Paşa ile aynı kişi olabilir. Çünkü Mısır seraskerliği ve bölgedeki diğer idari görevlerine ek olarak emirul hac vazifesini ifa eden Cezzâr Ahmed Paşa 1799 yılının başlarında hacıların getirilip götürülmesini işinin kendi divan kâtibi olan Mehmed Efendi'ye verilmesi için Sadaret'ten talepte bulunmuştu. Bu doğrultuda Divan kâtibi Mehmed Efendi Rumeli Beylerbeyi payesi olarak başbuğ tayin edilmiştir.¹²³ İsim benzerliği, rütbe ve atama tarihinin çok yakın olmasından dolayı Kudüs mutasarrıfı Mehmed Paşa ile bu şahsın aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir.

Kudüs mutasarrıflığı, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın inha ve iltiması üzerine malikâne olarak elli bin kuruş muaccele bedeli alınmak koşuluyla yıllık on iki bin beş yüz kuruştan Ebu Merak Mehmed Paşa'ya verilmişti.¹²⁴ Paşa, savaş esnasında Ordu-yı Hümayun'a lojistik destek vermekle görevlendirilmiştir. İstanbul'dan gelen mühimmatların Mısır'da bulunan Ordu-yı Hümayun'a ulaştırılması emredilmiş ve Haziran 1800'de kendinin de maiyetindeki topçu ve arabacı neferleriyle sefere

¹²⁰ Yafa Gümrüğü İskele mukataası iki seneliğine yüz altı bin kuruş ile Kudüs Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya iltizam edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye (C.ML.)* No. 362, Gömlek No. 14825.

¹²¹ BOA, C.ML. No. 336, Gömlek No. 13779.

¹²² Hac yollarının güvenliğini sağlamak için teşkil edilen askerî birliklere Cerde Birliği, burada görev yapan komutanlara ise Cerde Başbuğu denirdi. Faruk Doğan, "18 ve 19. Yüzyıllarda Şam – Medine Hac Yolu Ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, C.6, S.15, 2013, s.131.

¹²³ BOA, C.DH. No. 304, Gömlek No. 15178.

¹²⁴ BOA, C.DH. No. 204, Gömlek No. 10178; BOA, C.DH. No.64, Gömlek No.3163.

katılması istenmiştir.¹²⁵ Aynı zamanda Ebu Merak Paşa'dan el-Ariş¹²⁶ sahrasında olan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılanması da istenmiştir. Muharebede yaralanan askerlere ilaç temin edilmesi için Paşa'ya ve Kudüs mütesellimine hüküm gönderilmiştir.¹²⁷ Paşa'nın savaş sırasında orduya vermiş olduğu destek onun terfi alarak vezir rütbesine yükselmesini sağlamıştır. Paşa'ya bu paye tevcih edildikten sonra ise Ekim 1800'de orduya asker temin etmesi buyrulmuştur.¹²⁸

Ebu Merakzâde tüm görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmiş ve merkezi hükümetin çok defa takdirine şayan olmuştu. Savaş sırasında bölgedeki varlığı orduya güç vermiştir. Ancak kısa süre sonra bölge halkıyla ters düşmüş ve bir takım anlaşmazlıklar yaşamıştı. Halk o sıra bölgede önemli bir yönetici olan Cezzâr Ahmed Paşa'nın da desteğini alarak Kudüs mutasarrıfı Ebu Merakzâde Paşa hakkında merkeze şikâyetle bulunmuştu. Halkın şikâyetleri karşısında Ebu Merakzâde Paşa'nın durumu soruşturulmuş ve Paşa'nın suçsuz olduğuna kanaat getirilmişti. Kudüs kadısına, uleması ve eşrafı ile iş erlerine, mutasarrıfa itaat etmeleri hükmedilmiş aksi halde tedip edilecekleri beyan edilmişti. Aynı zamanda Paşa'ya karşı gerçekleşen bu direniş son bulmaz ise ordudan yetki alınarak hadisenin kontrol altına alınması da emredilmiştir.¹²⁹ Böylelikle merkezi hükümet olayların önüne geçmeye çalışmış ve zor bir dönemde işbirliği yapan, bölgede emirlerini yerine getiren ve savaş sırasında orduya destekte bulunan paşasını korumuştur.

Kudüs, Yafa, Gazze ve bölgedeki pek çok sancak Fransızların işgali sırasında karışmış, sonraki yıllarda da bu karışıklıklar devam etmiştir. Özellikle Kudüs'te Ebu Merak Paşa'ya karşı halk tarafından bir direniş başlamış ve bunu Cezzâr Ahmed Paşa'nın kenti kuşatması takip etmişti. Şam Valiliği görevini de üstlenen Ebu Merak Paşa bölgede hem halka hem de Cezzâr Ahmed Paşa'ya karşı merkezi hükümet

¹²⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Sultan Selim III (AE. SSLM. III.) No. 363, Gömlek No. 20769*, s.2.

¹²⁶ El-Ariş kuzey Mısır'da Sina Yarımadası'nın kuzeyinde Akdeniz kıyısında bulunan bir vaha ve liman kentidir. 24 Ocak 1800'de el-Ariş'te Osmanlılar ve Fransızlar arasında anlaşma yapılmış ve Fransızlar Mısır'ı terk etmiştir. Mustafa L. Bilge, "Ariş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, s.378-379.

¹²⁷ BOA, AE. SSLM. III. No. 178, *Gömlek No. 10632*.

¹²⁸ BOA, AE. SSLM. III. No. 229, *Gömlek No. 13382*. s.1.

¹²⁹ BOA, C.DH. No. 70, *Gömlek No.3493*; BOA, C.DH. No. 142, *Gömlek No.7089*.

tarafından yalnız bırakılmamıştı.¹³⁰ Ancak bir süre sonra Kudüs'teki karışıklığı yatıştırmak adına mutasarrıf Ebu Merakzâde Mehmed Paşa bölgedeki görevlerinden alınarak 1802 yılında Diyarbekir¹³¹ Valiliğine atanmış¹³² ve orada altı ay süreyle görev yapmıştır.¹³³

Ebu Merakzâde Mehmed Paşa'nın Diyarbekir'e atanmasıyla Kudüs Sancağı'nda yeniden bir idari düzenlemeye gidilmiştir. Kudüs Sancağı'nın malikâne sisteminden çıkarılarak önceden olduğu gibi bir sancakbeyine tevcih olunmasına karar verilmiş ve bu doğrultuda sancak, Dimyat Muhafızı ve İçel Sancağı Mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya tevcih edilmiştir.¹³⁴ Ancak Cezzâr Ahmed Paşa Kudüs Sancağı için mücadele etmeyi sürdürmüş ve nihayetinde 1803 yılının Mart ayında mücadeleyi kazanarak Kudüs Sancağı, Trablusşam Eyaleti, Nablus Sancağı, Hicaz seraskerliğini elde etmiştir.¹³⁵

2.3. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs'te Yaşanan İç Karışıklıklar

2.3.1. 1808 İsyanı

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonlarında taşrada ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Fransız işgali sırasında Osmanlılar için büyük bir öneme sahip olan Kudüs'te bir savaş hali yaşanmamış olsa da bölgedeki halk, yönetime karşı ayaklanmış ve neticede bir kaos ortamı oluşmuştu. Kudüs'te bu dönemde yaşanan en önemli siyasi olaylardan biri de Hicaz bölgesindeki Vehhâbî ayaklanmalarıdır. Vehhâbîler Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal ettiği 1798 yılında Osmanlı Devleti'nin savaşta olmasını fırsat bilerek Hicaz bölgesinde taşkınlık çıkarmışlardı. Karışıklığın Kudüs'e de sıçraması üzerine bölgeye daha önceden Vehhâbîlerle mücadele etmiş olan Ebu Merakzâde Mehmed Paşa sevk edilmiştir. Ancak Kudüs

¹³⁰ BOA, HAT. No.174, Gömlek No.7520.

¹³¹ Diyarbekir 1515 yılında Yavuz Sultan Selim'in doğuda gerçekleştirdiği fetihler sonucunda Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı taşra idari örgütlenmesinde Vilayet statüsündedir. İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, Elazığ 2000, s.236.

¹³² BOA, C.DH. No.26, Gömlek No. 1271. BOA, HAT. No.110, Gömlek No.4384.

¹³³ Yılmazçelik, "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", s.250.

¹³⁴ BOA, C.DH. No. 26, Gömlek No. 1271.

¹³⁵ BOA, HAT. No. 110, Gömlek No. 4384.

halkıyla aralarında problem olan Ebu Merak Paşa halka yönelik farklı hesaplar arayışına girmişti. Bir nevi intikam almak istemesi üzerine bölgedeki durum 1805 yılında daha da karmaşık bir hal almıştır.¹³⁶

Vehhâbîlerin ayaklandığı dönemde Kudüs gayrimüslimleri de hoşnutsuzluklarını yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. Ebu Merak Paşa'nın bölgeden azliyle Kudüs Sancağı 1807 yılında Genç Yusuf Paşa'ya verilmiştir.¹³⁷ Ancak bir sene sonra Kudüs'te durumlar oldukça karmaşık bir hal almış ve nakibüleşraflık görevini tekelinde bulunduran Hüseyinî ailesine mensup Kudüs eski müftüsü Hasan Efendi ve Kudüs eski nakibüleşrafı Ömer Efendi de bir isyan başlatmıştır. Bu isyanın arka planında bazı gayrimüslimlerin, adı geçen müftü ve nakibüleşrafı kendilerine baskı uyguladıkları gerekçesiyle merkeze şikâyet etmesi yatıyordu. Divan-ı Hümayun tarafından başlatılan tahkikat sonucunda adı geçen görevliler azledilmişlerdi. Tam da bu sebeple 1808 yılında Fellah Şeyhi Ebu Gûş'a sığınan Hasan Efendi topladığı birkaç taraftarı ve Ömer Efendi ile bir isyan başlattı. İsyanı bastırmakla görevli olan Genç Yusuf Paşa aynı zamanda Vehhâbîlerle de uğraşıyordu. Bu yüzden Kudüs'teki gelişmelerle pek fazla ilgilenememiş, ancak yine de Hasan ve Ömer Efendiler tarafından başlatılan bu isyanı bastırmakta başarılı olmuştur.¹³⁸

Hüseyinî ailesine mensup bu şahısların başlattığı isyanın bastırılmasından sonra Kudüs'te Rum patrikliği hükmünde bulunan Kamame Kilisesi'nde¹³⁹ 30 Eylül 1808'de bir yangın çıkmıştı. Bu yangında kilise büyük hasar görmüş ve tamiri için Kudüs'te bulunan gayrimüslim cemaatler adeta birbiriyle yarışmıştı. Olaya Avrupalı devletler de dâhil olmuş ve kilisenin tamiri işinin Ermeniler ya da Katoliklere verilmesi yönünde baskı yapmışlardı. Ancak o yıllarda Osmanlı tahtında bulunan Sultan II. Mahmud kilisenin tamirini, Sultan Selim'in Rum ve Ermenilere vermiş olduğu senetlerin içeriğine bağlı olarak çözüme kavuşturulmasını daha doğru

¹³⁶ Kudüs'teki halk Ebu Merak Mehmed Paşa'nın Kudüs'ün köylerine saldırdığını Sadarete bildirerek yardım talebinde bulunmuştur. BOA, HAT. No.108, Gömlek No.4298.

¹³⁷ Şam mütesellimi Genç Yusuf Paşa'ya Kudüs, Nablus sancakları ve hac emirliği görevi verildiğine dair. BOA, HAT. No. 107, Gömlek No. 4241.

¹³⁸ Çakmak, 19. Yüzyılın Başlarında Kudüs, s.29.

¹³⁹ BOA, HAT. No. 1361, Gömlek No. 53655.

bulmuştur.¹⁴⁰ Rumlara verilen tamirat işi¹⁴¹ kısa bir süre içinde Kudüs'te yeni bir kargaşaya sebep oldu ve yeniçerilerin başını çektiği yeni bir isyan başladı. Yeniçeriler Kudüs mütesellimini şehirden kovmuşlardı. Olayları bastırmakta güçlük çeken Genç Yusuf Paşa, Sayda Valisi Süleyman Paşa'dan yardım istemişti. Süleyman Paşa'nın emrindeki Ebu Zeria Hacı Muhammed Ağa, komutasındaki askerî birlikler ile Kudüs'e girerek isyancıları bozguna uğratarak, sükûneti sağlamıştır.¹⁴² Böylelikle Kudüs'te aynı yıl içinde iki farklı isyan yaşanmıştı. Bu durum kentin idari ve sosyal düzenini olumsuz olarak etkilediği gibi kentte görev yapan mutasarrıf ve diğer askerî yetkilileri oldukça zor duruma sokmuştur.

Genç Yusuf Paşa Kudüs'teki ayaklanmaları bastırmada bölgedeki diğer yöneticilerden yardımlar alarak başarılı olmuştu ancak devam eden Vehhâbî tehlikesi karşısında pek de başarılı değildi. Bu sebeple Babıali tarafından görevlerinden azl edildi ve Kudüs mütesellimliğine 1810- 1812 yılları arasında Genç Ahmed Ağa getirildi. Ahmed Ağa kısa süre içinde Kudüs'te asayiş ve huzuru temin etti. Genç Ahmed Ağa'nın ardından 1812-1814 yıllarında Abdülkerim Ağa mütesellim olarak görev yaptı ve Abdülkerim Ağa'nın döneminde de Kudüs'te güven ve istikrar başarılı bir şekilde muhafaza edildi. Bir süre sonra kentin muhafazası ve idari işlerinde bir takım değişiklikler yapıldı ve Şam ve Sayda valileri arasında görevler paylaştırılarak kentte bir huzur ortamı oluşturulmak istendi.¹⁴³ Kudüs'te oluşturulan bu huzur ortamı 1825'e kadar sorunsuz bir şekilde devam etmiştir.

2.3.2. Vergi İsyanı (1825)

Kudüs'te 1808 yılında yaşanan isyanın bastırılmasından sonra uzunca bir süre huzur ortamı korunmuştu. Ancak Kudüs halkı yerel yöneticiler hakkında İstanbul'a şikâyetle bulunmaya devam etmişti. Merkezi hükümet bu doğrultuda tedbir almak için harekete geçmiş, Kudüs ve Nablus sancaklarıyla beraber Şam Valiliğine 1824'te

¹⁴⁰ BOA, HAT. No. 526, Gömlek No. 25754; BOA, HAT. No. 771, Gömlek No.36188.

¹⁴¹ Yasemin Avcı, Ömür Yazıcı Özdemir, "Kudüs Kamame Kilisesi: Hristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, C.15, S.29, 2019, s.44.

¹⁴² Çakmak, 19. Yüzyılın Başlarında Kudüs, s.31.

¹⁴³ Çakmak, 19. Yüzyılın Başlarında Kudüs, s.37.

Haleb Valisi Mustafa Paşa'yı tayin etmişti.¹⁴⁴ Ancak Mustafa Paşa'nın buradaki görevi sırasında aldığı fazla vergiden ötürü halkın huzuru bozulmuş ve bazı problemler yaşanmıştır. Paşa Kudüs ve Nablus sancaklarından toplanan vergi miktarını yeterli görmüyordu. Bu yüzden Kudüs Mütesellimi İsmail Bey'e baskı yaparak vergileri artırmak istemişti. Fakat Kudüs halkı bu durum karşısında hoşnutsuzluklarını belirterek fazla vergi ödemeyi reddetmiş ve İsmail Ağa vergileri toplamada muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine Mustafa Paşa derhal mütesellim İsmail Ağa'yı görevden alarak onun yerine Hacı Osman Ağa'yı atamış ve Kudüs'e asker göndermiştir. Kudüslü çiftçiler Hacı Osman Ağa'ya ve vergi tahsildarlarına direnerek onları kovmuşlardır. Mustafa Paşa bu haber üzerine beş bin kişilik bir askerî birliği Kudüs ve Nablus sancaklarına göndermiş ancak Kudüs Sancağında yalnızca birkaç köyden istediği oranda vergi toplayabilmiştir. Fazla vergi ödemek istemeyen Beytullahim Köyü ve civarındaki köy sakinleri kaçarak direniş başlatmışlardı. Mustafa Paşa bu duruma çok kızmış ve derhal kaçan köylülerin izini sürmeye başlamıştır. Bu esnada bölge halkıyla Hristiyan önderler aracılığıyla anlaşmaya varmış ve 100.000 kuruş vergi tahsil etmişti. Ancak kısa sürede Beytullahim ahalisi yeniden bir araya gelmiş ve mütesellim Hacı Osman Ağa'ya karşı direniş göstermişlerdir. Bu direniş her geçen gün büyümüş ve isyancılar kendi aralarında isyana öncülük etmesi için lider seçmiştir. Cebecibaşı Yusuf Ağa el-Câûnî ile eski Kale Dizdarı Ahmed Ağa el-Aselî isyanı yönetmek üzere seçilen liderlerdi. Bu iki lider Kudüs'ü ele geçirip bölgenin yöneticileriymiş gibi davranarak direniş gösteren çiftçileri vergiden muaf tutmuş, Hristiyanlardan alınan cizye miktarında ise indirim gitmiştir.¹⁴⁵

Sultan II. Mahmud Kudüs'teki karışıklığın daha fazla devam etmesini istemiyordu. İsyanın bir an evvel yatıştırılması için bölge yöneticilerine fermanlar göndermişti. Kudüs Mütesellimi Osman Ağa görevden azledilmiş yerine Hassa

¹⁴⁴ Aslında 1824 yılında bölgede Seyyid Ahmed Paşa görev yapmaktaydı ve hac yollarının güvenliğinden sorumlu olduğu için Şam'da değildi. Merkezi hükümet ilk olarak tedbir alması için Seyyid Ahmed Paşa'yı görevlendirmiş ancak Seyyid Ahmed Paşa Şam'a dönerken Humus civarında hummadan vefat etmişti. Bu yüzden onun yerine Şam Valiliğine Mustafa Paşa tayin edilmiştir. BOA, C. DH. No. 210, Gömlek No. 10457.

¹⁴⁵ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s.39-40.

Silahşörlerinden Hacı Yusuf Ağa tayin edilmişti.¹⁴⁶ Bunun üzerine Mustafa Paşa Kudüs'teki baskılarını daha da artırmış ve bu baskılar karşısında Kudüs ulema ve ayanı merkezi hükümete arzuhal yazarak Mustafa Paşa'nın bölgedeki zulmünden bahsetmiştir.¹⁴⁷ İstanbul'dan durumu tahkik etmesi için Kapıcıbaşı Yahya Ağa gönderilmiştir. Yahya Ağa Kudüs'te yaptığı incelemeler sonucunda İstanbul'a bir rapor göndermiş ve bu raporda bölgedeki karışıklığın en büyük sebebinin zahire eksikliği olup, bazı malların telef edilmiş olduğunu belirterek buradaki halkın bölgeye tayin edilen mütesellimlerin baskılarına dayanamadıklarını bildirmiştir. Ayrıca Kudüs halkının uygunsuz hareketlerinin devam ettiği de raporda konu edilmiştir.¹⁴⁸

Mustafa Paşa vergi toplayabilmek için halk ile mücadele etmiş ve bu süreç her iki taraf için de pek yıpratıcı olmuştur. Bu sebeple 1825 yılında görevden azlini isteyerek bölgeden çekilmiştir. Mustafa Paşa'nın görevden azliyle Şam eyaleti mirhacılığı ile Kudüs ve Nablus Sancakları Ekim 1825'te Surre Eminî Veliyyüddin Paşa'ya tevcih edilmiştir.¹⁴⁹

Veliyyüddin Paşa'dan kısa süre içinde Kudüs'teki isyanı kontrol altına alması bekleniyordu ancak Paşa bu vazifesinde pek başarılı olamamıştır. Bunun üzerine merkezi hükümet Kudüs'teki isyanı bastırması için Sayda Valisi Abdullah Paşa'yı görevlendirmiştir.¹⁵⁰ Abdullah Paşa, Kudüs'te isyancılar arasında bulunan fellah şeyhi Ebû Gûş ile anlaşma yaparak halka nasihatlerde bulunmuştur. Böylelikle isyanı kontrol altına alabileceğini düşünmüştür.¹⁵¹ Ancak Kudüs'teki direnişçiler bu nasihatlere asla kulak asmayarak isyana devam etmiş ve taraflar arasında bir çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmada ahaliden barış yanlısı olan gruplar aracılığıyla barış sağlanmış ve Kudüs'teki fazla vergi meselesi çözüme kavuşturulmuştur. Şam Valisi

¹⁴⁶ BOA, HAT. No.550, Gömlek No.27136.

¹⁴⁷ Arzuhalde Kudüs ulema ve ayanından kimseler Şam'ın eski valileri Salih ve Derviş Paşalardan gördükleri zulmün Mustafa Paşa zamanında da devam ettiğini ve bu sebeple himaye ricalarını bildirmişlerdir. BOA, HAT. No.550, Gömlek No.27136

¹⁴⁸ BOA, HAT. No. 1229, Gömlek No. 47942.

¹⁴⁹ BOA, HAT. No. 1568, Gömlek No. 11.

¹⁵⁰ BOA, HAT. No. 541, Gömlek No. 26730.

¹⁵¹ BOA, HAT. No. 1229, Gömlek No. 47944.

Veliyyüddin Paşa yeni mütesellim ilan ettiği Hacı Osman Ağa'yı Kudüs'e göndermiş ve Hacı Osman Ağa 22 Kasım 1826 yılında şehri teslim almıştır.¹⁵²

Sayda Valisi Abdullah Paşa Kudüs'te 1825'te başlayan isyanı bastırmakta muvaffak olunca 1827 yılında görevlerine Trablusşam Valiliği de eklenmiştir. Abdullah Paşa'nın görevlerinde başarılı olması aynı zamanda bölgedeki bir diğer başarılı isim olan, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile aralarında bir takım sorunlara sebep olmuştur.¹⁵³

Görülmektedir ki Kudüs'teki etnik ve dinî farklılıklar buranın idaresini güçleştiren birer unsur iken devletin bölgeye kudretli valiler ataması idareten pek makul olmuştur. Burada Kudüs'te bulunan özellikle ayan ve eşrafın toplum nezdindeki muteber yerini vurgulamak faydalı olacaktır. Atanan idarecilerin halk temsilcileri ile uyuşarak idare-i maslahat etmeleri başarılı sonuçlar vermiştir denilebilir.

2.3.3. Kudüs'te 1831 İsyanı ve Mehmed Ali Paşa Dönemi

Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgalinden sonra Kudüs'te 1808 ve 1825 yıllarında iki farklı isyan meydana gelmiş ve bu hadiseler merkezi hükümeti çok zor durumda bırakmıştı. İsyanlar sırasında idari bakımdan Şam Eyaletine bağlı olan Kudüs'te olaylar kolaylıkla yatıştırılamamış bölgedeki diğer eyaletlerin yöneticileri ve birliklerinden destek alınmıştı. Şam Valisi bulunan Mustafa Paşa ve bölgeye gönderilen diğer yöneticiler 1825'te halkın ağır vergiler karşısında başlattıkları isyanı bastırmakta muvaffak olamamış bunun üzerine merkez tarafından Sayda Valisi Abdullah Paşa görevlendirilmiş ve isyan kısa sürede kontrol altına alınmıştı.

Sayda Valisi Abdullah Paşa isyanı kontrol altına aldıktan sonra uhdesine 1827 yılında Trablusşam Valiliği verilmişti. Eylül 1830'da ise Kudüs, Nablus ve

¹⁵² BOA. HAT. No. 549, Gömlek No. 27101. Hacı Osman Ağa şehri teslim aldığını ve bu esnada kimseye zulm edilmediğini ifade etmiştir.

¹⁵³ Gerçekleştirdiği reformlar sayesinde kısa sürede büyük askeri başarılar elde eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Abdullah Paşa aralarında ekonomik ve siyasi bir iktidar çekişmesi söz konusur. Çakmak, 19. Yüzyılın Başlarında Kudüs, s.45.

Leccun Sancakları Şam Eyaleti'nden ifraz olunarak Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹⁵⁴ Haziran 1831'de Kudüs ve Nablus Sancakları Mehmed Ali Paşa'dan alınacak olan akçeleri getirmek üzere Mısır'a memur olarak gönderilen Pertev Efendi'ye tevcih olunmuştur.¹⁵⁵ Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa tarafından bölgede karışıklıklar başlatılmıştır.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a Hâkim Oluşu

Osmanlı Devleti'nin başkentinden oldukça uzak ve köklü bir geçmişe sahip olan Mısır'da hâkimiyet sağlamak her zaman için güç bir durum olmuştur. Mısır'ın Napolyon tarafından işgali ve o sırada yaşanan hadiseler bunun en büyük kanıtı niteliğindedir. Mısır'daki Kölemen Beylerin etkinliğinden rahatsız olan Osmanlı merkezi hükümeti Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında kendisinden yardım isteyen Kölemenlerin durumunu fırsat bilip onları ortadan kaldırmayı planlamıştı. Ancak bu amaçla bölgeye gönderdiği hemen hemen tüm valiler Kölemenler tarafından istenmeyerek kovuluyordu. Cezzâr Ahmed Paşa'nın vefatının ardından Mısır Valiliğine 1804 yılında İskenderiye Mutasarrıfı Hurşid Bey getirilmişti.¹⁵⁶ Hurşid Bey, Napolyon ile savaşmak için Arnavutluk'tan getirilen askerî birliğin komutanı Mehmed Ali Paşa'yı kendi iktidarı için bir tehdit olarak görüyordu. Bu yüzden Mehmed Ali Paşa'yı Mısır'dan uzaklaştırmak istemiş ve aralarında bir mücadele başlamıştı. Mücadelenin galibi olarak Mehmed Ali Paşa bir üstünlük elde etmiş ve merkezi hükümet tarafından Mehmed Ali Paşa'nın etkinliği kabul edilerek kendisine Mısır Valiliği tevcih edilmişti.¹⁵⁷

Mehmed Ali Paşa Mısır'da pek çok mücadele vermiş, kısa sürede askerî ve idari zekâsıyla büyük bir ün sahibi olmuştu.¹⁵⁸ Henüz Mısır Valiliğinin ilk yıllarında 1806-1812 Osmanlı- Rus Savaşını¹⁵⁹ fırsat bilerek 1807'de Mısır'ı işgal etmek

¹⁵⁴ BOA, HAT. No. 554, Gömlek No. 27425.

¹⁵⁵ BOA, HAT. No. 358, Gömlek No. 20028.

¹⁵⁶ BOA, HAT. No. 217, Gömlek No. 11914.

¹⁵⁷ BOA, HAT. No. 84, Gömlek No. 3453.

¹⁵⁸ Mehmed Ali Paşa ve Mısır'daki faaliyetleri hakkında bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s.62-65.

¹⁵⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*.,s.105.

isteyen İngilizlere karşı koyarak muvaffak olmuştu.¹⁶⁰ Mehmed Ali Paşa'nın İngiliz işgali karşısında Osmanlı Devleti'nden herhangi bir şekilde yardım istememesi onun askerî yeterliliğini ortaya koymuş ve Mısır'da Mehmed Ali Paşa hükümeti resmen kurulmuştu. Nihayetinde 1819 yılında ise Hicaz bölgesindeki Vehhâbî işgalini tamamen sona erdirmişti. Vehhâbîler karşısındaki başarısı sayesinde İslam dünyasında da giderek saygınlığı artmıştı. Osmanlı Devleti Mısır'da idareyi bu denli ele alan ve hem siyasi hem de sosyal konularda başarılı olan Mehmed Ali Paşa'nın varlığından rahatsız olsa da başka seçeneği olmadığından Paşayı tebrik ve takdir etmişti.¹⁶¹ Mehmed Ali Paşa da Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarını ve XIX. yüzyılın başından itibaren şahit olduğu dışa karşı güçsüzlüğünü çok iyi değerlendirerek Mısır'a iyice yerleşmiş ve hanedanlık yönetimi oluşturmuştu.

Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı Hükümeti

Mehmed Ali Paşa, Mısır'da kurmuş olduğu siyasi ve sosyal düzen sayesinde her geçen gün güçlenmişti. Bu durumundan rahatsız olan Osmanlı merkezi hükümetiyle de arasındaki gerginlik gün geçtikçe artmıştır. İstanbul'daki paşalar Sultan II. Mahmud'u Mehmed Ali Paşa hakkında sık sık uyarmış ve onun Mısır'da gerçekleştirdiği faaliyetleri yakından takip etmişlerdi.

XIX. yüzyıla türlü sıkıntılarla başlayan Osmanlı Devleti ilk olarak Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle güç kaybetmiş, 1804'te Sırp ayaklanmasıyla meşgul olmuş ve ardından Ruslarla uzun bir süre devam edecek olan Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde hayli yıpranmış ve hem merkezde hem de taşrada türlü sıkıntılarla uğraşmıştı. Tüm bunlara ek olarak 1821 yılında Mora'da da bir isyan başlamış ve Osmanlı Devleti bu isyanı bastırmakta güçlük çekmişti. 1824 yılına kadar mücadele eden Osmanlı Devleti isyanı tek başına bastıramayacağını anlayınca, Avrupalı uzmanlar tarafından yetiştirilen modern ve düzenli bir ordusu olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Bu yardım çağrısı üzerine Mehmed Ali Paşa Girit ve Mora Valiliklerinin kendisine verilmesi koşuluyla isyanı bastırmayı

¹⁶⁰ Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM)*, C.6, S.6, 1995, s.198.

¹⁶¹ Yiğit, *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsoloslugu'nun Kuruluşu*, s.39.

kabul etmişti.¹⁶² Avrupalı Devletlerin müdahalesiyle Mora'da işler Osmanlı Devleti'nin istediği gibi gitmemiştir. 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanması yakılmıştır. Donanmanın büyük kısmı Mehmed Ali Paşa'ya ait olduğu için uğradığı zarar karşısında padişaha danışmadan tüm ordusunu geri çekmiş, Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakarak Mısır'a dönmüştü. Mora Valiliğini alamayacağını anlayınca kendisi için Şam Valiliği ve Anadolu seraskerliğini, oğlu İbrahim Paşa için ise Rumeli seraskerliğini talep etmiştir. Bu talepleri merkezi hükümet tarafından reddedilince de 1828 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyerek savaşa seyirci kalmıştır.¹⁶³

Osmanlı Devleti yenilgisinin sorumlusu olarak Mehmed Ali Paşa'yı görmüştür. Bu sebeple kendisine yalnızca Girit Valiliği verilmiştir. Sultan II. Mahmud aldığı yenilgilerin faturasını kesmek için Mehmed Ali Paşa'nın elinden Mısır'ı almayı planlamıştır. Mısır'da oldukça güçlü olan Mehmed Ali Paşa'ya karşı aleni bir girişimde bulunmak istemeyen II. Mahmud eski sadrazam Selim Paşa ve birkaç devlet adamını bu iş ile görevlendirmişti. Plana göre Selim Paşa Şam Valisi olarak atanacak, bölgede ve Mısır'da karışıklıklar çıkararak Mehmed Ali Paşa üzerine giderek onu bastıracaktı. Ancak Mehmed Ali Paşa bu planı casusları vasıtasıyla öğrenmiş, planı bozmak ve uzun süredir istediği Şam ve Suriye valiliklerini elde etmek için bahaneler aramaya başlamıştır.¹⁶⁴

Kudüs ve Mehmed Ali Paşa

Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler Mora İsyanından sonra, Sultan II. Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'yı cezalandırmak istemesi üzerine iyice gerilmişti. Harekete geçmek isteyen Mısır Valisi, uzun yıllar mücadele ettiği Kölemen beylerinden sağ kalanların Akka'ya firar ettiğini öğrenince istediği bahaneyi bulmuştu. Osmanlı Devleti Mora ve Cezayir gibi iki önemli toprağını kaybetmiş ve içeride pek çok yerde isyanlar çıkmıştı. Avrupalı devletlerde de benzer bir atmosfer söz konusuydu. Pek çok devlet 1830 İhtilallerinin etkisiyle meşguldü.

¹⁶² Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", s.196.

¹⁶³ Işıl Işık Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006, s.36.

¹⁶⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*.,s.129.

Mehmed Ali Paşa bu siyasi ortamda uzun süredir ele geçirmek istediği Suriye'yi, firari Kölemen beyleri bahane ederek işgal etme kararı aldı.¹⁶⁵ O dönemde Sayda Valisi olan Abdullah Paşa firarileri vermek istememiş ve Mehmed Ali Paşa'ya olan borcunu da ödemeyi reddetmiştir.¹⁶⁶

Mehmed Ali Paşa, Süleyman Paşa ile oğlu İbrahim Paşa komutasındaki 24.000 kişilik ordusunu denizden ve karadan Aralık 1831'de Sayda Valisi Abdullah Paşa üzerine yollamıştır. Kısa sürede Yafa, Hayfa, Kudüs ve Gazze ele geçirilmiş Suriye topraklarının yarısı işgal edilmişti. İbrahim Paşa'nın Kudüs'ü ele geçirdiği dönemde sancakta Sayda valisi Abdullah Paşa'nın mütesellimi Şahin Ağa görev yapmaktaydı. Şahin Ağa'nın bir süre görevinde kalmasına müsaade edilerek daha sonra Kudüs mütesellimliğine İbrahim Paşa tarafından halkın isteği üzerine eski alaybeyi Yahya Bey atanmıştır. İbrahim Paşa bu hareketiyle halkı yanına çekmek istemiştir. Gayrimüslim ahaliye vergi muafiyeti gibi kolaylıklar yaparak ahalinin desteğini almaya çalışmış ancak bu durum Müslüman ahali başta olmak üzere Kudüs urban Şeyhi Ebû Gûş ve ulema ile ayanlarını son derece rahatsız etmiştir. İbrahim Paşa her zaman Kudüs'te ahali ile ters düşmemeye gayret etmişti. Muhtemelen bu durumun sebebi Halîdi ve Hüseyinî ailelerine mensup sözleri geçen ve nüfus yoğunluğu olarak kalabalık bir kitleye sahip olan bu gruplarla ters düşmek istememesidir.¹⁶⁷

Mehmed Ali Paşa'nın isyanıyla birlikte Kudüs'ün yönetimi Mısır Valisinin eline geçmişti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Müslüman ahali ile ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin en büyük göstergesi olan hac yollarının güvenliğinin sağlanması ve surrelerin gönderilmesine engel olan ilk kez Vehhâbîler değil, Hicaz'ın işgaline son veren ve hac yollarını güvenlik altına alan Mehmed Ali Paşa'nın ta kendisi olmasıydı. Bu yönüyle Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlı Devleti'nin Mekke, Medine ve Kudüs'teki Müslüman tebaa katındaki itibarını zedelemekteydi.

¹⁶⁵ Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", s.200.

¹⁶⁶ Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, s. 37.

¹⁶⁷ Çakmak, *Osmanlı Kudüs 'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841)*, s.80.

Mehmed Ali Paşa Sadarete Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın tahriki üzerine karadan ve denizden asker çıkarmak zorunda kaldığını ve aralarındaki ihtilafın kısa sürede halledileceğini konu alan bir mektup yollamıştı.¹⁶⁸ Ancak altı ay sonra Akka da kuşatılmış ve Abdullah Paşa esir edilerek ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmişti.¹⁶⁹ Şam'da karışıklık çıkarılmış ve vali Selim Paşa yakılarak öldürülmüştü.¹⁷⁰ Böylelikle Şam halkı Mehmed Ali Paşa'nın egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın tüm bu hareketleri merkezi hükümet tarafından şeyhülislam ve ulemanın ortak fetvası alınarak isyan sayılmış ve Mehmed Ali Paşa Mısır Valiliğinden azl edilerek yerine Anadolu Serdarı Hüseyin Paşa getirilmişti.¹⁷¹ Şam Valiliğine ise uhdesine haç emirliği verilerek Hacı Ali Paşa tayin olmuştu.¹⁷²

Yeni Mısır Valisi Hüseyin Paşa, Mehmed Ali Paşa'yı kontrol altına alması için görevlendirilmişti¹⁷³ ancak Osmanlı ordusu 29 Temmuz 1832'de Antakya-İskenderun arasında mağlup oldu ve Mehmed Ali Paşa'ya Anadolu'ya ilerleme fırsatı doğdu. Bu galibiyetinin üstüne Mehmed Ali Paşa Suriye ve Şam valiliğini talep etmiş ancak merkezi hükümet bunu kabul etmeyerek bir ordu daha göndermiştir. Bu sırada Mısır valisi Hüseyin Paşa başarılı olamadığı, iş göremediği gerekçesiyle Mısır valiliği görevinden alınmış ve uhdesinde olan eyaletler de alınarak Sadrazam Mehmed Reşid Paşa'ya tevcih edilmişti.¹⁷⁴ Ancak yeni gönderilen ordu da Aralık 1832'de Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın birlikleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır.¹⁷⁵ Mehmed Ali Paşa'nın Anadolu'ya ilerlemesiyle Osmanlı Devleti onu durdurabilmek için Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Rusya'nın araya girmesiyle Osmanlı Devleti ve Mehmed Ali Paşa arasında

¹⁶⁸ BOA, HAT. No. 366, Gömlek No. 20250.

¹⁶⁹ Sayda Valisi Abdullah Paşa eşi ve ailesiyle birlikte deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bu durum İstanbul tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. BOA, HAT. No. 368, Gömlek No.20323.

¹⁷⁰ BOA, HAT. No. 403, Gömlek No.21138.

¹⁷¹ BOA, HAT. No. 359, Gömlek No.20046.

¹⁷² BOA, HAT. No. 403, Gömlek No.21144; BOA, HAT. No. 760, Gömlek No. 35909.

¹⁷³ BOA, HAT. No. 45, Gömlek No.2229.

¹⁷⁴ BOA, HAT. No. 525, Gömlek No.25624.

¹⁷⁵ Bostancı, XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet), s.37.

14 Mayıs 1833'te Kütahya Anlaşması yapılmıştır.¹⁷⁶ Anlaşma gereğince Mehmed Ali Paşa'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam, Trablusşam, Akka, Beyrut, Safed, Halep, Sayda eyaletleri, Kudüs ve Nablus sancakları ile hac muhafızlığı, oğlu İbrahim Paşa'ya ise Cidde valiliğine ek olarak Adana'nın vergilerini toplama hakkı verilmiştir.¹⁷⁷

Kudüs'ün resmen Mehmed Ali Paşa'ya verilmesiyle oradaki gayrimüslim halk bu durumdan pek memnun olmuş hatta beş gün süreyle sokak ve caddelerde kutlamalar yapmışlardı.¹⁷⁸ Ancak nihayetinde Mehmed Ali Paşa'nın katı uygulamaları, silahsızlandırma ve mecburi askerlik uygulamaları ile vergileri artırması 1834-1838'te Kudüs merkezli bir dizi ayaklanmalara yol açmıştır.¹⁷⁹ 12 Nisan 1834'te bu ayaklanmalar karşısında İbrahim Paşa Kudüs'e dönmüştür. Ancak burada veba salgını olduğundan yaklaşık 1000 asker bırakarak Yafa'ya geçmiştir. İbrahim Paşa'nın şehirden ayrılmasıyla urban şeyhleri aralarında anlaşarak İbrahim Paşa'nın Kudüs'ten asker almasını bahane edip yeni bir isyan başlatmaya karar vermişlerdi. Urban şeyhler öncülüğünde 10.000 kişilik bir grup 8 Mayıs 1834'te şehre baskın yapmış ve kaledeki askerlere şehri terk etmeleri için haber göndermişlerdi. Askerler şehri terk etmeyerek baskına gelenleri geri püskürtmüş ve İbrahim Paşa'nın şehirdeki komutanı bir açıklama yaparak Kudüs'teki erkeklerin askere alınmayacağını bildirmiş ve onları Paşa'nın tarafına çekmeye çalışmıştı. Fakat isyancı birlikler çok geçmeden şehri yağma etmeye başladı. Kaleden olup bitenleri izleyen askerler isyancıları durdurmak için karşı saldırıya geçmişti. İsyancıların bir kısmı bu hücumla katledilmiş olmasına rağmen çok geçmeden Nablus'tan 2000 kişi kadar destek bulmuş ve yeniden bir yağma hareketi başlatmışlardı. İbrahim Paşa olayların gitgide büyüdüğü haberini alınca 12.000 kişilik bir ordu ve 7 top ile Kudüs'e gelmiş ve buradaki isyanı kontrol altına almayı başarmıştır. İsyancıların bir kısmı katledilmiş bir kısmı ise İbrahim Paşa tarafından hapsedilmiştir. Çok

¹⁷⁶ Kütahya Anlaşması ve hakkındaki yanlış yorumlamaların yeniden değerlendirmesi için bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşmasının Yeni Bir Değerlendirmesi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.17, 1997, s.265-287.

¹⁷⁷ Kutluoğlu, "1833 Kütahya Antlaşmasının Yeni Bir Değerlendirmesi", s. 282.

¹⁷⁸ Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, s. 59.

¹⁷⁹ el-Aselî, "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", s.336.

geçmeden Nablus'ta da bir isyan hâsıl olmuş ancak İbrahim Paşa bu isyanı da bastırmakta muvaffak olmuştur.¹⁸⁰

Kudüs'te bu hadiseler vuku bulurken Mehmed Ali Paşa ve Osmanlı Devleti arasında yeni bir takım anlaşmazlıklar çıkmış ve her iki taraf da ordu hazırlamaya başlamıştır. Kütahya Anlaşması ile Sultan II. Mahmud itibar kaybettiğini, Mehmed Ali Paşa ise hak ettiğinden daha azını aldığını düşünmüştür. Mehmed Ali Paşa tam da bu sebepten Osmanlı Devleti'nden kendi idaresinde bulunan yerlerin babadan oğula geçmesini istemiştir. Osmanlı Devleti de Mısır, Akka ve Adana'nın iadesini istemiş ancak Mehmed Ali Paşa değil bu istenileni yapmak, buna karşılık Osmanlı Devleti'ne vermekle yükümlü olduğu yıllık vergileri de yollamayıp bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁸¹

Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Hafız Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri ile İbrahim Paşa komutasında Mısır kuvvetleri 29 Haziran 1839'da mücadeleye başlamış ve yine İbrahim Paşa kuvvetleri Temmuz 1839'da Osmanlı kuvvetlerine karşı galip gelmiştir.¹⁸² Bu sırada Sultan II. Mahmud vefat etmiş ve yerine oğlu Sultan Abdülmecid geçmişti. Sultan Abdülmecid Avrupalı devletlerin desteğini alarak Mehmed Ali Paşa'yı Şam'dan çıkmaya ve Mısır'la yetinmeye mecbur bırakarak 1840'ta bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre Mısır ve Akka'nın idaresi kayd-ı hayat koşuluyla Mehmed Ali Paşa yönetimine bırakılmıştı. Ancak Mehmed Ali Paşa bu anlaşmayı kabul etmemiştir. Anlaşma gereğince Avrupalı devletler ve Osmanlı Devleti Mehmed Ali Paşa üzerine gitmiş ve Mehmed Ali'nin direnişi karşısında Sultan Abdülmecid tarafından 24 Mayıs 1841'de bir ferman yayınlanarak, Mısır'ın ırsî idaresi Mehmed Ali Paşa soyundan gelen en büyük erkek evlâda verilmiştir. Ayrıca Mısır ordusu 18.000 askerle sınırlandırılmış, padişah adına vergi toplanarak dörtte birinin İstanbul'a gönderilmesi, padişah adına para basılması ve Gülhane Hatt-ı Hümayun ile Osmanlı Devleti tarafından imzalanan tüm anlaşmaların Mısır'da da

¹⁸⁰ Çakmak, *Osmanlı Kudüs'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841)*, s.85.

¹⁸¹ Çakmak, *Osmanlı Kudüs'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841)*, s.83.

¹⁸² Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, s.38.

geçerli olması bu fermanla emredilmiştir. Böylelikle yaklaşık on yıl süren Mısır meselesi çözüme kavuşturulmuştur.¹⁸³

Kudüs'te 1840 yılına kadar devam eden çatışma döneminde idari mekanizmada önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kent ölçeğinde farklı bir yönetim anlayışı ve yeni yönetim kavramları benimsenmiştir. İbrahim Paşa, yönetimi sırasında yerel güçlerle arasını iyi tutarak onları yönetimden uzak tutmaya çalışmış, mülki amirlerin özellikle mütesellimlerin gücünü artırmıştır. Ayrıca her eyalette bulunan divanlara benzeyen ancak bunun modern versiyonu olan Meclis-i Şûrâ adıyla meclisler kurmuştur. Meclis-i Şûrâ idari, hukuki, ekonomik ve beledi işleri bir arada gören geniş yetki alanına sahip Müslim ve gayrimüslim halkın temsilcilerini kapsayan bir meclisti. Bu uygulamalar sayesinde Suriye ve Filistin bölgesi modern çağda uluslararası politikalara dâhil olmuştur.¹⁸⁴

Sonuç olarak bir askerî grubun komutanı iken askerî ve idari dehası sayesinde Mısır'a vali olan Mehmed Ali Paşa'nın kısa bir sürede sistemli olarak gerçekleştirdiği ıslahatlar ve mali-askerî gücünün artmasıyla bölgedeki nüfuzu her geçen gün ağırlığını hissettirmiştir. 1831 yılında başlattığı isyan sonucu Kudüs ile birlikte pek önemli sancak ve eyaletlere hâkim olmuştur. Kudüs'ün Mehmed Ali Paşa oğlu İbrahim Paşa tarafından ele geçirilişi XIX. yüzyılda Kudüs'teki en önemli siyasi olaylardan biridir ve bu hadisenin Kudüs'ün idari politikalarında ortaya çıkan değişiklikler ve yönetim mekanizmasındaki dinamiklerin değişmesindeki payı oldukça büyüktür. Kudüs'te yapılan ilk icraat Suriye ve Filistin'i tek bir merkezi olan bölge halinde örgütleyerek, Kudüs'ün merkezi bir yönetim tarafından idare edilmeye başlanması olmuştur.

2.4. Kudüs'te Yabancı Devletlerin Nüfuzu

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın başından itibaren uzun süren savaşlar, ekonomik ve sosyal sıkıntılar neticesinde zayıflamıştı. XIX. yüzyıla girerken

¹⁸³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 226-227; Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", s.63.

¹⁸⁴ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.55-56.

Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle zor zamanlar yaşamış, ardından Mehmed Ali Paşa'nın isyanı karşısında ise büyük bir otorite ve prestij kaybı yaşamıştı. Osmanlı Devleti'ne ait Filistin'de Katolik ve Ortodokslar arasında çıkan sorunu bahane eden Rusya, Kırım Savaşı'nı başlatmıştı.¹⁸⁵Böyle bir siyasi ortamda İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ni kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek istemiş ve çeşitli faaliyetlere girişmişlerdi.¹⁸⁶ Bu faaliyetlerden biri de bu çalışma kapsamında İngiltere'nin Kudüs'te 1831'de başlayan karışıklıkları fırsat bilerek Konsolosluk açma girişimidir. Zaten üç semavi din için bazen benzer bazen farklı nedenlerle büyük bir öneme sahip olan Kudüs, XIX. yüzyılın başından itibaren bölge siyasetinin merkezine oturmuştu.

2.4.1. Kudüs'te İngiliz Konsolosluğu'nun Kurulmasına Giden Yolda Misyonerlik Çalışmaları ve Konsolosluğun Kurulması

Mısır'ın önce Fransızlar tarafından işgali ardından Mehmed Ali Paşa idaresi altına (1831-1840) girmesi İngiltere, Almanya ve Rusya gibi devletleri rahatsız etmiş ve bu devletlerin dikkatlerini bu bölgede yoğunlaştırmalarına sebep olmuştur. İngiltere'nin asıl tedirginliği Hindistan ve Doğu ticaret yollarındaki kolonilerine zarar gelmesi veya bunlar üzerindeki hâkimiyetini Fransız güdümlü Mısır nedeniyle kaybetmesine yönelikti.

1795 yılında *London Missionary Society* İngiltere'nin misyonerlik faaliyetlerini yürütecek temel kurum olarak kurulmuştur. Bu topluluğun dikkati ilk olarak Avrupa'daki Yahudiler üzerinde yoğunlaşmış, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudilere yönelmiştir.¹⁸⁷ *London Society'nin* Osmanlı topraklarında ilk birimi 1829 yılında İzmir'de açılmıştır. İkinci şubesi ise 1844'te Bağdat'ta kurulmuş ancak bölgedeki siyasi karışıklıklar, iklim,

¹⁸⁵ İhsan Satış, *Osmanlı Devleti'nde Kutsal Yerler Sorunu (1847-1853)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2010, s. 90.

¹⁸⁶ Avrupalı devletler misyonerlik faaliyetlerine başlayarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmışlardı. Bu faaliyetlerin en önemlilerinden biri de yabancıların Suriye ve Filistin bölgesinde Katolik, Marûnî, Dürzi ve Nusayri çocukları için mektepler açarak, bu cemaatlerin çocuklarına telkinlerde bulunmasıdır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Y. EE. KP.) No. 1, Gömlek No. 80*.

¹⁸⁷ Nurcan Özkaplan Yurdakul, "Kudüs'te İngiliz Konsolosluğundan İsrail Devletine", *Tarih İle Mit Arasında Kudüs*, s.155.

çetin şartlar vb. unsurların etkisiyle amaçladıkları faaliyetleri yürütememiş ve ilgisi tamamen Kudüs ve çevresine yönelmiştir. Özellikle Mısır Valiliği idaresi altında Kudüs'te çeşitli etnik grupların eşit şekilde yaşayabilmeleri için Avrupa devletlerine izin verilmesiyle bölgedeki misyoner teşkilatların faaliyetleri artmıştı.¹⁸⁸ İngiliz misyonerler bölgede Rusların Ortodoks Rumları, Fransızların da Katolikleri desteklemesi üzerine Protestanları ve Yahudileri desteklemişlerdir. İngilizlerin Yahudileri desteklemesi zaman içinde Kudüs'e, vadedilmiş kutsal topraklara göçü teşvik halini almıştır.

İngiltere'nin Kudüs'te konsolosluk kurmasının arka planında bazı Yahudi tarihçilerin yansıttığı gibi İngilizlerin Yahudi taraftarlığı (semitizm)¹⁸⁹ ya da onların burada yeni bir devlet kurmalarına yardım eli uzatmak gibi bir hayal yoktur. Evet, İngiltere Kudüs'te 1838'de bir konsolosluk açmış ve devamında bölgeye Yahudi göçünü teşvik etmiştir ancak bu teşvik Yahudilerin Yahudilikten çıkmış ve hidayete ermiş gerçek Protestanlar olarak Filistin'e dönmelerini amaç edinmiştir. Asıl amaç bölgedeki Müslüman halkın yoğunluğunu azaltarak Filistin topraklarında İngiliz nüfuzunu temin ve tahkim etmektir. İkinci ve en sinsi amaç ise Avrupa'da yaşayan sığınmacı Yahudilere karşı duyulan nefreti Osmanlı topraklarına da ihraç etmektir.¹⁹⁰

1834 yılında Suriye İngiltere Başkonsolosu John William Perry Farren Kudüs'e gelmişti. Kudüs'te yerel yöneticiler ve Yunan Manastırı arasında finansal meselelerden kaynaklanan ihtilaf üzerine bölgeye geldiğini bildiren Farren bölgedeki siyasi hareketliliği fark edince, Kudüs'e bir konsolos atamanın lüzumlu olduğunu düşünmüştür. Farren, Kudüs'te iki İngiliz ailenin olduğunu belirtmiş ve her geçen gün buraya daha fazla İngiliz'in geldiğini ve bu yüzden burada İngiliz vatandaşlar ile

¹⁸⁸ Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, C.33, Bahar 2013, s.150.

¹⁸⁹ Semitizm tüm dünya dillerinde Yahudi severlik, Yahudi sempatanlığı anlamında kullanılır. Semitizm hakkında detaylı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Semitizm ve Anti-Semitizm (Çatışma ve Önyargıya Dair)*, (Çev. Hür Güldü), Everest Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁹⁰ Yurdakul, "Kudüs'te İngiliz Konsolosluğundan İsrail Devletine", s.165.

yerel idareciler arasında aracılık etmesi için resmi bir temsilciliğe ihtiyaç olduğunu İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti.¹⁹¹

1834'te Farren'ın bölgeye gelişiyle konsolosluk meselesi gündeme gelmiş ve Farren'den sonra Kudüs'e gelen diğer İngiliz yetkilileri de bu yöndeki söylemlerini devam ettirmişlerdir. Nihayetinde Babıali ile yapılan görüşmeler neticesinde Haziran 1838'de İngilizlerin Kudüs'te konsolosluk açmasına izin verilmiştir.¹⁹² İngilizler tarafından ilk konsolos olarak da Young atanmıştır.¹⁹³

Mehmed Ali Paşa'nın Batılı güçlerin desteğini ve sempatisini kazanmak için bölgeyi misyonerlerin kültürel ve dinî nüfuzuna açmasıyla başta İngiltere olmak üzere Rusya, Almanya, Fransa ve Amerika gibi devletler bu durumu fırsata çevirerek Osmanlı topraklarına nüfuz etmeye çalışmışlardır.¹⁹⁴ İngiltere Kudüs'te konsolosluk açan ilk Avrupa devleti olmuştur. 1839 yılında faaliyetlerine başlayan İngiliz Konsolosluğu'nu 1842'de Prusya, 1843'te Sardinya ve Fransa, 1847'de Avusturya, 1854'te İspanya, 1856'da Amerika ve 1857'de Rusya konsoloslukları izlemiştir.¹⁹⁵ XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise neredeyse tüm Avrupa Devletlerinin Kudüs'te resmi bir diplomatik temsilciliği olmuştu. Osmanlı topraklarında siyasi nüfuz alanları oluşturmak isteyen Avrupalı devletler kendilerine yakın olan yerel gayrimüslim cemaatler üzerinden hareket etmişler ve bunları kendi emelleri için paravan olarak kullanmışlardır. Özellikle İngiltere konsolosluk girişimiyle bölgede Rusya'nın yayılma ve nüfuz oluşturmaya engel olmak suretiyle Hindistan'ın güvenliğini temin etme amacını gizlemeye çalışmıştır.

¹⁹¹ Yiğit, *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsolosluğu'nun Kuruluşu*, s.65.

¹⁹² Yiğit, *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsolosluğu'nun Kuruluşu*, s.73.

¹⁹³ Kaya, "XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)" s.151.

¹⁹⁴ Şerafettin Tufan Buzpınar, "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19.Yüzyıl)", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.10, 2003, s.111-112.

¹⁹⁵ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.64.

2.4.2. Kudüs'e Yahudi Göçü

Kudüs, Yahudi inancına göre tanrı tarafından Yahudilere vadedilmiş kutsal topraklardı. Onlara göre şehrin cismani varlığı da önemlidir çünkü insanların yaratılışı Kudüs'te başlar, evrenin merkezi ve çekirdeği burasıdır. Aynı zamanda kaos ile yaratılış arasındaki buluşma noktasının da Kudüs olduğuna inanırlar. Babiller ve Romalılar tarafından yıkılan Süleyman Mabedi Yahudilerin kentteki en önemli tapınaklarıydı. Mabedin yıkılışının ardından Kudüs Yahudiler için daha özel ve kutsal bir amacı gerçekleştirmek için hâkim olunması gereken bir yer haline gelmiştir. Yahudiler Kudüs'teki üstünlükleri sona erdiğinde ve şehirden çıkmak zorunda kaldıkları andan itibaren¹⁹⁶ sürgünde yaşadıklarına inanmış ve bu diaspora¹⁹⁷ Yahudileri Kudüs'e dönme umutlarını her daim canlı tutmuşlardır. Hatta bu duygu onları bir arada tutan en önemli bağıdır.¹⁹⁸

Yahudilerin Kudüs'e dönme arzuları XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren pek çok Avrupalı devlet tarafından desteklenmiş hatta yüzyılın son çeyreğinde siyasal bir akıma, *Siyonizm*¹⁹⁹ diye bilinen bir çeşit milliyetçilik hareketine dönüşmüştür. Kutsal toprak Kudüs'ü bağrında saklayan Filistin'e Yahudilerin yerleştirilmesine yönelik ilk adımlar Siyonizm'in örgütlü siyasal bir hareket haline gelmesinden çok önce ortaya çıkmıştır. Ancak Yahudilerin İbranicede *aliya* adı verilen sistematik göç dalgaları yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmış ve Osmanlı Devleti'ni müşkül bir duruma düşürerek neredeyse bütün siyasi dengeleri değiştirmişti.

¹⁹⁶ Yahudiler M.S. 70 ve 135 yılları arasında süren huzursuzluklar ve isyanlar sonucu, Roma imparatorluğu tarafından sürgüne gönderilmiştir. Bu tarihten itibaren de Filistin'e göç etmeleri olgusu hep var olmuştur. Bölgenin Hz. Ömer döneminde Müslümanların hâkimiyetine girmesi, Yahudilerin bu konudaki arzularını söndürmese de planlı ve programlı bir göçün yapılma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Ancak Yahudiler hiçbir zaman vazgeçmemiş ve Osmanlılar zamanında bu emellerini gerçekleştirmek için adımlar atmıştır. Ziya Polat, "Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C.17, S.1, 2017, s.6-7.

¹⁹⁷ Diaspora: Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtlarından ayrılarak yabancı ülkelerde yerleşen kolları, kopuntu.

¹⁹⁸ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.78.

¹⁹⁹ Siyonizm, Mim Kemal Öke tarafından Yahudilerin Filistin'de bağımsız bir devlet olarak yerleşmesi ve orada Yahudiliğin tüm kurumları ile dirilmesini amaçlayan evrensel bir hareket olarak tanımlanır. Siyonizm hakkında detaylı bilgi için bkz. Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, Ufuk Kitapları da Yayıncılık, İstanbul 2002.

Yahudilerin en belirgin destekçisi İngiliz Hükümet Başbakanı Benjamin Disraeli olmuştur. Filistin’de bağımsız bir Yahudi devleti kurulmasından yana tavır sergilemiştir. Sir Moses Montefiero de 1855 yılında Yahudi Kolonisi kurarak bölgede yaşayan Yahudilerin durumunun düzeltilmesi için çalışmıştır. Bunlardan başka Rothschild ailesi hem bu kolonilere destek vermiş hem de 1882’den itibaren Yahudiler adına Filistin’de toprak satın almıştır.²⁰⁰ Avrupa’dan bir başka destekçi ise Kızılhaç’ın kurucusu Henri Dunant’tır. Yahudilerin uluslararası çapta ilk organizasyonları ise 1860 yılında Adolphe Cremieux tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁰¹

Yahudiler kutsal topraklar için çalışmalarını her alanda sürdürmüşlerdir. Bir yandan ilgili yayınlar yapmış bir yandan da cemiyetler kurmuşlardı. 1861’de Filistin topraklarını vatanlaştırmak için Londra’da, *Londra İbrani Kurulu*, yine aynı yıl Fransa’da tüm dünya Yahudilerini korumayı amaçlayan *International İsrail Taahhüd Cemiyeti*’ni açmışlardır.²⁰² Bölgeye göçün hızla arttığı 1897 yılında ise Theodore Herzl tarafından Basel’de²⁰³ Yahudilere yasal bir yurt sağlama idealini desteklemek için *Dünya Siyonist Cemiyeti* kurulmuştur.²⁰⁴

Theodore Herzl Yahudilerin devlet kurma yolundaki en büyük önderleri olmuştur. Herzl sayesinde siyasi bir örgütlenme oluşturulmuştu. Herzl, adeta bir devlet başkanı edasıyla davranmıştır. Hem Osmanlı Devleti’ne gelerek Sultan Abdülhamid ile hem de Avrupa’dan H.Wilhelm²⁰⁵, Plehve²⁰⁶ ve Chamberlain²⁰⁷ gibi

²⁰⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.)*, No.130, Gömlek No.11.

²⁰¹ Fahri Türk, “Yahudi Devleti’nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devleti’nin Filistin Siyaseti”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.2, 2007, s.72.

²⁰² Hasan Karaköse, “Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, C.4, S.2, 2018, s.152.

²⁰³ Basel İsviçre’nin kuzeybatısında bulunan bir sınır şehridir.

²⁰⁴ F. Gregory Hayden, Erin Johnson, “Integration of and Deliveries among the World Zionist Organization, Israel, and Diaspora Countries: System Articulation with the Social Fabric Matrix”, *Journal of Economic Issues*, C.54, S.1, 2020, s.98.

²⁰⁵ Friedrich Wilhelm Viktor Albert von Preuben (1859-1941), 1888- 1918 yılları arasında hüküm süren Alman İmparatoru.

²⁰⁶ Vyaçeslav Konstantinoviç von Plehve (1846-1904) Çarlık Rusya’sının polis şefi ve daha sonra İçişleri Bakanı.

²⁰⁷ Arthur Neville Chamberlain (1869-1940), İngiliz siyasetçi, 1937-1940 arası başbakan.

pek çok önemli siyasetçiyle görüşmüş ve onları Yahudi davasına ikna etmeye çalışmıştır.²⁰⁸ Özellikle İstanbul'a 1896 ile 1902 yılları arasında 5 defa gelerek Osmanlı devlet adamlarıyla temas kurmuştur.²⁰⁹ Avrupalıların göçe zorladığı Yahudilerin Filistin'de yerleşmelerine dair istirhamda bulunmuştur.²¹⁰ Filistin'de bir İsrail Devleti kurmak için farklı arayışlar içine girmiş ve bu doğrultuda çalışarak Sultan Abdülhamid ile görüşme fırsatı yakalamıştır. Herzl Filistin topraklarını satın almak amacıyla Sultan Abdülhamid'e çok yüksek meblağlarla birlikte birçok teklifte bulunmuş ancak bu teklifleri Sultan Abdülhamid tarafından reddedilmiştir.²¹¹

Osmanlı Devleti'nin Yahudi Göçüne Karşı Tutumu

Osmanlı Devleti 1858 yılında çıkarmış olduğu Tapu Kanunu ile toprakları, sahipleri adına işlemiş ve tapu senetlerinin bu kayıtlar üzerine çıkarılmasını sistemleştirmeye çalışmıştır. Ancak bazı Filistinli çiftçiler arazi vergisi ödememek için topraklarını farklı ya da hayali isimler ile kaydettirmişlerdi. Yapılan bu hata pek çok karışıklığa sebep olmuş ve ileride mirasçılar arasında sürekli anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıkları fırsat bilen bazı varlıklı kesimler ise bu arazileri satın alarak daha yüksek fiyatlarla Yahudilere satmışlardı. İşte bu hamle ile bölge için tehlikeli bir geleceğin zemini hazırlanmıştır.²¹²

Osmanlı Devleti, Yahudilerin sistematik göç hareketlerini ve 1850'lerde başlayan Avrupa Yahudileri ile özellikle Rusya ve Doğu Avrupa'dan gelen küçük ölçekli ya da bireysel Yahudi göçlerini Kutsal Topraklarda Osmanlı hâkimiyetini tehlikeye sokabilecek bir gelişme olarak görüyordu. Bu yüzden 1880'den itibaren bölgeye yapılan göçleri engellemek için çeşitli tedbirler alarak bölgede yoğunluk oluşmaması için göç eden Yahudilerin Filistin'e gönderilmemesi ve Anadolu'da

²⁰⁸ Mim Kemal Öke, "Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)" *Marife Dergisi*, C.6, S.1, 2006, s.262.

²⁰⁹ Öke, Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu, s.41.

²¹⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA), *Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.HR.)*, No. 27, Gömlek No. 30.

²¹¹ Salâhi R. Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.370.

²¹² Karaköse, "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)" s.152.

muhtelif yerlere yerleştirilmesi için uğraşmıştır.²¹³ Ancak buna rağmen engel olunamamış bölgeye göç eden Yahudiler ilk iş olarak tarım arazileri ve çeşitli gayrimenkul alımları gerçekleştirmiştir. Osmanlı topraklarına gerçekleştirilen ilk büyük Yahudi göçü ise 1882 yılında, Rusya’da şiddetlenen Yahudi aleyhtarlığından birkaç ay sonra gerçekleşmiştir.²¹⁴ Bunu 1890-1891 yıllarında ikinci ve 1900’lerin başında üçüncü büyük göç dalgası izlemiştir.²¹⁵

Osmanlı Devleti Yahudilerin Filistin’e yerleşmesini ilk defa 1884 yılında çıkardığı kararname ile yasaklamış ve tüm yerel yöneticiler ile İngiltere’deki konsolosluklara durumun tembih edilmesi için talimat vermiştir.²¹⁶ Kararnameye göre Filistin’e ve kutsal topraklara gelen Yahudiler en fazla bir ay ikamet edebilirdi. Ancak Avrupalı devletler bu yasağı kabul etmeyerek Osmanlı Devleti’ne diplomatik baskı yapmış ve bu kararın gözden geçirilmesini sağlamıştır. Baskılar neticesinde yabancı himayesinde bulunan Musevilerin Kudüs çevresinde bir ay kalabilme süreleri üç aya çıkarılarak Filistin’e yerleşme taleplerinin alınacak cevaba göre gereğinin yapılacağı açıklanmıştır.²¹⁷ Avrupalı devletler yapılan bu düzenlemeyi de kabul etmemiş ve tekrardan Osmanlı hükümetine baskı yapmışlardır. İkametlerine izin verilmeyen Yahudilerin iadeleri hususunda özellikle İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Amerikan konsolosları bu duruma karşı çıkmışlardır. Ancak Osmanlı hükümeti yeni bir düzenlemeden ziyade bu kez bu durumun yasal olduğunun konsoloslara tebliğ ederek karşılık vermiştir.²¹⁸

Göçmen Yahudilerin Filistin topraklarında gerçekleştirdikleri ilk icraatın başında toprak satın alma işinin geldiği ifade edilmişti. Osmanlı hükümeti buna engel olmak için hemen bir kararname yayınlamış ancak buna rağmen Romanya’dan gelen

²¹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y..PRK.TŞF.)*, No.6, *Gömlek No.72*; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.) No.1981, Gömlek No.45*.

²¹⁴ Rusya’da Yahudi düşmanlığının patlak vermesi Rus Çarı II. Aleksander’ın 13 Mart 1881’de öldürülmesi ve suikasttan önce teröristin bombaları bir Yahudi kadının evinde sakladığının anlaşılmasıdır. Bunun üzerine Rus yönetimi pek çok Yahudi’yi tutuklatmış ve halkın tepkisi giderek artmıştır.

²¹⁵ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.79.

²¹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR. SFR.3.)*, No. 299, *Gömlek No. 100*.

²¹⁷ BOA, A.İMKT. MHM. No. 495, *Gömlek No.44*.

²¹⁸ BOA, DH. MKT. No.1505, *Gömlek No.53*.

yüzlerce Yahudi göçmen bölgeye yerleşerek toprak sahibi olmayı ve mal mülk edinmeyi başarmıştır.²¹⁹ Hükümetin yayınlamış olduğu kararnameye rağmen yerleşmeyi başaran bu 272 Romanyalı göçmen ve onlarla beraber Amerikalı 2 Musevi vatandaş sınır dışı edilmemiş bundan sonra geleceklerin yerleşmelerine engel olunması hususunda bölgedeki yöneticiler uyarılmıştı.²²⁰

Avrupa devletlerinin neredeyse tamamından Filistin'e Yahudi göçü söz konusuydu. En önemli örneklerden biri de Amerika'daki Yahudilerin Filistin'e göçüdür. Osmanlı Devleti Amerika'dan kırk beş kişilik bir Yahudi grubunun Filistin'e geleceği bilgisini öğrenmiş ve hemen bir irade yayınlayarak bunların bölgeye girmelerine müsaade edilmemesini istemiştir.²²¹ Bununla beraber vilayetlere göçmenlerin kabul edilmesi için bazı istisnaların olması gerektiği, istisnalar kapsamında olmayan hiç kimsenin bölgeye girmesine izin verilmemesine dair başka bir irade gönderilmiştir.²²² Aynı zamanda konuyla ilgili göçlerin engellenmesine dair Amerikan Konsolosluğuna da tebligatta bulunarak konsoloslar aracılığıyla durumun kontrol altında tutulmasını istemiştir.²²³

Kısacası XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren Kutsal Toprak Kudüs'e ve Filistin bölgesinin tamamına Yahudi göçü yaşanmıştır. Göçler devam ederken Osmanlı Devleti pek çok kere Avrupalı devletlerin baskısına maruz kalmıştı. Osmanlı Devleti buna engel olmak için çeşitli tedbirler almayı denemiş ancak başarılı olamamıştır. Hatta göçlerin yoğun olarak yaşandığı 1897 yılında Kudüs'te William H. Rudy adındaki bir Amerikalı, Filistin'de bir Yahudi Hükümeti tesis etmek için çalışmalar yürütmüştü.²²⁴ İlerleyen yıllarda ise Theodore Herzl, Düyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesine karşılık Filistin'de Yahudilere toprak verilmesini

²¹⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO)*, No. 219, *Gömlek No. 74*.

²²⁰ BOA, *DH. MKT. No.1399, Gömlek No. 83*.

²²¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade-i Hususi (İ.HUS.) No.66, Gömlek No.79*.

²²² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, No.1174, *Gömlek No.87996*.

²²³ BOA, *BEO, No.1174, Gömlek No.87995*.

²²⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) No.380, Gömlek No.18*.

talep etmişti.²²⁵ Osmanlı hükümeti her fırsatta bölgedeki ordu, kolordu, kumandanlıklar ve diğer yerel yöneticilere Siyonistlerin Filistin için bir afet olduğunu, Yafa'da müstakil bir mahkeme kuracak kadar yerleştiklerini, Osmanlı tabiiyetini kabul etmiş olsalar bile hiçbir Yahudinin Filistin'e göç etmesine müsaade olunmaması gerektiği hususunda uyarmıştır.²²⁶ Arşiv vesikalarından anlaşıldığı üzere Osmanlı merkezi hükümeti bu konuda üstüne düşen görevi yapmış ve Yahudi göçünün kati suretle yasaklanmasına dair bölgeye sayısız emir yollamıştır. Ancak bu tedbirlere rağmen göçün engellenememesinin sebebi muhtemelen devletin içinde bulunduğu siyasi durum, yerel yöneticilerin dikkatsiz davranışları ve bazen de görevi suiistimal etmiş olabilecekleri ihtimali, bununla birlikte bölgedeki diğer yabancı konsoloslukların faaliyetleridir.

2.5. XIX. Yüzyılda Kudüs'te Demografik Yapı

Osmanlı ülkesinin hemen hemen tüm kesimlerinde olduğu gibi Kudüs'te de pek çok farklı din ve mezhebe sahip milletler yaşamaktaydı. Özellikle Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler bölgede yoğun olarak yaşayan gruplardı. Bu üç millet de Kudüs'e farklı sebeplerle kutsallık atfetmiş ve kente hakim olmak için tarih boyunca mücadele etmiştir. Onların bu mücadelesi şehirdeki nüfus yoğunluklarını da daima değerli kılmıştır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen nüfus sayımları milletler arasındaki bu gergin yarışın taraflarını belirlemek için yapılmamış olsa da taraflar arasında önemli bir güç unsuruydu. Çünkü nüfus yoğunluğu taraflara kendilerine ait mabet ve bina inşa etme hakkı kazandırıyor ve onlar da böylelikle hem nüfus yoğunluğuyla hem de inşa ettikleri yapılarla Kudüs'teki etkinliklerini artırıyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde bilinen resmi ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır.²²⁷ Ancak Osmanlı Arşivi'nde Kudüs'teki nüfus bilgilerini gösteren ilk

²²⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ML.)*, No.23, Gömlek No.8.

²²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)*, No.465, Gömlek No.19.

²²⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995 s.8.

kayıt Kasım 1848 (H.29-12-1264) yılına aittir.²²⁸ Zaten XIX. yüzyılın ilk yarısında bölgedeki karışıklıklar göz önüne alındığında düzenli olarak nüfus sayımının yapılamamış olması çok da şaşırtıcı gelmemektedir. Bu sebeple özellikle yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde batılı seyyahların seyahatnamelerinde vermiş oldukları tahmini nüfus bilgilerine şüpheli yaklaşarak nüfus hakkında genel değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise yapılan nüfus sayımları ve Suriye Vilayet Salnameleri ışığında daha anlaşılır verilerle değerlendirme yapmak mümkündür. Her ne kadar Kudüs'teki nüfus yoğunluğu hakkında doğru ve kesin veriler ışığında net bir yorum yapılamasa da ilgili yüzyılda Kudüs'e dair verilen nüfus bilgileri ışığında ulaşılan en kesin ve doğru sonuç kent nüfusunun hızlı bir şekilde arttığı gerçeğidir.

Osmanlı Arşivi'nde Kudüs'ün nüfusuna dair ulaşılan 1848 yılına ait ilk vesikaya göre kentte 102.235 Müslüman, 4.634 Kıpti ve 8.129 gayrimüslim bulunmaktadır.²²⁹ Ancak bu veriler yüzyılın ilk yarısına ait batılı seyyahların seyahatnamelerindeki rakamlardan uzaktır. Tabii ki bu veriler arasındaki farklılığın en temel sebebi seyyahların bölgede kaldıkları süre zarfında çevrelerini gözlemleyerek tahmini olarak yuvarlak rakamlar vermesinden kaynaklanmaktadır.

Örnek teşkil etmesi bakımından, 1806 yılında Ulrich Jasper Seetzen isimli Alman şarkiyatçı ve seyyah Kudüs'ü ziyaret etmiş²³⁰ ve kentteki nüfusun toplamda 8750 olduğunu, bunların 4000'nin Müslüman, 2000'nin de Yahudi olduğunu belirtmiştir. 1838 yılında Kudüs'e gelen başka bir seyyahın kaydettiğine göre ise kentin toplam nüfusu 15.000 ile 30.000 kişi arasında değişiklik göstermekte ve yine nüfusun büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır. 1840'lı yıllarda Kudüs'teki konsolosluğu ziyaret eden Titus Tobler ise kentin nüfusunun toplamda 10.000 civarında olduğunu belirtmiş, bunların 4500'ünün Müslüman, 3558'inin Hristiyan ve geri kalanın da Yahudi olduğunu kaydetmiştir. Batılı araştırmacılar tarafından kaleme aldığı veriler abartılı bulunan F. Bremmer ise 1859 yılında Kudüs'e ziyarette bulunmuş ve kent nüfusunun bu tarihe kadar kaydedilmiş verilerden daha fazla olduğunu belirterek nüfusun 12.286'sı Müslüman, 7488'i

²²⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS. d), No.3867, s.9.

²²⁹ BOA. NFS.d. No. 3867, s.9.

²³⁰ Kemal Beydilli, "Seetzen, Ulrich Jasper", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.Ek-2, Ankara 2019, s.481.

Hristiyan ve 3580'i Yahudi olmak üzere toplam nüfusu 23.354 kişi olarak belirlemiştir.²³¹ Batılı araştırmacıların çoğu tarafından kentteki Müslüman nüfus 4000 ile 6000 olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple F. Bremmer'ın belirttiği Müslüman nüfus verileri abartılı bulunmuştur. Ancak Kudüs'ün 638'de Müslümanların eline geçtiği, İslam'ın son bayraktarı Osmanlıların eline geçene kadar da Müslüman hâkimiyetinde kaldığı ve bahsedilen yıllarda kente kitlesel bir Yahudi göçünün yaşanmadığı göz önüne alınırsa Müslüman nüfusun her zaman daha fazla olduğu açık bir gerçek olarak kabul edilmelidir. Bununla beraber Osmanlı Arşivi'nde ve Suriye Vilayet Salnamelerinde kaydedilen Müslim ve Gayrimüslimlere ait nüfus verileri de kentteki dağılımı doğru bir şekilde analiz etmek için en önemli kaynaklardır.

Yüzyılın başından sonuna kadar kentteki nüfus ve dinî yapıyı açıklayan batılı seyyah Ben Arie'h'in verilerine göre kentteki üç semavi dine mensup kişilerin sayıları aşağıdaki gibidir.²³²

Tablo 1. 1. Ben Arie'h'e göre XIX. Yüzyılda Kudüs'te Nüfus ve Dinî Yapı

Yıl	Müslümanlar	Hristiyanlar	Yahudiler	Toplam
1800	4.000	2.750	2.000	8.750
1835	4.500	3.250	3.000	10.750
1840	4.650	3.350	3.000	11.000
1850	5.350	3.650	6.000	15.000
1860	6.000	4.000	8.000	18.000
1870	6.500	4.500	11.000	22.000
1880	8.000	6.000	17.000	31.000
1890	9.000	8.000	25.000	42.000
1900	10.000	10.000	35.000	55.000

²³¹ Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, s. 135.

²³² Yehoshua Ben-Arie'h, "The Growth of Jerusalem in the Nineteenth Century", *Annals of the Association of American Geographers*, 65/2, 1975, s.262.

1910	12.000	13.000	45.000	70.000
------	--------	--------	--------	--------

Bu veriler arasında en dikkat çeken durum şüphesiz kentteki Yahudi nüfusunun XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman nüfustan katbekat fazla olmasıdır. Bu tablo XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait Suriye Vilayet Salnamelerindeki veriler ile karşılaştırıldığında aradaki farklılığın sebebi olarak bazı araştırmacıların siyasi düşüncelerle hareket ettiği sonucuna ulaşılabilir.

XIX. yüzyılda kentteki merkez, köy ve kasabalardaki hane sayıları Suriye Vilayet Salnamesi ışığında tablodaki gibidir.²³³

Tablo 1. 2. 1871/72 Yılında Kudüs Kazasının Hane Sayısı

Kasaba ve Nahiye	İslam Hane	Gayrimüslim Hane								Toplam
		Rum	Latin	Ermeni	Katolik	Protestan	Kıpti	Süryani	Yahudi	
Kudüs-i Şerif	1025	299	179	175	18	16	44	7	630	2393
Benî Zeyd Nahiyesi	1220						66			1286
Benî Musa ve Benî Salim Nahiyesi	1127						96			1223
Benî Malik Nahiyesi	1075									1075
Benî Hasan Nahiyesi	496						12			508
Vadiye Nahiyesi	384						760			1144

²³³ Suriye Vilayet Salnamesi, 1288,(1871/72), s. 149-156.

Şimali ve Cenubî Haris	748						148			896
Bire ve Cebel-i Kudüs	1068						120			1188
Toplam	7143						2570			9713

Bu salnamedeki nüfus sayımı hane sistemine dayanmaktadır. Hane sayılarından yola çıkarak toplam nüfus hakkında genel bir bilgi edinilebilir. Ömer Lütfi Barkan hane karşılığı olarak 5 katsayısını kabul etmiş ve pek çok araştırmacı bu doğrultuda hesaplamalar yapmıştır. Bazı araştırmacılar ise hane karşılığı olarak 7 katsayısını veya daha az rakamları kabul etmiştir.²³⁴ Alexander Schölch ve Ben Arie gibi araştırmacılar bölge için 5 katsayısını az bularak daha yüksek katsayılar kullanan araştırmacılarıdır. Alexander Schölch 6 katsayısını kullanarak çalışmalar gerçekleştirmiştir. Schölch çalışmasında özellikle Osmanlı sarnamelerinde yer alan verilerin inanırılığı, güvenilirliği ve aritmetik doğruluklarını tartışarak, Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudi nüfusun varlığına dikkat çekmiştir.²³⁵

Kudüs'teki toplam nüfus 5 katsayısı kullanılarak hesaplandığında 1870/71 yıllarında Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranı aşağıda verilen tablodaki gibidir.²³⁶

Tablo 1. 3. 1870/71 Yılında 5 Katsayısına Göre Kudüs'ün Nüfusu ve Oranları

Kasaba ve Nahiye Adı	Müslümanlar	Müslüman Oranı%	Gayrimüslimler	Gayrimüslim Oranı%	Toplam Nüfus	
					Miktarı	Oranı%
Kudüs Kasabası	5.125	10,6	6.840	14,1	12.055	24,8

²³⁴ Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.32, 1979, s. 332.

²³⁵ Alexander Schölch, "The Demographic Development of Palestine, 1850-1882", *International Journal of Middle East Studies*, C.17, S.4, December 1985, s. 485-505.

²³⁶ Demirkol, *Kudüs ve II. Abdülhamid*, s.43.

Beni Zeyd Nahiyesi	6.100	12,7	330	0,7	6.430	13,2
Beni Musa ve Beni Salim Nahiyeleri	5.635	11,6	480	1	6.115	12,6
Beni Malik Nahiyesi	5.375	11,1			5.375	11,1
Beni Hasan Nahiyesi	2.480	5,1	60	0,1	2.540	5,2
Vadiye Nahiyesi	1.920	4	3.800	7,8	5.720	11,8
Şimali ve Cenubî Haris	3.740	7,7	740	1,5	4.480	9,2
Bire ve Cebel-i Kudüs Nahiyesi	5.340	11	600	1,2	5.940	12,2
Toplam	35.715	73,7	12.850	26,4	48.565	100

Kudüs merkez kasabasında gayrimüslim nüfus, Müslüman nüfustan daha fazla hesaplanırsa da bu tabloya göre 1870/71 yıllarında Kudüs Sancağının tamamında Müslüman nüfus oranı %73,7, gayrimüslimlerin oranı ise %26,4 olarak öne çıkmaktadır.

1881–1882 Osmanlı genel nüfus sayımına göre Kudüs’ün nüfusunu daha kesin rakamlarla belirlemek mümkündür. Nüfus sayımına göre sancaktaki kadın ve erkek nüfus mezhepsel olarak hesaplanmıştır. 1893 yılında tamamlanan bu sayımın sonuçları aşağıdaki gibidir.²³⁷

²³⁷ Demirkol, *Kudüs ve II. Abdülhamid*, s.44.

Tablo 1. 4. 1881–1893 Genel Sayımlarına Göre Kudüs Bölgesi’nin Nüfusu

Cemaatler	Merkez Kaza	Yafa	Gazze	Halilürrahman	Toplam
Müslümanlar	K. 26.317 E. 28.047	K. 21.281 E. 23.894	K. 27.951 E. 31.566	K. 18.852 E. 21.705	K. 94.401 E. 105.212
Rum Ortodokslar	K. 5.750 E. 6.272	K. 1.826 E. 2.071	K. 379 E. 389	K.1 E. 14	K. 7.956 E. 8.746
Ermeniler	K. 343 E.504	K. 40 E. 52	K. E.	K. E.	K. 383 E. 556
Rum Katolikler	K. 18 E.33	K.172 E. 199	K. E.	K. E.	K. 190 E. 232
Yahudiler	K. 3.535 E. 3.570	K. 167 E. 227	K. E.	K. 291 E. 320	K. 3.993 E. 4.117
Protestanlar	K. 238 E. 296	K.46 E. 63	K. 6 E. 5	K. E.	K. 290 E. 364
Latinler	K. 2.878 E. 3.174	K. 312 E.393	K. 14 E.19	K. 3 E. 56	K. 3.207 E. 3.642
Kıptiler	K. 49 E. 35	K. E.	K. E.	K. E.	K. 49 E.35
Yabancılar	-	K. 475 E. 631	K. E.	K. 143 E.148	K. 618 E.779
Toplam	81.059	51.849	60.329	41.533	234.770

1892/93 yıllarında ise Kudüs Mutasarrıflığı’nın toplam nüfusu 247.000’e yükselmiştir. Toplam nüfusun dağılımı ise yine Müslümanlar çoğunlukta olacak şekilde, 213.310 Müslüman, 16.706 Rum, 8110 Yahudi, 6849 Latin, 939 Ermeni,

654 Protestan, 422 Bulgar ve 10 Süryani'den oluşmaktadır.²³⁸ Bu veriler arasında en dikkat çekici husus 1882'den sonraya bölgeye yoğun bir şekilde Yahudi göçü yaşanmasına rağmen Yahudi nüfusunun yıllar içerisindeki durağanlığıdır. Bunun en önemli sebebi Osmanlı Devleti'nin 1880'lere kadar sadece kendi tebaası olan gayrimüslimleri kayıt altına almış olması ve bu tarihten sonra gelen Yahudilerin de Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde olmayarak bölgeye kaçak yerleşmeleridir.

Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarından elde edilen veriler ışığında Kudüs'te XX. yüzyılın başına kadar yapılan bütün nüfus hareketleri incelendiğinde bölgedeki Müslüman nüfusun toplam nüfusun yarısından daha fazla olduğu gerçeği göze çarpar. Unutulmamalıdır ki bölgede sistematik sayım yapan tek kişi Osmanlı hükümetidir. Batılı seyyahlar tarafından ifade edilen veriler yalnızca birer tahmindir ve hiçbir çağdaş gözlemci bu konuda yeterince bilgi sahibi olamamıştır. Rakamları doğru bir şekilde rapor etmek için bu denli geniş bir coğrafi alanın kategorik olarak çalışılması gerekmektedir. Kanıt veya detaylandırma olmaksızın yapılan bu tahminler doğru kabul edilmemelidir.

Bölgeye yaşanan Yahudi göçleri yasaklanmasına rağmen bu durumun önüne geçilememiş ve Yahudi nüfusu hızla artmıştır. Yahudi nüfusunda artış olduğu kadar farklı mezheplere mensup Hristiyan nüfusta da bir artış yaşanmıştır. Kudüs'te Müslüman nüfus belirgin bir şekilde üstün durumda iken Avrupalı devletlerin müdahaleleri, çeşitli misyonerlik faaliyetleri, açtıkları okullar ve burada görev yapanlar, konsoloslukları, kurdukları ticari ilişkiler vb. hususlar göz önüne alındığında yaşanan nüfus hareketlilikleri daha doğru değerlendirilebilir.

²³⁸ Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, s.140.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI

3.1. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs'ün İdari Taksimatı

Kudüs, XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti altına girdiğinde Osmanlı idari sistematığı bölgedeki yerel yöneticiler ile işbirliği yapılarak tesis edilmeye çalışılmıştı. Daha önce de bahsedildiği gibi burası fethedildiği 1516 yılından 1830 yılına kadar Şam Eyaleti'ne bağlı olarak yönetilmiştir. Kentin Şam Eyaletine bağlı olarak yönetildiği dönem çoğu araştırmacı tarafından 1831 yılına, Mehmed Ali Paşa'nın hâkimiyeti ele geçirdiği döneme kadar götürülür. Ancak bu konuda gözden kaçırılan bir husus vardır. Osmanlı Arşivinde 554/27425 numaralı 9 Eylül 1830 (H.21.03.1246) tarihine ait bir Hatt-ı Hümayunda Kudüs, Nablus ve Leccun sancaklarının Şam Eyaleti'nden ifraz olunarak Sayda Eyaleti'ne ilhak olunması üzerine bir vesika yer almaktadır.²³⁹ Bu sebeple XIX. yüzyıl başlarında Sayda ve Şam valilerinin Kudüs, Nablus ve Halil kentleri ile çevresi için birbiriyle mücadele ettiği ve hangi taraf güçlüyse o tarafın kontrolüne geçerek yönetimin sürekli el değiştirdiği gerçeği de göz önüne alınırsa Kudüs'ün idari bakımdan 1830 yılına kadar Şam Eyaletine bağlı olarak yönetildiğini ifade etmek daha doğru olacaktır.

Kudüs 1521 yılında Şam Sancağından ayrılarak, Şam Eyaletine bağlı müstakil bir sancak haline getirilmiş ve yönetimi ilk olarak Anadolu Beylerbeyi Ayas Paşa'ya bırakılmıştı.²⁴⁰ Kent XIX. yüzyıla kadar ekonomik ve demografik açıdan gelişimini sürdürmüş, çevresi için idari açıdan belli bir önem kazanmıştı. Ne var ki XIX. yüzyıla gelindiğinde kentin idari konumu büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu yüzyılda Kudüs'te yalnızca belirli sayıda küçük bir askerî grup bulunuyor, yönetimi ise Şam valisi tarafından atanan mütesellim eliyle sağlanıyordu. Kentteki yetkileri de oldukça sınırlı olan mütesellim sık sık isyanlarla karşı karşıya kalıyor hatta Şam valisinin otoritesi dahi hiçe sayılıyordu.²⁴¹

²³⁹ BOA, HAT, No.554, Gömlek No.27425.

²⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi C.II*, s.296.

²⁴¹ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.59.

Kudüs Sancağı 1831-1840 yılları arasında Mehmed Ali Paşa'nın bölgeyi ele geçirmesi üzerine yönetim merkezi Akka'dan idare edilmiştir. 1840 yılında bölgede Osmanlı idaresi yeniden tesis edildiğinde Kudüs Sancağına eskisinden farklı bir önem atfedilmişti. 1841 yılında Kudüs Sancağı doğrudan İstanbul'a bağlanarak sınırları Gazze, Yafa ve Nablus'u içine alacak şekilde yeniden düzenlendi. Kudüs, bu idari taksimle büyük bir bölgenin idari merkezi olmuştur. Doğrudan İstanbul'a bağlandığı bu dönemde merkez tarafından ilk mutasarrıf olarak Mehmed Tayyar Paşa atanmıştır. Bu tarihten sonra Kudüs'ün statüsünde değişiklikler yaşanmış olsa da mutasarrıflar doğrudan merkezden atanmaya devam etmiştir.²⁴² Osmanlı hâkimiyetinde olduğu süre boyunca ilk kez bu kadar geniş bir bölgenin idari merkezi olan Kudüs'ün bu statüsü uzun süre devam etmemiş, bu düzenleme kısa bir süre sonra iptal edilmiştir. Bölgede sınırlar yeniden düzenlenerek Nablus, Kudüs Sancağı'ndan ayrılmış, Kudüs ve Nablus müstakil sancaklar olarak Sayda Eyaleti'ne dâhil edilmiştir.²⁴³

Kudüs Sancağı Sayda Eyaletine bağlı olduğu dönemde yedi idari birime ayrılmıştır. Bu birimler Lud Nahiyesi, Yafa Nahiyesi, Remle Nahiyesi, Mecdel Nahiyesi, Halilürrahman Nahiyesi, Gazze ve Hanyunus'dur.²⁴⁴

Kudüs, Kırım Harbi sırasında yeniden doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır.²⁴⁵ Ancak kısa bir süre sonra tekrardan Sayda Eyaletine bağlanarak 1865 yılına kadar Sayda Eyaletine bağlı kalmıştır. Kudüs Sancağı, Sayda Eyaletine bağlı olduğu 1860/61 yılları arasında da yedi idari birime ayrılmıştır. Bu idari taksimatta dikkat çeken husus, bahsedilen tarihten önce Remle, Yafa ve Lud nahiye olarak kayıtlıyken, 1860/61 tarihinde buralar kaza olarak kaydedilmiştir.²⁴⁶

1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesi gereğince taşrada yeni idari düzenlemeler yapılmıştır. Biladü's Şam ikiye ayrılarak Halep ve Suriye Vilayetleri oluşturulmuştu. 1865 yılında Şam ve Sayda Eyaletleri birleştirilerek Suriye Vilayeti

²⁴² Butrus Abu Manneh, "Jerusalem in the Tanzimat Period: The New Ottoman Administration and the Notables", *Die Welt des Islams New Series*, 30.1.4, 1990, s.8-10.

²⁴³ BOA. A.} MKT. MHM. No.91, Gömlek No.30.

²⁴⁴ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1266 (1849-1850), s. 86.

²⁴⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.}MKT. MVL.)*, No.74, Gömlek No.36.

²⁴⁶ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, 1278 (1860-1861), s. 154.

teşkil edilmiş, Kudüs Sancağı da yeni oluşturulan bu vilayet içinde yer almıştır. Kudüs Sancağı bir ara yeniden doğrudan merkeze bağlanmış ancak kısa bir süre sonra tekrardan Suriye Vilayetine dâhil edilmiştir.²⁴⁷ Kudüs Sancağı'nda bu kadar çok idari değişiklik yapılmasının sebebi, Avrupalı devletlerin bölgeye olan ilgi ve müdahaleleridir.

1865'te Suriye Vilayetine bağlanan Kudüs Sancağı dört kaza, on yedi nahiye ve bağlı köylerden oluşmaktaydı.²⁴⁸

Tablo 2.1. Suriye Vilayeti'ne Bağlı Kudüs Sancağı'nın İdari Taksimatı

Kaza Adı	Nahiye Adı
Kudüs-i Şerif (Merkez Kaza)	Beni Zeyd
	Beni Musa ve Beni Salim
	Beni Malik
	Benî Hasan
	Vadiye
	Şimali ve Cenubi Haris
	Bira ve Cebel-i Kudüs
Gazze	Hanyunus
	Mecdel
	Gazze
Yafa	Yafa
	Lud
	Remle
Halilürrahman	Âmâma
	Beyt-i Cerin
	Ârkub

²⁴⁷ BOA., A.} MKT. MHM., No.443, Gömlek No.82.

²⁴⁸ Suriye Vilayet Salnamesi, 1288, (1871), s. 149-156.

3.1.1. Kudüs Mutasarrıflığı'nın Teşkil Edilmesi

Müstakil bir Kudüs Mutasarrıflığı'nın oluşturulması, kentlerin tarihinde her zaman gözlenmekte olan süreklilik ve değişimin Kudüs'teki en önemli tezahürlerinden biridir. Osmanlı Devleti Suriye ve Filistin topraklarına yeniden sahip olduğu 1840 yılı itibarıyla kutsal toprak Kudüs'e ayrıcalıklı bir yaklaşım sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ayrıcalıklı tutumunun ardında birkaç farklı sebep yatmaktaydı. Bunlardan en önemlisi devlete güç kazandırmak için Tanzimat Dönemi reformlarıyla taşrada girişilen yönetim reformları ve merkezi iktidarın konumunu sağlamlaştırma çabasıdır. Bir diğer önemli unsur ise Kudüs ve çevresinde meydana gelen gelişmeler ile kentin Avrupa devletlerinin arasındaki rekabete odak olması ve kentteki yabancı kurumların sayısının giderek artmasıdır.

Daha önce de bahsedildiği gibi Kudüs Sancağı, 1871 Vilayet Nizamnamesi²⁴⁹ ile elviye-i gayr-i mülhaka arasında sayılarak yönetimde doğrudan İstanbul'a bağlanmıştı. Kudüs'teki yöneticiler oldukça tecrübeli, askerî rütbeleri olan uzman kişiler arasından atanarak bölgedeki diğer sancakların yöneticilerinden farklı olarak Mutasarrıf diye anılıyorlardı. Müşir, ferik, mir-i miran ve Rumeli Beylerbeyi payelerine sahip bu mutasarrıfların diğer sancakların yöneticilerinden daha üstün rütbede olduklarını dile getirmek kentin önemi açısından hatalı bir tespit olmaz.

Kudüs'ün 1871 yılında müstakil bir mutasarrıflık haline getirildiği söylene de Suriye Vilayetinden tamamen bağımsız hale gelmesi birkaç yıl sürmüştür. Kudüs 1873 tarihli salnamede “*Kudüs-i Şerif Sancağı, müstakil idare olunmaktadır*” ve “*Kudüs-i Şerif Sancağı, Gazze, Yafa, Halilürrahman*” şeklinde ifade edilmektedir.²⁵⁰ Bazı idari konularda doğrudan merkeze bağlılığı kabul edilebilir ancak resmi evrak ve yazı işlerinde keskin bir ayrıma gidilmesi birkaç yılı almıştır demek yanlış olmaz.²⁵¹

Kudüs'ün doğrudan merkeze bağlanması bölgede yaşanan olayları yakından takip edebilmek, işlemleri ve haberleşmeyi daha hızlı gerçekleştirebilmek için kentin

²⁴⁹ 1871 Vilayet Nizamnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “1871 Vilâyet Nizâmnamesi Ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.5, S.5, 1996,

²⁵⁰ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1290), s. 154, 253.

²⁵¹ Bahsedilen tarihlerde Kudüs bazen “*Suriye Vilayeti Dâhilinde Kudüs-i Şerif*” olarak anılmıştır.

içinde bulunduğu koşullar açısından elzem bir durumdu. Kentte, yabancıların kutsal mekânlara ilgisi artmış, misyonerlerin faaliyetleri doğrultusunda pek çok yabancı kurum açılmış ve yabancıların bölgeye ziyaretleri yoğunlaşmışken Osmanlı merkezi hükümetinin doğrudan müdahalesi büyük bir önem arz etmekteydi.

Kudüs'ün tamamen müstakil bir mutasarrıflık olarak benimsenmesi 1874 yılının başlarında Bab-ı Ali tarafından merkeze tabi yerler arasına eklenerek “*Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı İdare-i Müstakillesi*” şeklinde anılmasıyla olmuştur.²⁵²

Osmanlı Devleti'nin uzun soluklu bir siyasetinin sonucu olan siyasi ve coğrafi öneme sahip sancakları vilayetlerden ayırarak doğrudan Dâhiliye Nezareti ile haberleşmenin sağlanabileceği mutasarrıflık olarak “mutasarrıf” denilen yöneticiler tarafından idare etmesinin Kudüs ve çevresi için önemli olduğu ifade edilmişti. Kudüs'ün doğrudan merkeze bağlanarak mutasarrıflık statüsü verildiği dönemde bağımsız mutasarrıflıkların sayısı yediydi. Bu mutasarrıflıklar; Cebel-i Lübnan Sancağı, Deyr ez-Zor, Çatalca, Bingazi, Kudüs-i Şerif, İzmit ve Kal'a-i Sultaniyye (Biga)' dir.²⁵³

Kudüs Mutasarrıflığı'nın 1880 yılında Suriye Vilayetine dâhil edildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴ 1883 ve 1884 yıllarına ait salnamelerde ise Kudüs için “*Kudüs-i Şerif müstakilen idare olunur*”²⁵⁵ şeklinde bir ifade yer almaktadır. Muhtemelen idaredeki bu değişimlerin sebebi Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle bölgede yaşanan telaş halidir.²⁵⁶ Mutasarrıflığın merkez ile arasındaki iletişim telgraf, posta ve buharlı gemiler yoluyla sağlanmıştır.

3.1.2. Kudüs Mutasarrıflığı'nın İdari Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanının ilanı ile başlayan yenileşme dönemi idare açısından devletin çok da yabancı olmadığı bir yönetim şekli etrafında

²⁵² *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1291), s.254.

²⁵³ *Suriye Vilayet Salnamesi*, (1316), s.91.

²⁵⁴ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1297), s.248.

²⁵⁵ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1300), s.328; *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1301), s.339.

²⁵⁶ İngilizlerin 1882 yılında Mısır'ı işgali hakkında detaylı bilgi için bkz. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1187)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

şekillenmişti. Doğrudan ve merkezi yönetimi temel alan yeni yönetim şekli Kudüs ve çevresinde de uygulanmıştır. Merkezi yönetim sistemi, kentlere ait oldukları bölgelerin yönetiminde üstün bir rol yüklüyor, daha doğrusu bu yerleşim birimlerini yeni yöneticiler ve yeni kurumlar aracılığıyla önceki dönemden daha aktif ve etkin bir konuma yükseltiyordu.²⁵⁷

Kudüs Mutasarrıfı

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca en önemli gayreti taşrada merkezi hükümetin kontrolünü sağlamlaştırmaktı. Bu sebeple bölgelerin yönetiminden sorumlu mülki amirleri niteleyen özelliklerde önceki döneme kıyasla büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kudüs'teki yönetim sistemi incelendiğinde önceki yıllarda görülen eyalet bürokrasisinin tamamen ortadan kalktığı görülür. Kudüs yöneticileri artık Şam ya da Suriye valisinin mütesellimi değil, merkezi hükümetin doğrudan atadığı, özenle düzenlenmiş hiyerarşide merkeze tabi bir bürokrattır.

1864 ve 1871 yıllarında düzenlenen Vilayet Nizamnameleri merkezi hükümette görev paylaşımı yaptığı gibi taşra yönetiminde de hiyerarşik görev paylaşımını geçerli kılmıştır.²⁵⁸ Merkeziyetçi uygulamalar dâhilinde kaza kaymakamları, defterdar, nüfus müdürü, ticaret ve ziraat müdürü, tahrirat müdürü gibi görevliler bağlı oldukları nezaletler tarafından atanıyor ve hem mutasarrıfa hem de atandıkları nezarete karşı sorumlu oluyorlardı.²⁵⁹ Yapılan bir diğer değişiklik ise mülki amir ve ordu komutanının ayrı güçler haline getirilerek ayrılmasıdır.

Mutasarrıflıklarda en yetkili kişi Bab-ı Ali tarafından irade-i seniyye yoluyla tayin edilen mutasarrıflardı. Kudüs Mutasarrıfları da bu yolla doğrudan merkezi hükümet tarafından atanmıştır.²⁶⁰ Genellikle Mutasarrıflık İdare Meclisi'ne ait toplantıların gerçekleştirildiği hükümet sarayları idare merkeziydi. Mutasarrıflar, 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi

²⁵⁷ Abu Manneh, "Jerusalem in the Tanzimat Period: The New Ottoman Administration and the Notables", s.10.

²⁵⁸ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.70.

²⁵⁹ David Kushner, "Ottoman Governors of Palestine (1864-1914), *Middle Eastern Studies*, C.23, S.3, 1987, s. 280.

²⁶⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade-i Dâhiliye (İ.DH.)*, No.92, Gömlek No.4615; 69/48343.

uyarınca valilerin var olan yetki ve sorumlulukların tamamına sahipti. Kudüs'e atanan mülki amirlerin rütbe ve unvanları özellikle 1840 yılından başlayarak yüzyılın sonuna kadar birkaç istisna dışında, Rumeli beylerbeyi payeli ve Paşa unvanlı yöneticilerdi.²⁶¹ 1897 yılından itibaren Kudüs Mutasarrıfları *Bey* unvanı taşımış ancak çoğunlukla ya çeşitli nezaretlerde üst düzeyde çalışmış ya da Mabeyn-i Hümayun kâtipliğinden²⁶² seçilmişlerdir.

Osmanlı taşra idarecileri genel olarak Arap eyaletlerinden ziyade İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da doğmuş modern dönemin şartlarıyla yetişmiş şahıslardı. Mülkiye, Hukuk Mektebi ve askerî eğitimi içeren okullarda öğrenim görerek yetişmişlerdi. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid döneminde Arapların yoğun olduğu eyaletlerde görev yapan idarecilerin büyük çoğunluğu diğer bölgelerde hatta merkezde görev yapanlardan daha iyi eğitilmişti. Bu durum Sultan Abdülhamid'in bölgeye verdiği kıymetin en önemli göstergesidir.²⁶³ Yani bölgeye atanan yöneticilerin büyük bir çoğunluğu Tanzimat Döneminin modern okullarında yetişmiş ve birkaç yabancı dile, özellikle Fransızcaya hâkim kişilerdi.²⁶⁴ Merkez tarafından yapılan atamalarda bu hususların gözetilmesi bölgedeki demografik yapı göz önüne alınarak muhtemelen kasıtlı yapılan bir harekettir.

Kudüs'e atanan yöneticiler bölgedeki yabancı konsoloslar ve diğerleri tarafından çoğunlukla iyi bir eğitim almış, kamu hizmetinde oldukça fazla deneyime sahip, Arapça bilmedikleri ya da çok az bildikleri için yerli halkla temasta bir nebze sorun yaşayan ancak birkaç istisna dışında bir Avrupa dilini çok bilen şahıslar olarak tanımlanmıştır.²⁶⁵ Bu da doğal olarak Kudüs Mutasarrıfının bölgedeki konsoloslar ve diğer Avrupa sakinleriyle doğrudan ilişki kurmalarına olanak sağlamıştır. Ancak bu durum bir Osmanlı mutasarrıfının Avrupa etkisine maruz kalarak bölgedeki Avrupalı

²⁶¹ David Kushner, "The District of Jerusalem in the Eyes of Tree Ottoman Governors at the End of the Hamidian Period", *Middle Eastern Studies*, C. 35, S.2, 1999, s.84.

²⁶² Mabeyn ya da Mabeyn-i Hümayun veya Mabeyn-i Hümayun-ı Cenab-ı Mülukane Osmanlı sarayında padişahın özel kalem müdürlüğü işlevini gören kurumdu. Bu kurum özellikle 19. yüzyılda büyük bir önem kazanmıştır. Ali Akyıldız, "Mâbeyn-İ Hümâyun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s.283-286.

²⁶³ Kushner, "Ottoman Governors of Palestine (1864-1914)", s.276.

²⁶⁴ Kushner, "The District of Jerusalem in the Eyes of Tree Ottoman Governors at the End of the Hamidian Period", s.276.

²⁶⁵ Kushner, "Ottoman Governors of Palestine (1864-1914)", s.276.

varlığına ve yerleşme eylemlerine ilişkin herhangi bir liberal veya açık fikirli görüşleri olduğu anlamına gelmemektedir.

Daha önce herhangi bir Avrupa devletinde yaşamamış ya da yabancı dil bilgisine sahip olmayan mutasarrıflar ise çoğunlukla muhafazakâr hatta fanatik bir görüşe sahipti. Ancak bu muhafazakâr tutum Avrupa’da bulunmuş ve birkaç yabancı dil bilen bazı mutasarrıflar tarafından da benimsenmiştir ki bu durumda dikkate değer bir örnek olarak bu çalışmaya konu olan Şerif Mehmed Rauf Paşa gösterilebilir. Rauf Paşa gerçek bir Osmanlı vatanseveri olarak hareket edip bölgedeki yabancı etkisini sürekli olarak azaltmaya çabalayan oldukça yetenekli bir mutasarrıftı.

Mutasarrıfın görevleri arasında merkezi devletin yüksek heyet ve kurumlarından gelen emir ve fermanları uygulamak ve genel durumları ele almak üzere idare meclisi ile birlikte hareket etmek gibi konular yer almaktadır. Yetkileri dâhilinde resmi işlerin icrasına çalışmak, kaza ve nahiye merkezlerine emirler ve kararlar yollamak, buradaki meclislerin toplantı zamanlarını belirlemek ve kolluk gücünün işlerini denetlemek, vazifelerindendir. Yetkisi dâhilinde olmayan meseleler için ise Bab-ı Ali’ye gerekli evrakları arz etmeliydi. Aynı zamanda mutasarrıflığa tabi nahiyeleri yılda bir ya da iki kez teftişle yükümlü kılınmıştır. Ancak ani bir saha incelemesi durumunda bu incelemeye niçin ihtiyaç duyduğunu ve bu incelemenin hangi ölçüde gerekli ve önemli olduğunu bildirmelidir.²⁶⁶ Mutasarrıfın teftiş gezisi düzenlemedeki en önemli yükümlülüğü öşür toplamak, müzayede gerçekleştirmek,²⁶⁷ halk arasındaki çatışma ve kargaşaları çözmek, bölgedeki Bedevi kabileleri yerleşim yerinde görmek ve bu kabilelerin devlete bağlılığını kazanmak gibi hususlardır. Aynı zamanda gelir tahsilini denetlemek, bölgede görev yapan vergi memurlarını hareket ve muamele açısından gözlemlemek, ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi, eğitim hamleleri ve kentin beledi işlerinin inşasına dönük faaliyetlerin de gözlemlenmesi açısından bu teftişler oldukça önemlidir. Bu teftişler için Kudüs Mutasarrıflık

²⁶⁶ Mohanad Alamleh, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s.40.

²⁶⁷ Müzayede sözlükte, “devletçe veya bir müessesesece satılığa çıkarılan bir malın veya yerin arttırılmaya konulması” anlamına gelmektedir. Bu tür satışlarda mülk, en çok, arttırma yapana satılırdı. Özellikle, gerek terk edilmiş araziler gerekse miri arazi olan araziler üzerinde müzayedeler gerçekleştirilirdi.

Bütçesi'nden belirli oranlarda meblağlar tahsis edilmiştir.²⁶⁸ Kudüs Mutasarrıfı kamu sağlığının korunması ve bölge sınırları içerisindeki vatandaşların durumlarının iyileştirilmesinden de sorumluydu. Mutasarrıf, merkezin iznine ihtiyaç duymadığı konularda özgürce hareket etmiş ve kararlarını istediği şekilde tatbik ettirmiştir.

Mutasarrıflardan görev yaptıkları süre dâhilinde veya kendilerinden önceki dönemlere ait halkın durumu ve yaşanan hadiseler hakkında detaylı raporlar yazmaları beklenirdi. Kudüs mutasarrıflarından da bu hal beklenmiş, yeterli ve istenen özelliklere sahip başarılı bir şekilde hizmet eden mutasarrıflar olmuştur. Bu mutasarrıfların çabalarıyla tarım faaliyetleri ilerlemiş ve ekonomik durumda iyileşme gözlemlenmiş, güvenlik sağlanmış, bölgenin ıslahı için adımlar atılmıştır. Görevini bahsedildiği gibi layıkıyla yapan Kudüs mutasarrıflarından en önemlilerinden biri de Şerif Mehmed Rauf Paşa'dır. Rauf Paşa'nın bölgedeki görevi oldukça uzun sürmüştür (12 sene) ve Paşa halk tarafından çok sevilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Rauf Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığı görevi detaylı olarak ele alınıp, Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri açıklanacaktır.

Osmanlı merkezi hükümeti görevinde başarı gösteren, halk tarafından sevilen ve takdir gören icraatlara sahip kişileri yeniden görevlendirme hususuna önem vermiştir. Bunun en belirgin örneklerinden olan 1890/97 yılları arasına Kudüs mutasarrıfı olarak görev yapan İbrahim Hakkı Paşa'nın görevinden kendi rızasıyla ayrılması üzerine merkezi hükümet tarafından yeniden atanmasıdır.²⁶⁹ İbrahim Paşa ve Rauf Paşa'nın Kudüs'te en uzun süre görev yapan mutasarrıf olduklarını belirtmek merkezi hükümetin bu tavrının bir yansımasıdır.

Kudüs'te XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görev yapan mutasarrıfların görev süreleri ve isimleri aşağıdaki gibidir.

²⁶⁸ BOA, İ.DH. No. 599, Gömlek No. 41744.

²⁶⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES.), No. 83, Gömlek No.77; BOA. DH. MKT. No. 758, Gömlek No.1

Tablo2 1 . 1850-1900 Yılları Arasında Kudüs Mutasarrıfları

Mutasarrıf Adı	Görev Süresi
Edhem Paşa ²⁷⁰	1849-1851
Hafız Ahmed Paşa ²⁷¹	1851-1853
Yakub Paşa ²⁷²	1853-1854
Kamil Paşa ²⁷³	1854-1856
Süreyya Bey ²⁷⁴	1856-1863
Hurşid Paşa ²⁷⁵	1863-1864
İzzet Paşa ²⁷⁶	1864-1867
Nazif Paşa ²⁷⁷	1867-1869
Kamil Paşa	1869-1871
Ali Bey ²⁷⁸	1871-1872
Nazif Paşa ²⁷⁹	1872-1873
Kamil Paşa ²⁸⁰	1873-1874
Ali Bey ²⁸¹	1874-1875
Faik Bey ²⁸²	1875-1877
Rauf Paşa ²⁸³	1877-1889
Reşad Paşa ²⁸⁴	1889-1890

²⁷⁰Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)*, No. 137, Gömlek No. 3752.

²⁷¹Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Mabeyn-i Hümayun Evrakı İradeleri (MB. İ.) No.6, Gömlek No.20*; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT. NZD)*, No.44, Gömlek No. 70.

²⁷²BOA. *İ.DH. No.283, Gömlek No. 17759.*

²⁷³BOA. *A.} MKT. MHM. No. 62, Gömlek No. 48.*

²⁷⁴Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN.)*, No. 116, Gömlek No. 100.

²⁷⁵BOA. *A.} MKT. MHM. No.265, Gömlek No. 74.*

²⁷⁶BOA. *A.} MKT. MHM. No.293, Gömlek No. 1.*

²⁷⁷BOA. *C.DH. No. 140, Gömlek No. 6980.*

²⁷⁸BOA. *İ.DH. No. 626, Gömlek No. 43574.*

²⁷⁹Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) No. 44, Gömlek No. 1809.*

²⁸⁰BOA. *İ.DH. No. 668, Gömlek No. 46525*; BOA. *Y.EE. KP. No.1, Gömlek No. 16.* 1869'daki kâmil paşayla aynı kişi değildir.

²⁸¹BOA. *İ.DH. No. 692, Gömlek No. 48343.*

²⁸²BOA, *İ.MMS, No. 53, Gömlek No. 2364.*

²⁸³BOA, *İ.MMS, No. 56, Gömlek No. 2546*; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dahileye Defterler (DH. SAİD. d.)*, No. 3, Gömlek No. 72.

²⁸⁴BOA. *DH. MKT. No. 1643, Gömlek No. 109.*

İbrahim Hakkı Paşa ²⁸⁵	1890-1897
Tevfik Bey ²⁸⁶	1897-1901

Tablodan da anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kudüs'te mutasarrıf olarak görev yapan farklı kişi sayısı yaklaşık olarak on altıyı bulmaktadır. İdareci değişikliklerinde terfi, azledilme, vefat veya istifa gibi çeşitli sebepler söz konusuydu. Ancak belirtmek gerekir ki bazı şahıslar birkaç defa üst üste aynı göreve atanmış olup veya atama kararları bozulmuş veya bir ya da iki ay gibi çok kısa süreliğine vazife ifa etmiş olanlar tabloya dâhil edilmemiştir. Bunlar arasında en uzun süre görev yapanlar başta Rauf Paşa olmak üzere, İbrahim Hakkı Paşa ve Süreyya Bey'dir. Geriye kalan mutasarrıflar bir ile üç yıl arasında değişen sürelerle görev yapmıştır.

Kudüs Mutasarrıflarının Atama Kriterleri

Kudüs'teki yöneticiler, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanıyla birlikte oluşturmaya çalıştığı yeni düzeni karakterize eden reformların bölgedeki en sadık temsilcileriydi. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Kudüs'ü için yöneticiler açısından kamu işleri ile ilgilenmekten ziyade bölgenin hassas siyasi meseleleriyle uğraşmak zorunda oldukları bir sahaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti bölgeye kuruluş dönemlerinde Balkan topraklarında yaptığı gibi Türkmen aşiretleri iskân etmek yerine, merkezi hükümeti en iyi şekilde temsil edebilecek, düzen ve adaleti sağlamada dirayet sahibi, liyakatli ve ehliyetli idareci grubunu göndermeyi tercih etmiştir.

Bahsedilen sebeplerden ötürü Kudüs'e idareci olarak atanan şahıslarda aranan en önemli kıstas arşiv vesikalarından da anlaşıldığı üzere "*hüs-n-i idareye muvaffak*" dirayetli ve Babıali'nin yanında olan, Osmanlı Devleti'nin niyetine vakıf kişiler

²⁸⁵ BOA, *İ.DH*, No. 1199, *Gömlek No.* 93867.

²⁸⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Islahat (DH. TMIK. S.)*, No. 15, *Gömlek No.* 35.

olmalarıdır.²⁸⁷ Bununla beraber şahısların önceki görevlerinde gösterdikleri başarılar ve pozisyonları da dikkate alınırdı.

Kudüs'e atanacak olan şahısların dirayetli ve önceki görevlerinde göstermiş oldukları başarıları kadar rütbeleri de önemliydi. Eğer atanacak olan idarecinin rütbesi mîr-i mîrân veya Rumeli Beylerbeyi payesinden düşük ise şahıslar bu rütbeye terfi ettirildikten sonra Kudüs'e mutasarrıf olarak atanmışlardır. Kudüs'e tayin olunan hemen hemen tüm mutasarrıflar (kayıtlarda ulaşılamayan birkaç şahıs hariç) mîr-i mîrân veya Rumeli Beylerbeyi payesine, bunlara ek olarak vali²⁸⁸ ve vezirlik gibi çeşitli payelere sahip şahıslardı.

Kudüs'e atanan idarecilerde aranan diğer bir husus ise bölgedeki özel şartlar ve orada yoğun olarak konuşulan lisana hâkimiyettir. Bu şart bölgeye atanan tüm idareciler için geçerli olmasa da bazı idarecilerin tayininde önemle gözetilen bir durumdu. Örneğin Rauf Paşa "*lisan âşinâ ve umûr-ı mülkiyyede mücerreb olması hasebiyle*" Kudüs mutasarrıfı olarak atanmıştır.²⁸⁹ Aynı şekilde Rauf Paşa'dan önce bölgede görev yapan Süreyya ve Nazif Paşalar için de "*ahvâl-i politikîyyeye vâkıf*" ya da "*bölgede bulunarak ahvâl-i mahalliyye kesb-i malûmât eylemiş*" oldukları hususları göz önünde bulundurulmuştur.²⁹⁰

Kudüs mutasarrıflarının atama kriterleri genel hatlarıyla bu şekilde ifade edilebilirken görevden ayrılımları hususunda da muhtelif sebepler bulunmaktadır. Bazı Kudüs Mutasarrıfları görevlerini icra ederken terfi alarak başka bir vilayete vali olarak atanmış, bazıları farklı bir sancağa mutasarrıf olarak atanmış, bazıları kendi istekleri ile istifa ederek ya da merkezi hükümet tarafından görevden azledilerek görevlerinden ayrılmışlardır.

3.1.3. Diğer Memurlar

Vilayet Nizamnamelerinin arkasındaki siyasi plan, merkezi yerel yönetim ile padişahın tebaası arasındaki doğrudan bağı idari organlar aracılığıyla kurmak,

²⁸⁷ BOA, İ.DH. No. 368, Gömlek No. 24387.

²⁸⁸ Örneğin 1853 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'na atanan Yakup Bey için "vali" unvanı kullanılmıştır. BOA, İ.DH. No. 283, Gömlek No. 17759.

²⁸⁹ BOA, İ.MMS, No. 56, Gömlek No. 2546.

²⁹⁰ BOA, İ.DH, No. 368, Gömlek No. 24387; BOA, İ.MMS, No. 44, Gömlek No. 1809.

pekiştirmek ve güçlendirmekti. Osmanlı salnamelerinde de görüldüğü üzere Vilayet Nizamnamesinin içeriği ve uygulamaları, yerel Osmanlı idaresinde büyük bir değişikliğe işaret etmektedir. Bunun en önemli göstergesi adli, askerî ve idari makamların ayrılması olarak kendini göstermiştir. Bu idari makamların her biri, kendi hiyerarşileri ile farklı idari birimleri içeriyordu.²⁹¹

Sivil idarenin en tepesinde vali (vali veya mutasarrıf), kadı ve muhasebeci bulunuyordu. Buna ek olarak Osmanlı salnamelerinde müftü, tahrirat kâtibi (baş sekreter), evkaf emini (vakıflar müdürü), jandarma komutanı ve çeşitli müdürlükler gibi uzmanlaşmış pozisyon sahiplerinin isimlerinden bahsedilir.²⁹²

Kudüs Mutasarrıflığında da idari düzenleme bu disiplin çerçevesindeydi. En yetkili isim olarak mutasarrıf görev yapmaktaydı. Mutasarrıflara yardım etme amacıyla farklı dairelerden mutasarrıfın ofisine gelen resmi evrakları inceleyip ardından ilgili resmi birimlere yollayan ve evraka dair özet bilgiler not alan bir Mutasarrıf Muavini görev yapmaktaydı. Finansal işlerin yürütülmesi ve kanunlara uygun olmayan mali durumların bildirilmesinden ise Muhasebeci sorumluydu. Mutasarrıflık İdare Meclisi'nde muhasebeci daimi üye olarak bulunmaktaydı. Rauf Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığı sırasında 1887 yılında Kudüs'te muhasebeci olarak görev yapan Es'ad Efendi aynı zamanda vergi tahrir memuru yardımcılığı görevini de icra etmiştir.²⁹³ Bu örnek muhasebecilerin tüm görevlerine ek olarak bazı dönemlerde muhtemelen birkaç farklı işle de uğraştıklarını göstermesi açısından önemlidir. İlerleyen dönemlerde ise işini iyi yapan muhasebecilerin terfi-i rütbe ile taltif edildikleri görülür.²⁹⁴

Kudüs mutasarrıfının emri altında Kudüs ve çevresinde askerlikle ilgili kanunlar ile kolluk gücü ve kapasitesinden sorumlu görev yapan bir diğer yetkili ise jandarma kumandanıdır. Bunlardan başka çeşitli müdürlükler de Kudüs Mutasarrıflığı idari teşkilatında yer almıştır. Mutasarrıflığın resmi yazışmalarının

²⁹¹David Kushner, "The Administration of the Districts of Palestine According to the Ottoman Yearbooks, 1864-1914", *Osmanlı Araştırmaları*, S.18, 1998, s. 134.

²⁹² Mahmoud Yazbak, "The Birth of The Jerusalem Sanjak 1864-1914: Administrative and Social Impacts", *BPS- Bulletin of Palestine Studies, Jerusalem Special Issue*, S.2, 2017, s.47.

²⁹³ *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, (1305), s.336.

²⁹⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.)*, No. 290, Gömlek No. 93.

denetimi ve kayıtların tutulmasından sorumlu olarak Tahrirat Müdürü görev yapmıştır. Kudüs'teki medrese ve mekteplerin teftiş ve onarımı, iyileştirilmesi gibi hususlarla birlikte eğitim faaliyetlerinin tamamından sorumlu maarif idaresine başkanlık eden bir Maarif Müdürü vardı. Maarif Müdürü, maarife tahsis edilen bütçeyi kullanmakla yetkili ve buna dair Kudüs mutasarrıfına her sene düzenli bir rapor sunmakla yükümlüydü. Mutasarrıf ve yabancı konsolosluklar arasındaki iletişimin sağlanmasından sorumlu olmak üzere İstanbul'daki Hariciye Nezareti tarafından bir subay atanırdı. Umur-ı Ecnebiyye Müdürü (Yabancı İşleri Müdürü) olarak görev yapan bu subay mutasarrıfın emriyle konsolosluklarla yazışmayı sağlar ve haber alışverişinde bulunurdu. Sultan II. Abdülhamid döneminde mülkiyet alanları oluşturulmuştu. Bu alanların sorumluluğu ise Araz-i Seniyye Müdürlüğüne (Sultan Arazileri Müdürlüğü) verilmiştir. Nüfus işlemlerinden sorumlu olmak üzere Nüfus Müdürlükleri ihdas edilmiştir. Bazı vergiler ise Rüşumat Müdürü²⁹⁵ tarafından tahsil edilmiştir. Araz-i tapu işleri Defter-i Hakanî Dairesi'nden yürütülmüştür. Kudüs Mutasarrıflığı'nın özel olarak mülkiyet ve arazi bakımından sahip olduğu konum ve hassasiyet, Tapu Kadastro Müdürlüğü görevine atanacak şahıslarda dürüstlük, namus ve dirayetli bir karaktere sahip olma gibi vasıflar aramasına yol açmıştır.²⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde Kudüs Mutasarrıflığı dâhil olmak üzere tüm vilayetler arasında bilgi akışı Posta ve Telgraf Müdürlüğü vasıtasıyla sağlanıyordu. Posta örgütü ilk olarak başkentte organize edilmiş ve ilk yıllarda sadece taşradaki önemli merkezlere müdür tayin edilerek yetinilmişti. Bu müdürlük genel olarak telgraf ve posta faaliyetlerini kontrol etmiş, hatların güvenliğini sağlayarak mesajların ilgili makamlara ulaşmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Kudüs'teki telgraf hatlarında genişleme görülmüştür.²⁹⁷ Beledi faaliyetlerden genel olarak Nafia Müdürü sorumlu olmuştur. Bölgedeki tarım ve ticaret işlerinden ise Ziraat ve Ticaret Müdürlüğü sorumluydu. Vakıf işleri ve arazilerinden ise Vakıflar (Evkaf) Müdürü sorumlu olmuştur.

²⁹⁵ Osmanlı Devleti'nin ithal bazı malzemeler, ihraç yerli ürünler ve limanlar arasında geçiş yapan mallar üzerinde koyduğu gümrük vergilerini tahsil etmek amacıyla oluşturduğu bir vazifedir.

²⁹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Maliye (İ.ML)*, No. 92, Gömlek No. 53.

²⁹⁷ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.192.

3.2. Kudüs'te İdare Meclisleri

Tanzimat reformlarının en temel niteliği, merkeziyetçi bir idare sisteminin geliştirilmesi amacını taşımasıydı. Bu sebeple idari anlamda pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Bu idari düzenlemeler kapsamında taşrada merkezi hükümetin etkisini artırmak amacıyla stratejik öneme sahip sancaklar doğrudan merkeze bağlanmış ve buralarda 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri gereğince bazı meclisler oluşturulmuştur. XIX. yüzyılın son çeyreğinde bu modern merkeziyetçilik anlayışı etkisi Osmanlı Devleti için önemli bir kent olan Kudüs'te de izlenmiştir.

Yeni sistem yerel güçlerin eski özerk otoritelerini büyük ölçüde ortadan kaldıran bir yapıya sahipti. Bölgeleri, yüzyıllardır ilk defa merkezi hükümetin çıkardığı kanun ve yönetmelikleri uygulayan idarecilere ve çalışma prensipleri yine merkezi hükümet tarafından belirlenen yeni yönetim kurumlarına açıyordu.²⁹⁸ Tanzimat dönemiyle ortaya çıkan modern yerel yönetim²⁹⁹ çerçevesinde Kudüs'te mutasarrıfın yanında idari bir birim olarak İdare Meclisleri görev yapmıştır.

3.2.1. Mutasarrıflık İdare Meclisi

Kudüs'teki en önemli mahalli idare kurumu meclis-i idare idi. Bu meclisin çalışma prensibi ve üyelerinin niteliği 1864 ve 1871 tarihli Vilayet Nizamnameleri ile belirlenmiştir. Toplamda on üç üyesi bulunan İdare Meclisi memleket hâkimi, müftü, tahrirat müdürü, evkaf müdürü ve muhasebeci gibi tabîi üyeler ile oranın halkını temsilen Müslümanlardan beş kişi, gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderlerinden ise üç kişi olacak biçimde seçimli üyelerden müteşekkildi.³⁰⁰ Bu meclis mutasarrıfın başkanlığında toplanıyordu. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile Kudüs'teki idari meclisin toplamda on üç olan üye sayısı, yarısı tabîi yarısı seçimli -seçimli üyeler ikisi Müslüman ikisi gayrimüslim- üyeler olacak şekilde sekize düşürülmüştür.³⁰¹

²⁹⁸ Butrus Abu Manneh, "The Rise of the Sancak of Jerusalem in the Late Nineteenth Century", (Ed. in Ilan Pappé), *The Israel/Palestine Question: Rewriting Histories*, Routledge London 1999, s.40.

²⁹⁹ Detaylar için bkz. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.12-15.

³⁰⁰ Mutasarrıflıkta Osmanlı tebaası ve okuryazar olan, yıllık en az 500 kuruş vergi ödeyen birtakım şahıslar dâhil edilmiştir.

³⁰¹ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.110.

Kudüs'teki İdari Meclisin görevleri karar ve danışma olarak iki kısma ayrılmıştır. Bu meclis maliye, bayındırlık ve miri mallar ile ilgili konuları görüşerek karara varır, vergi konusunda yaşanan anlaşmazlıkları çözerdi. Özel hukuk ve şer'i mahkeme kapsamında olmayan bazı davalarda suç işleyen devlet memurlarını yargılamıştır. Aynı zamanda vergilerin toplanmasında da önemli bir katkısı olduğu için sancaktaki mali kaynaklar üstünde de bir miktar kontrol gücü vardı. Büyük meblağlara ulaşan harcamalar dışında sancaktaki bütün devlet dairelerinin masrafları bu meclis tarafından denetlenmiştir. İdare Meclisi arazi mülkiyeti konusunda da bazı yetkilere sahiptir. Arazi değişimlerinin hukuka uygunluğunu denetler ve tapu sertifikalarının verilmesinde rol oynardı. Bir diğer önemli faaliyeti ise nüfus hareketlerinin takibine yöneliktir. Meclis nüfus kayıtlarını yenileyerek gerekli durumlarda düzeltme işlemleri gerçekleştirmiştir. Bölgeye gelerek sürekli ikamet etmek isteyenlerin talepleri de yine bu doğrultuda mecliste değerlendirilmiştir. Meclis, alt kademedeki devlet görevlilerini atama yetkisine de sahipti. Örneğin belediye bekçileri, jandarmalar ve köy korucuları gibi güvenlikten sorumlu görevlilerin atamalarını gerçekleştirmiştir.³⁰²

İdare Meclisi, karar ve istişare meclisi olduğu için yürütme gücü daima sınırlı kalmıştır. Bu meclis hem Kudüs kaza meclisi hem de sancak merkez meclisi olduğu için diğer kaza idare meclislerinden daha üst bir konumda olmuştur. Aynı zamanda meclis çok çeşitli görevler üstlenmesi sebebiyle de kaza idare meclislerinden ayrılmıştır. Ancak hiçbir şartta mutasarrıftan ya da merkezi hükümetten bağımsız hareket etmemiştir.

3.2.2. Mutasarrıflık Umumi Meclisi

1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince tüm vilayetlerin merkezinde bir umumi meclis kurulmalıydı. Bu meclislerde her sancağı temsilen iki Müslüman ve iki gayrimüslim üye bulunacaktı. Meclisteki toplantılara ise mutasarrıf ya da onun naibi olan bir memur başkanlık edecek şekilde düzenlenmişti. Her sene bir dönemde

³⁰² Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s. 111.

düzenlenen toplantı ve oturumlar kırk günü aşmayacak şekilde çalışmalarını tamamlamıştır.³⁰³

Mutasarrıflık Umumi Meclisi, mutasarrıfın mevsime ve şartlara göre belirlediği uygun bir zamanda gerçekleşirdi. Toplantı gününden bir ay önce bağlı livalarda delegeler seçilirdi. Bu seçim, her kazada Müslim ve gayrimüslim iki temsilcinin liva merkezinde toplanıp aralarından üç kişiyi açık oyla seçmelerinden ibaret bir işlemdi. Seçilen üç kişiye kazalardan gelen seçmen temsilcileri yol, eğitim, tarım ve ticaretle ilgili sorun ve isteklerini bildiren dilekçelerini verirler ve onlar da livalarının temsilcisi olarak vilayet merkezindeki umumi meclis toplantısına katılırlardı. Livadan gelen üyeler toplantıdan önce isteklerini mutasarrıfa bildirmek ve getirdikleri dilekçeleri sunmak zorundaydı. Çünkü toplantının gündemini mutasarrıf belirler ve toplantı sırasında gündeme alınmayan konular, sancak temsilcisi üyeler tarafından ortaya atılamazdı.³⁰⁴ Toplantılar sırasında üyelerin en az üçte ikisinin katılımı gerekli görülmüştür.

Bu meclis 1864 Vilayet Nizamnamesi gereğince genel olarak ziraat ve ticaret konularında, yollarla ilgili meselelerde istişare ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Aynı zamanda liva, kaza ve köy vergilerinin değiştirilmesi veya vilayetin koyacağı yeni vergiler hakkındaki görüşlerini bildirmişlerdir. 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile bu meclisin salahiyet alanı genişletilmiş ve sancakların maliyet ve gider dağıtımına ilişkin defterlerin incelenmesi görevini de icra etmiştir. Toplantı sonucu alınan kararlar başkanlık eden mutasarrıfın onayına sunulmuştur. Mutasarrıf alınan kararları merkezi hükümete ileterek İstanbul'daki Meclis-i Vükela heyetinden onay verilmesini beklemiştir. Konuya ilişkin irade/ferman ilan edildikten sonra ise kararların tatbikine başlamıştır.³⁰⁵

Umumi Meclisler kesin karar ve uygulama yetkisinden yoksun yalnızca danışma görevi olan bir yapıydı. Bu durumları II. Meşrutiyet'ten sonra değişti. 1913'te çıkarılan Vilayet kanunu ile bu meclislere il özel idaresi statüsü verilerek kuruluş görev ve yetki bakımından daha geniş olanaklar tanınmıştır. Ancak mali

³⁰³ Kushner, "Ottoman Governors of Palestine (1864-1914)", s.278-279.

³⁰⁴ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.91.

³⁰⁵ Alamleh, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914*, s.74.

sıkıntılar sebebiyle bu idareler gelişemedi, yetki ve gelir kaynaklarını yitirerek önemini kaybetti.³⁰⁶

Mutasarrıflık İdare Meclisi ile Umumi Meclisi arasındaki en temel farklılık yetki alanları ve üye seçim yöntemlerinde görülür. İdare Meclisi'nde üyeler çoğunlukla mutasarrıflığın önde gelen isimlerinden yani yetkili makamlardaki sorumlulardan oluşurken, Umumi Meclis üyeleri kazalardaki mahalli idareleri temsilen seçilen üyelerdir. Bir diğer farklılık ise çalışma sürelerinde göze çarpar. İdare Meclisi'nin çalışma temposu süreklilik arz ederken Umumi Meclis'in çalışma süresi kırk günle sınırlı olarak bir dönemliktir.

3.2.3. Kudüs Belediye Meclisi

Osmanlı Devleti belediye sistemini, şehir hizmetlerini gerçekleştiren mahalle teşkilatları, loncalar ve vakıflar gibi mahalli yerel kurumların elinden alarak tek elde toplayıp, düzenlemek ve daha sıkı kontrol etmek için kurmuştur. Belediye örgütüyle ilgili ilk yasal düzenleme 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinden sonra gerçekleştirilmiştir. 1867 yılında ise talimatnameler gereğince vilayetlerde belediye örgütlerinin kuruluş ve görev kapsamaları düzenlenmiştir.³⁰⁷

Kudüs'te ilk belediye örgütünün kurulduğu tarih hakkında farklı iddialar vardır. Bunlardan en erken tarihlerde hizmet veren belediye örgütünün 1863 yılında kurulduğu söylenir.³⁰⁸ Kudüs belediyesinin 1863 yılında kurulduğunu iddia eden başka bir kaynakta ise Kudüs Belediye Meclisi'nin Abdurrahman ed-Ducani başkanlığında üye sayısı toplamda beş olacak şekilde dört Müslüman bir Yahudi üye ile irade-i seniyyeye bağlı olarak kurulduğu bilgisi yer alır.³⁰⁹ Ancak 1863'te Kudüs'te belediye örgütünün oluşturulmasını onaylayan bir padişah iradesi söz konusu değildir. Bu hususta kesin olan şudur ki Kudüs Belediye Meclisi Zabıt Defterlerinde belediye meclisinin kuruluş tarihi olarak 1867-1868 yılı zikredilir.³¹⁰

³⁰⁶ Fehmi Yavuz, "Bina Vergisi ve Mahalli İdarelerimiz", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3, 1966, s.34.

³⁰⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.62-64.

³⁰⁸ Haim Gerber, "A New Look at the Tanzimat: The Case of the Province of Jerusalem", (Ed. David Kushner), *Palestine in the Late Ottoman Times*, Jerusalem 1986, s.39.

³⁰⁹ Catherine Nicault, *Kudüs 1850-1948*, (Çev. Estreya Seval Vali), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 190.

³¹⁰ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.137.

Dolayısıyla Kudüs'te belediyenin 1867 yılından itibaren çalışmakta olduğu kesin olarak ifade edilebilir.

Bölgedeki ilk belediye örgütü Kudüs'te kurulmuştur. Elbette bu durum Kudüs'ün Tanzimat döneminin reformlarında önemli bir idari merkez olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Kudüs belediye örgütü, sancakta işleyiş bakımından merkezi bir konuma sahip olmuştur.

Bölgedeki ikinci belediye örgütü Nablus'ta kurulmuştur. Takip eden yıllarda 1872'de Yafa'da, 1877 Vilayet Belediye Kanunu'ndan sonra ise Hayfa, Nasıra, Tiberya ve Safed'de belediye örgütleri oluşturulmuştur.³¹¹

1877 Vilayet Belediye Kanunu'na göre belediyelere verilen görevler genişletilmiştir. Bu kapsamda, şehrin imarı için istimlak yetkisi açık olarak düzenlenmekte ve işletmeci bir belediyeciliğe olanak verilmekteydi. Bunun dışında belediyeler nüfus sayımı yapacak ve nüfus kütükleri düzenleyeceklerdi.³¹² İnşaat işlerini denetlemek, tehlikeli binaları yıkmak, yol, kaldırım ve lağım inşa etmek, umumî ve hususî suyuollarının inşa ve tamiratını yapmak,³¹³ şehri aydınlatmak, temizlik işlerini yürütmek, ölçüleri ayarlamak, belediyeye ait emlak ve akarı idare etmek ve sahiplerinin isimlerini tahrir etmek, pazaryerleri kurmak, ekmeğe narh koymak, kamu sağlığını korumak için denetim gerçekleştirerek önlem almak, itfaiye teşkilatı oluşturmak, hastane, ıslahhane ve sanat okulları açmak gibi görevler üstlenmiştir.³¹⁴

Belediye meclisi bu görevlerin bir kısmını yerine getirememiştir. Nüfus tahriri ve kayıtları, emlak tahriri gibi görevler merkezi hükümet organları tarafından yerine getirilmeye devam edilmiştir. Su işleri gibi hususlar ise vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.

³¹¹ Kushner, "The Administration of the Districts of Palestine According to the Ottoman Yearbooks 1864-1914", s.133.

³¹² Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.191.

³¹³ Kudüs-i Şerifin genişleyip sur dışına taşması sebebiyle şehirde baş gösteren su ihtiyacına çareler aranmıştır. BOA. Y.MTV. No. 264, *Gömlek No. 119*.

³¹⁴ Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, s.139-140.

1877 tarihli Belediye Kanuna göre şehir ve kasabadaki her kırk bin nüfus için bir belediye dairesi öngörülmüş, ayrıca belediye meclisinin o yerin büyüklüğüne ve nüfusunun çokluğuna göre altıdan on ikiye kadar azadan meydana geleceği belirtilmiştir. Kudüs'ün kent nüfusu XIX. yüzyılın sonlarına doğru bu rakamın iki katına ulaşmış olmasına rağmen kent hizmetleri tek bir belediye dairesi tarafından yürütülmüştür. 1867 yılında Kudüs'teki belediye dairesinin üye sayısı ise sekiz kişiden oluşmuş³¹⁵, sonraki yıl bu sayı yediye düşürülmüş³¹⁶ ancak kentte Osmanlı hâkimiyeti henüz kaybedilmeden evvel kentin büyümesi ve nüfusunun artması üzerine ona yükseltilmiştir.

Yeni kanuna göre belediye personeli tabip, baytar, mühendis gibi meclisin müşavir üyeleri dışında; kâtip, sandık emini ve zabıta-i belediye vazifesini gören lüzumu kadar belediye çavuşundan ibarettir. Kâtip belediyenin yazışmalarından sorumludur. Sandık emini ise belediyenin muhasebe şefidir. Daire mühendisi yol ve bina inşaatına nezaret edecek ve belediye sınırları içinde, imar nizamını gözetecek sorumluydu.³¹⁷

3.2.4. Kaza İdare Meclisi

Vilayetlerin alt birimleri olan liva ve kazalarda sırasıyla mutasarrıf ve kaymakamın başkanlığında, liva ve kaza idare meclisleri kurulmuştu. Liva idare meclisi, kaza idare meclislerinin üst organıdır. Zaten mutasarrıf kaymakamın amiridir. Liva idare meclisleri nahiye idare meclislerinin de üst organıdır. İdari, mali, bayındırlık, eğitim, tarım ve ticarete ait işlerini ve idari uyumsuzluk sorunlarını görüşüp neticelendiren organdır.

Kaza İdare Meclisi kaymakam başkanlığında mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi, müftü ve gayrimüslim cemaatin ruhani liderleri gibi tabii üyeler ve ikisi Müslim ikisi de gayrimüslim dört seçilmiş üyeden kurulacaktır.³¹⁸ Bu üyelerden başka dava ve şikâyetlerin yazımıyla alakadar olan bir yazı işleri memuru vardır. Yusuf Efendi Yafa Kaza Meclisi'nde, Ceris Numan Efendi Gazze Kaza Meclisi'nde,

³¹⁵ Suriye Vilayet Salnamesi, 1285,(1868/69), s. 39.

³¹⁶ Suriye Vilayet Salnamesi, 1286,(1869/70), s. 67.

³¹⁷ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), s.194.

³¹⁸ Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), s.83.

Alaeddin Efendi ise el-Halil Kaza Meclisi'nde bu memurlara örnektir.³¹⁹ Osmanlı Devleti hemen hemen tüm kurumlarında olduğu gibi kaza idare meclislerinde de hizmetlerini aksatmayan şahısları terfi ve taltif ile onurlandırmıştır. Örneğin Gazze İdare Meclisi üyesi İskender Ferac, hizmetlerinde başarılı bulunarak rütbe ile taltif edilmiştir.³²⁰

Kaza Meclisleri idari davalar, kaza gelir giderlerinin incelenmesi, miri malların yönetilmesi ve korunması, yerel sağlığa yönelik tedbirler, beledi tesislerin yapım ve onarımı, köy yollarının yapım ve bakımı gibi konularla alakadar olmuştur. Bundan başka meclis vergi itirazlarını görüşmek için ilk merci olarak görev yapmıştır.³²¹

Kaza idare meclisleri, taşra yönetim hiyerarşisinde hareket ve karar yeteneği en az olan meclis yapısı olmuştur.³²² Zaten bu meclisin yükümlü olduğu görevlerde başarılı olması her koşulda daha üst mevkideki meclislere bağlı olduğu için oldukça zordu.

3.2.5. Nahiye İdare Meclisi

Köy ile kaza merkezi arasında bir büyüklük ve nüfusa sahip yerler olan nahiyelerin bir müdürü ve bir Nahiye Meclisi vardır. Bu meclis 1871 Nizamnamesi ile oluşturulmuş idari yönden nahiyenin müzakere ve karar organı olmuştur.

Nahiye Meclisleri her nahiyenin sınırları içindeki köy ihtiyar heyetlerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanmasıyla kurulmuştur. Bu meclis yılda dört kez valinin belirlediği zamanlarda toplanır ve toplantı süresi her seferinde bir haftayı geçmezdi. Toplantı zamanları ise sancaktan gelecek emir üzerine kaymakam tarafından müdürlere bildirilecek, alınan kararlar ise ancak kaza kaymakamının nahiye müdürüne vereceği emir ve talimatla kesinlik kazanıp uygulamaya konulacaktı. Nahiye meclis üyeleri nahiye müdürünün haberi olmaksızın kendi aralarında toplanamazlar, hatta civar nahiye meclisleriyle ilişki kurup toplanırlarsa kanunen sorumlu olacaklardı. Nahiye meclislerinin görevleri arasında ahaliden

³¹⁹ Suriye Vilayet Salnamesi, 1288,(1871/72), s. 61-65.

³²⁰ BOA. DH. MKT. No. 2405, Gömlek No. 21.

³²¹ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.83.

³²² Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.85.

maddi ve manevi destek olarak bazı binaları, köprü ve köyler arası yolları yapmak sayılabilir. Bundan başka otlak ve orman gibi miri mallara bakmak ve gözetmek, tarım ve ticaretin gelişmesi için köy ihtiyar meclislerinin getireceği teklifleri gözden geçirip tartışarak karara bağlamaktı. Ayrıca çift hayvanlarının ve tarım araçlarının ıslahı ve modernleştirilmesi için alınacak tedbirleri görüşüp, köylerin ortak beledi sorunlarını çözümlmeye de çalışacaktı.³²³

3.3. Köy İhtiyar Heyetleri

1864 ve 1871 Nizamnameleri ile köy yönetimi de düzenlenmiştir. Yeni düzenleme her köyde her sınıf (dinî ayrımlar) halkı için seçimle gelen iki muhtarın bulunmasını öngörmüştür. Eğer bir sınıf yirmi haneden az olur ise ikinci muhtarını seçememiştir. Nizamname bundan başka yeni bir organ olarak, *ihhtiyar meclislerini* kurdu muştur. Meclis, köy sakinleri tarafından seçilen muhtarlar grubundan meydana oluşturulmuştur. Karma köylerde her cemaatin kendi ihtiyar meclisi olacaktı. Meclis üyeleri üç ile on iki kişi arasında değişiyordu. İmamlar ve papazlar kurulun tabii üyesidiler. Köyün bekçi, korucu gibi zabıta memurlarının yönetimi, vergi toplanması ile köyün beledi işleri, çeşme, okul ve mabet gibi yapıların onarımı muhtarların göreviydi. İhtiyar meclisleri ise kendi cemaatlerinin payına düşen vergiyi salıp, üleştirmek ve toplanmasını gözetmekle yükümlüydüler. Meclisler cemaatler arasındaki davaları çözümede barış yoluyla yetkiliydiler. Meclis, muhtarları denetleyecekti. Meclisin en önemli görevleri arasında köydeki miri malların tahsilini denetlemek, nahiye müdürünü muhtarlar vasıtasıyla boş ve tarıma elverişli araziler hakkında bilgilendirmek, halka uygun bir şekilde vergi dağıtımının yapıldığına dair beyanda bulunmak gibi görevleri vardı.³²⁴

Tüm bu meclislerin varlığı Kudüs Mutasarrıflığı'nın idaresine, işlerin yürütülmesi ve en üstün biçimde çalışmaların hayata geçirilmesi açısından yardımcı olmuştur. Bu idari teşkilatlar Osmanlı Devleti'nin iyi yönetimi için zorunlu şartları gerçekleştiren, görevleri yerine getiren bir yapı görünümündedir. Tanzimat Dönemiyle Osmanlı Devleti modern teşekkülünü tamamlamıştır. Merkezi otoriteyi

³²³ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.101-102.

³²⁴ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.113-114.

yeniden tesis etmekte başarılı olmuş, dünyadaki gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmelerle uyumlu olacak kurumlar ortaya çıkarmıştır. Bu kurumlar ve personelleri için yeni hükümet binaları yapılmış ve böylece idari işlerin düzenli olarak ilerlemesi ve kısa sürede sonuca ulaştırılması sağlanmıştır. Memurlar, performanslarını artırmak için maaşa bağlanmış ve etkili yönetimleri ödüllendirilerek nişanlarla teşvik edilmeye çalışılmıştır.

Kudüs Mutasarrıflığı'nda oluşturulan bu meclisler bünyesinde gayrimüslim cemaatlerin idareye katkıları önemli ölçüde fark edilir. Osmanlı Devleti, gayrimüslim cemaatlere toplam nüfus içindeki oranları göz önüne alınarak idari görevlerde yer alma hakkı vermiştir. İdari meclislerin bünyesinde belirtildiği gibi toplam nüfus oranları doğrultusunda Yahudiler de yer almıştır. Meclis üyeleri genel olarak zengin ve nüfuzlu kişiler arasından seçilmiştir. Bu vesileyle vatandaşların yaşadıkları bölgelerle ilgili kararlara ortak edilmesi amaçlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KUDÜS MUTASARRIFI ŞERİF MEHMED RAUF PAŞA

4.1. Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın Hayatı ve Şahsiyeti

4.1.1. Hayatı ve Memuriyetleri

Şerif Mehmed Rauf Paşa (H.1254) 1838 yılında İstanbul'da doğmuş, (H. 1341) 1923 yılında 85 yaşında iken İstanbul'da Çamlıca'daki köşkünde vefat etmiştir. Aynı zamanda İstanbul/Kuruçeşme yakınlarında da bir yalısı olduğu bilinmektedir.³²⁵ Bosna Valisi Şerif Osman Paşa'nın oğludur.³²⁶ Dedesi ise İzmirli bir çiftçi olan Hacı Şerif Ağa'dır. Mekke Şerifliği sülalesinden gelmekte olduğu için «Şerif» lakabı taşımıştır. Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın eşi ve kaç çocuğu olduğu hakkında kesin bir kayda rastlanılmamış olup, kızının Evkaf Nazırı Şemseddin Bey (1908-1909) ile evli,³²⁷ oğlunun ise Cevdet Bey olduğu bilinmektedir.³²⁸ Torunları Türkiye ve Almanya'da yaşamaktadır.

Eğitim hayatı oldukça yoğun geçmiştir. Galatasaray Sultanisi ve Mekteb-i Mülkiye'de eğitim görmüştür. Özel hocalardan sarf, nahiv, mantık, Farsça, Fransızca, coğrafya ve matematik dersleri almıştır. Türkçe kitabet, Arapça ve Fransızca okuyup konuşabilirken, Farsça bilgisi yalnızca okuma düzeyindeydi. 1858 yılında Paris'e gidip Rozi Laye Dolide Mösyö Frazzenin yatılı okulunda iki sene Fransızca eğitim görerek bazı ilimler tahsil etmiştir. Fransa'da geçirdiği iki yılın

³²⁵ BOA. Y..PRK.HR. No. 9, Gömlek No. 28.

³²⁶ Şerif Osman Paşa Rumeli Beylerbeyi payelilerinden Belgrad Muhafızıdır. (H.1277) 1861 yılında Şerif Osman Paşa'ya vezirlik rütbesi ve Bosna Valiliği verilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Mühimme Evrakı (A.}DVN. MHM.)*, No.32, Gömlek No.8; BOA. A.}MKT. MHM. No. 216, Gömlek No. 91. Bosna'da valilik görevini yürüten Şerif Osman Paşa 1867 yılında kısa bir süreliğine görevine ara vermiş ve yerine Bosna fırkası kumandanlığı inzimamıyla Vezir Hasan Paşa tayin edilmiştir. BOA. C. DH. No. 247, Gömlek No. 12322. Ancak aynı yıl içinde Şerif Osman Paşa valilik görevini yeniden üstlenmiştir. BOA. A.}MKT. MHM. No. 380, Gömlek No.28.

³²⁷ Osmanlı dönemi diplomat ve nazırlarından (D. 1855, Ubih / Kafkasya – 1917, İstanbul). Şerif Mehmed Rauf Paşa'nın damadı. Kafkasya'da Ubih bölgesinde doğmuştur. Hacızade Osman Bey'in oğludur. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1946); Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839- 1922)*, İsis Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1999, s.33.

³²⁸ BOA. İ..DH. No. 1075, Gömlek No. 84292.

ardından İstanbul'a dönerek 1861 yılında Babîâli Tercüme Odası'nda göreve başlamıştır. Daha sonra 1863 yılında Koniçe Kazası Müdürlüğü'ne bir yıl sonra ise saniye mütemayizi rütbesi ile Bihke Kaymakamlığı'na atanmıştır.³²⁹ 1866 yılında mirî miran rütbesi alarak İzvornik Sancağı mutasarrıflığına tayin edilmiş buradaki görevi sırasında üçüncü rütbe ve Mecidî nişanı almış ve üç sene sonra görevinden istifa ederek İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndüğünde üç ay süreyle herhangi bir görev ifa etmemiş 1870 yılında Şam Mutasarrıflığına atanmıştır. Buradaki görevi devam ederken yılsonunda Suriye Vilayeti politika memuriyeti ve Beyrut Mutasarrıflığına, Rumeli Beylerbeyi rütbesi alarak atanmıştır. Yine aynı sene iki ay on gün Kudüs Mutasarrıflığı vekâletinde ve yetmiş gün kadar Suriye Vilayeti kaymakamlığında bulunmuştur. 1872 yılında Beyrut mutasarrıflığından istifa edip iki ay mâzul kaldıktan sonra Siroz Mutasarrıflığına tayin olmuş ve bu süre içinde üç ay kadar Selanik Vilayeti Vali Kaymakamlığı'nda bulunmuştur. Rauf Paşa, Siroz Sancağı'nın Drama'dan ayrılması ve maaşının yarısının kesilmesi üzerine istifa edip nafia meclis azalığı inzımanı ile Turuk ve Meabir Müdürlüğü'ne tayin olunmuş ve iki sene kadar devam ettikten sonra maaşı devlet hazinesine aktarılınca yine iki ay mâzul kalmıştır. 1875 yılında Tuna valisi Mithat Paşa'nın teveccühünü kazanarak onun Tırnova kaymakamlığı teklifini kabul etmiş ve bu sırada dördüncü rütbeden nişan-ı Ali-i Osmani almıştır. On dört ay Tırnova'da görev yaptıktan sonra 1876 yılında Trabzon Vilayeti vali muavinliği görevine atanmıştır. Burada ifa-yı hizmet ederken 1877 yılında iki yıldan beri Kudüs'te mutasarrıf olarak görev yapmakta olan Faik Bey'in kötü idaresi ve hakkında yapılan şikâyetler³³⁰ üzerine görevden alınmasıyla onun yerine Kudüs mutasarrıfı olarak atanmıştır. Rauf Paşa Kudüs mutasarrıflığı görevi boyunca bölgede pek çok başarıya imza atmış, hatta bölgeye atandığı ilk yıldan itibaren asayiş hızla bir şekilde sağladığı için İspanya Devleti tarafından kendisine Katolik nişanı, Rusya grandüklerinin Kudüs ziyaretleri sırasında birinci rütbeden Saint Stanislaus nişanı verilmiştir.³³¹ Redif taburlarını kısa sürede toplayarak görev yerlerine göndermesi hususundaki gayreti nedeniyle de 1881 yılında üçüncü rütbeden nişan-ı Ali Osmani ile ödüllendirilmiştir.³³² Ayrıca Rauf

³²⁹ Bihaç veya Bihke, Una Nehri üzerinde kurulu Bosna-Hersek'in kuzeybatı kısmında bulunan Bosna-Hersek Federasyonu Una-Sana Kantonu'nun başkenti olan şehir.

³³⁰ BOA, *İ.MMS*, No. 56, *Gömlek* No. 2546.

³³¹ BOA, *İ.DH*, No. 841, *Gömlek* No. 67607.

³³² BOA, *DH. MKT*, No. 1385, *Gömlek* No. 57.

Paşa 1884'te birinci dereceden Mecidiye nişanı almıştır. 1885 yılında Kudüs'e gönderilen bir hükümde Rauf Paşa'dan şöyle bahsedilir: "*Rum ili beylerbeyliği pâyelûlerinden Kuds-ı Şerif sancağı mutasarrıfı olub birinci rütbe-i Mecidiye ve dördüncü rütbe-i Osmânî nişân-ı zîşanlarına hâiz ve hâmil olan Rauf Paşa*".³³³ 1887'de de üçüncü dereceden Osmanî nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1888 yılında Rusya Grandükleri Paul Aleksandroviç ve Sergei'nin yeniden Kudüs'ü ziyaretleri sırasında Rauf Paşa'ya Saint Anna nişanın büyük kordonu verilmiştir.³³⁴ Rauf Paşa Kudüs mutasarrıflığına atandığı tarihe kadar hakkında herhangi bir şikâyet ya da memuriyetini kötüye kullandığına dair bir tahkikat yaşamamıştır.³³⁵

Rauf Paşa Kudüs'te on iki yıl görev yaptıktan sonra 13 Nisan 1889 tarihinde Beyrut Vilayeti Valiliği'ne atanmıştır. Aslında Rauf Paşa Beyrut Vilayeti ilk teşkilatlandırıldığı³³⁶ yıllarda da Meclis-i Vükela tarafından Beyrut valiliği için aday olarak gösterilmişti. Ancak bu durum dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid tarafından uygun görülmemiştir. Çünkü Rauf Paşa, Kudüs Mutasarrıflığında Sultan II. Abdülhamid dönemi ile bölgede başlatılan politika değişikliğinin, yabancı nüfusu ve hareketlerinin kontrol altında tutulmasının ve Yahudi göçünün engellenmesinde başarılı bir uygulayıcıydı. Bahsi geçen tarihte bu kez Sultan Abdülhamid Beyrut Valiliği için Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa'da karar kıldı. Rauf Paşa'nın Beyrut Valiliği sadece birkaç ay sürmüştür. Bitlis'te vali olarak görev yapan Edhem Paşa, "*...Bitlis Valisi Saadetlü Edhem Paşa'nın sû-i idaresinden dolayı azli Şûrâ-yı Devlet kararı icabından olduğu...*"³³⁷ denilerek görevden azledilmiş, vilayetin ehemmiyet ve nezaketinin artmasından dolayı yerine Musul eski Valisi Ali Kemal veya Urfa sabık Mutasarrıfı Cavid Paşa'lardan birinin tayini görüşülmüş³³⁸ ancak 13 Temmuz

³³³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A.İ. Bab-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri (DVNS. KLS. d.), No:2, s. 195.

³³⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Hariciye (İ.HR), No. 312, Gömlek No. 19955; BOA, DH. MKT, No. 1572, Gömlek No. 70.

³³⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM.), No.35, Gömlek No.13.

³³⁶ BOA, İ.MMS. No. 95, Gömlek No. 4011.

³³⁷ BOA, İ.DH. No. 1143, Gömlek No. 89172; BOA, DH. MKT. No. 1632, Gömlek No. 8.

³³⁸ BOA, Y..A...RES. No. 48, Gömlek No. 7.

1889 tarihinde Beyrut'ta görev yapmakta olan Rauf Paşa'nın "...*evsâf-ı matlûbeye câmi' bulunduğundan...*" denilerek Bitlis'e kaydırılması kararı alınmıştır.³³⁹

Rauf Paşa Bitlis'e tayin edildikten sonra 1891 yılında vilayet hakkında bir rapor düzenlemiş ve tayin edildiği günden beri vilayetin selefleri zamanında bozulmuş olan asayiş ve hazine menfaatleri hususlarının yoluna girdiği hakkında bilgi vermiştir.³⁴⁰ Bir süre sonra Bitlis Kumandanı Ahmed Lütfi Paşa ile aralarında bir takım sorunlar ortaya çıkmış ve ikili birbirleri hakkında sürekli İstanbul'a şikâyet telgrafları çekmiştir.³⁴¹ Ayrıca halktan kimseler hem Rauf Paşa hem de Ahmet Lütfi Paşa'nın kötü idaresinden şikâyetle bulunmuşlardır.³⁴²

Taşrada koordineli çalışması gereken ikili arasındaki muhalefet bir yönetim zafiyeti ortaya çıkardığı için 2 Ekim 1891 tarihli bir kararla Şerif Mehmed Rauf Paşa Mamuratülaziz Valiliğine tayin edilmiştir.³⁴³ Burada kısa bir süre görev yaptıktan sonra 1892 yılının Haziran ayında Suriye Valiliği'ne tayin edilmiştir.³⁴⁴ Suriye Valiliği sırasında vezirlik rütbesi almıştır.³⁴⁵ Haziran 1894'te Suriye Vilayeti 'ne Haleb valisi Osman Paşa tayin edilmiş.³⁴⁶ Rauf Paşa'ya ise mâzûliyet maaşı tahsis edilmiştir.³⁴⁷ Aynı yılın Ağustos ayında İran Devleti tarafından şahsına birinci rütbeden Şir ü Hurşid Nişanı verilmiştir.³⁴⁸

11 Ocak 1895 tarihinde ikinci kere Mamuratülaziz Vilayeti Valiliğine tayin edilmiştir.³⁴⁹ Aynı yılın Eylül ayında ise kendisine sorularak Erzurum Vilayeti

³³⁹ BOA, *İ.DH. No. 1143, Gömlek No. 89172*; BOA, *İ.DH. No. 1143, Gömlek No. 89183*.

³⁴⁰ BOA, *Y.MTV. No. 49, Gömlek No. 28*.

³⁴¹ İkili arasındaki problemler kentteki asayiş ve huzuru bozmuş, hatta kentteki bazı gayrimüslim kesimler bu durumdan istifade etmiştir. BOA, *Y.MTV. No. 51, Gömlek No. 70*; BOA, *İ.DH. No. 1245, Gömlek No. 97504*; BOA, *Y.MTV. No. 53, Gömlek No. 116*; BOA, *Y.A...HUS. No. 260, Gömlek No. 140*.

³⁴² BOA, *DH. MKT. No. 1865, Gömlek No. 51*.

³⁴³ BOA, *İ.MMS. No. 124, Gömlek No. 5345*; BOA, *İ.DH.. No. 1244, Gömlek No. 97451*; BOA, *DH. ŞFR. No. 151, Gömlek No.32*; BOA, *DH. MKT. No. 187586*; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Umumi (Y..PRK.UM.)*, No. 23, *Gömlek No. 40*.

³⁴⁴ BOA, *BEO. No. 20, Gömlek No. 1479*; BOA, *İ.DH. No. 1279, Gömlek No. 100650*; BOA, *İ.DH. No. 1276, Gömlek No. 100437*; BOA, *Y.A...HUS. No. 261, Gömlek No. 128*.

³⁴⁵ BOA, *DH. MKT. No. 1974, Gömlek No. 34*; BOA, *İ.DH. No. 1282, Gömlek No. 100908*.

³⁴⁶ BOA, *BEO. No. 427, Gömlek No. 32009*; BOA, *İ..HUS. No. 25, Gömlek No. 110*.

³⁴⁷ BOA, *BEO. No. 450, Gömlek No. 33723*.

³⁴⁸ BOA, *BEO. No. 454, Gömlek No. 34033*; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Taltifat (İ..TAL.)*, No. 60, *Gömlek No. 11*; BOA, *DH. MKT. No. 265, Gömlek No. 76*.

³⁴⁹ BOA, *İ.DH. No. 1318, Gömlek No. 72*; BOA, *BEO. No. 549, Gömlek No. 41142*; BOA, *DH. MKT. No. 333, Gömlek No. 7*.

Valiliğine tayini gerçekleştirilmiştir.³⁵⁰ 1895-1901 yılları arasında Erzurum'da görev yapan Rauf Paşa Erzurum'a atandığı yıllarda burada Ermeni çetelerin asayişi bozucu faaliyetleri yoğun bir şekilde cereyan ediyordu. Ancak Rauf Paşa sakin kişiliği ve tecrübeleri sayesinde olayları yatıştırmış, asayişi sağlamıştır.³⁵¹ Görevi sırasında Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa ile bir takım sorunlar yaşamış ve bu sorunlar merkeze yansıtılmıştır.³⁵² Ayrıca Rauf Paşa Erzurum Vilayetine bağlı diğer sancaklarda yaşanan hadiselerle müdahalede bulunulması için merkezi hükümetle iletişim halinde kalmıştır.³⁵³ Rauf Paşa bölgede genel olarak sükûneti sağlayıp sevilmesine rağmen halktan bazı kimseler özellikle Hacı Ahmed ve arkadaşları, paşadan duydukları memnuniyetsizliği arzuhaller aracılığıyla merkeze bildirmiştir.³⁵⁴ Erzurum Vilayeti eski Polis Komiseri İbrahim Naci de Rauf Paşa ve vilayet mektupçusu Ali Rıza Efendi'nin zimmetine para geçirdiğini iddia ederek çeşitli şikâyetle bulunmuştur.³⁵⁵ Anadolu Vilayetleri Müfettişi Şakir Paşa şikâyetlerle ilgili soruşturma başlatmış neticesinde Rauf Paşa kabahatli görülmemiştir.³⁵⁶ Vilayette bulunduğu süre zarfında hem mali sorunlarla hem de çeşitli adli ıslahatların yapılması hususlarıyla yakından ilgilenmiştir.³⁵⁷ 1901 yılının Eylül ayında Erzurum'un soğuk ikliminin hastalığından dolayı bedenine ıstırap verdiğini ve bu durumundan dolayı görev yerinin değiştirilmesini rica etmiştir.³⁵⁸

1902 yılının Ocak ayında Şûrâ-yı Devlet azalığına tayin edilmiştir.³⁵⁹ İki yıl görev yaptıktan sonra 1904 yılında Selanik Vilayeti Valiliğine tayin edilmiştir.³⁶⁰

³⁵⁰ BOA. İ.DH. No. 1326, Gömlek No. 47; BOA. A.}MKT. MHM. No. 720, Gömlek No. 12.

³⁵¹ BOA. Y.PRK.UM. No. 34, Gömlek No. 43.

³⁵² BOA. Y.PRK.UM. No. 39, Gömlek No. 89.

³⁵³ BOA. Y.MTV. No. 196, Gömlek No. 116.

³⁵⁴ BOA. BEO. No. 927, Gömlek No. 69465; BOA. BEO. No. 932, Gömlek No. 69866.

³⁵⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye Muamelat (DH. TMIK. M.)*, No. 37, Gömlek No. 42; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Şura-yı Devlet (ŞD.)* No. 2984, Gömlek No. 12. Ayrıca Rauf Paşa da İbrahim Efendi hakkında suçlamalarda bulunmuş ve İbrahim Efendi bu hal karşısında komşu herhangi bir beldeye nakil isteğini beyan etmiştir. BOA, ŞD. No. 1516, Gömlek No. 17.

³⁵⁶ BOA. DH. TMIK. M. No. 35, Gömlek No. 60.

³⁵⁷ BOA. Y.PRK.UM. No. 34, Gömlek No. 120; BOA. Y.PRK.HR.. No. 25, Gömlek No. 3; BOA. *Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)*, No. 133, Gömlek No. 26.

³⁵⁸ BOA. Y.PRK.UM. No.51, Gömlek No. 68.

³⁵⁹ BOA. İ.DH. No. 1392, Gömlek No. 45; BOA. BEO. No. 1779, Gömlek No. 133359; BOA. ŞD. No. 3194, Gömlek No. 126.

³⁶⁰ BOA. İ.DH.. No. 1427, Gömlek No. 8; BOA. BEO. No. 2414, Gömlek No. 181043; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.)*, No. 73, Gömlek No. 1; BOA. BEO. No. 2414, Gömlek No. 181039; BOA. İ.HUS. No. 121, Gömlek No.

Rauf Paşa Selanik'e vardığında bölgede eşkıyaların faaliyetleri devam ediyordu. Kısa sürede bu duruma müdahale etmiş, Bulgar eşkıyasına karşı tedbirler almış,³⁶¹ bazı eşkıya reisleri hakkında bilgiler edinmiş,³⁶² çıkan çatışmalarda ise bazılarını yakalatmıştır.³⁶³ Selanik'te görev yaparken murassa Nişan-ı Ali Osmanî ile ödüllendirilmiş³⁶⁴ Romanya hükümeti tarafından kendisine birinci rütbeden Corondo De Romani Nişanı verilmiştir.³⁶⁵ Aynı yıl valilik görevine ilaveten fahri olarak Emlak-ı Hümayun Komisyonu Riyâsetine de atanmıştır.³⁶⁶ Başarılarından dolayı 1907 yılında altın liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir.³⁶⁷

1908 yılında Sisam Adası'nda³⁶⁸ bir grup isyancının ayaklanma başlatması üzerine Rauf Paşa özel bir görevle bölgeye yönlendirilmiş³⁶⁹ ve kısa sürede isyancıları kontrol altına almıştır. Gerek bölge ahalisi gerek orada görev yapmakta olan konsololar asayişin sağlanmasından dolayı memnuniyetlerini dile getirerek merkeze telgraflar çekmiştir.³⁷⁰ Buradaki başarısından dolayı kendisine liyakat madalyası ve Mecidî Nişanı verilmiştir.³⁷¹

Rauf Paşa 1908 yılı Ağustos ayının başlarında (2-9 Ağustos) İstanbul Şehreminiliği görevinde bulunmuş,³⁷² aynı hafta Telgraf ve Posta Nezareti'ne ,³⁷³ son

35; BOA. BEO. No. 2414, Gömlek No. 181040; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Teftişat-ı Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.I.A.)*, No. 20, Gömlek No. 1915.

³⁶¹ BOA. Y..PRK.UM. No. 76, Gömlek No. 65.

³⁶² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR.04.)*, No. 797, Gömlek No.83.

³⁶³ BOA. Y..PRK.UM. No. 76, Gömlek No. 64.

³⁶⁴ BOA. BEO. No. 2445, Gömlek No. 183362.

³⁶⁵ BOA. İ..TAL. No. 382, Gömlek No. 53.

³⁶⁶ BOA. DH. SAİD. d. No. 3, Gömlek No. 72; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM.)*, No. 507, Gömlek No. 120.

³⁶⁷ BOA. İ..TAL. No. 424, Gömlek No. 44.

³⁶⁸ Ege denizinin güneydoğusunda Rodos, Midilli ve Sakız'dan sonra dördüncü büyük ada olan Samos'un Türkçe adıdır.

³⁶⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR. SFR.1.)*, No. 146, Gömlek No. 38.

³⁷⁰ BOA. Y..A...HUS. No. 522, Gömlek No. 12; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Askerî Maruzat (Y..PRK.ASK.)*, No. 258, Gömlek No. 5.

³⁷¹ BOA. İ..TAL. No. 452, Gömlek No. 23; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Sisam (A.}MTZ. SM.)*, No. 5, Gömlek No. 179.

³⁷² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dosya Usulü (İ..DUİT.)*, No. 7, Gömlek No. 54.

³⁷³ BOA. BEO. No. 3370, Gömlek No. 252700.

olarak 9 Ağustos 1908'de Aydın Vilayeti Valiliği'ne tayin edilmiştir.³⁷⁴ Rauf Paşa'nın Aydın Valiliği çok kısa sürmüştür. Çünkü Paşa'nın bölgede etkin bir şekilde faaliyet yürütemeyeceğine dair düşünceler çok fazlaydı. 1909 yılının Ocak ayı Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden anlaşıldığı üzere Paşa hakkında genel olarak *"Rauf Paşa Hazretleri, devri istibdatta pek çok memuriyetlerde bulunmuş, namusuna leke getirmemiş, alını açık bir Vezir-i muhteremdir. Kendisini tebrik ve takdis etmeyi bir vazife-i insaniyeden addederim, lâkin bu adam 70 ve 75 yaşında bir adamdır. Bugün eşkıya tenkiline muvaffak olacak bir adam, hîn-i hacette dağlara çıkmalı, at üstünde gezmeli, eşkıya ile vuruşmalı. Rauf Paşa Hazretleri odasında 22 derece hararet olmadıkça koridora çıkmaz. Şimdi bu adamdan tenkil-i eşkıya hususuna hizmet beklemek muhali temenni etmektir."* denilmekteydi.³⁷⁵ Bu konuşmaların ardından Rauf Paşa 16 Nisan 1909'da Tevfik Paşa Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırlığına atanmıştır.³⁷⁶ 15 Mayıs 1909'da ise Mısır Fevkalade Komiserliğine atanmıştır.³⁷⁷ On yıl Mısır'da görev yaptıktan sonra Ağustos 1919'da Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanmış,³⁷⁸ birkaç ay sonra ise 15 Eylül 1919'da Ayan Meclisi üyeliğine atanmıştır.³⁷⁹ 1923 yılında 85 yaşında iken İstanbul'da Çamlıca'daki köşkünde vefat etmiştir. Erenköy'ünde Sahrayıcedid mezarlığında medfundur.³⁸⁰ İstanbul Üsküdar'da Pıtrat Sokak ve Rauf Paşa Çıkmaşı'nı Acıbadem Caddesi'ne bağlayan sokağa, Rauf Paşa Hanı Sokağı adı verilmiştir.³⁸¹

4.1.2. Şahsiyeti

Birçok kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik görevinde bulunmuş olan Rauf Paşa adaletli ve ciddi bir insan ve bulunduğu bölgelerdeki karışıklıkları bastırmakta ve eşkıyayı tepelemekte pek muktedir bir memur olarak tanınmıştır. 60 sene kadar

³⁷⁴ BOA. İ.DH.. No. 1468, Gömlek No. 57; BOA. BEO. No. 3370, Gömlek No. 252740; BOA. DH. MKT. No. 1277, Gömlek No. 74.

³⁷⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, On ikinci inikad, Devre 1, C.1, 1 Kânunusani 1324.

³⁷⁶ BOA. DH. MKT. No. 2794, Dosya No. 99; BOA. İ.DUİT. No. 8, Dosya No. 2.

³⁷⁷ BOA. DH. MKT. No. 2746, Dosya No. 66; BOA. DH. MKT. No. 2745, Dosya No. 81; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Tal Taltifatı (İ..MTZ.(05)). No. 32, Gömlek No. 1881; BOA. İ..MTZ.(05). No. 32, Gömlek No. 1884.

³⁷⁸ Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839- 1922)*, s.11.

³⁷⁹ BOA. BEO. No. 4591, Gömlek No. 344270; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), No. 260, Gömlek No. 88.

³⁸⁰ İbrahim Alaettin, *Meşhur Adamlar Hayatları-Eserleri*, C.3, İstanbul 1933-1935, s.130.

³⁸¹ *Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi*, Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları: 24, 1. Baskı İstanbul, Kasım 2013, s. 34.

süren muhtelif memuriyetlerinde hakkında bazı suçlamalar yapılsa dahi dürüst bir insan olarak tanınmış ve bulunduğu vazifelerde hafifliklerin, rüşvetlerin önüne geçmeye gayret etmiştir.³⁸²

Şark kültürü kuvvetli, dost ve mesai arkadaşlarına karşı yumuşak, ancak işinde titiz, ruh ve seciyece pek temiz bir memurdu. Rauf Paşa disiplinli ve dürüst yönetimi ile her daim dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Örneğin 1897-1901 yılları arasında Kudüs mutasarrıfı olan Tevfik Bey, Rauf Paşa'dan ileri gelenlerin nüfuzunu dizginlemede, memurlar arasındaki çekişmeyi azaltmada, halka kötü muameleyi önlemede ve genel olarak idarenin işlerini düzeltmede büyük ölçüde başarılı olmuş bir vali olarak bahseder.³⁸³ 1906-1908 yılları arasında vali olan Ali Ekrem Bey, Filistin'deki Yahudi yerleşiminin yansımaları konusunda Osmanlı hükümetini ilk uyaran kişi olarak Rauf Paşa'yı belirtir. O da ileri gelen ailelerin suçlarını bastırma çabalarına değinmekte, Kudüs'teki su sorununu çözme projelerinden ve bedevi kabilelerinin topraklarını tescil ettirme girişimlerinden de söz etmektedir.³⁸⁴ Rauf Paşa'nın dürüstlük konusundaki itibarı öyleydi ki, Ali Ekrem Bey İmparatorluğun yeni yöneticilerine, Jön Türklere, yerel komiteler hakkında kendi tabiriyle Rauf Paşa gibi dürüst valilerden bilgi almalarını tavsiye etmiştir.³⁸⁵

4.2. Rauf Paşa ve Kudüs

Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin tesirinin yoğun olduğu vilayetlere genellikle halkın tanıdığı ve halk üzerinde nüfuzu olan idarecileri tayin etmeye çalışmıştır. Bu durumun en önemli sebebi bu gibi bölgelerde görev yapan idarecilerin tecrübelerinden en iyi şekilde istifade etme isteğidir. Yerli halkın mensubu olduğu dinî yapıları iyi tanıyan ve olaylar karşısındaki tepkilerini tahmin edebilen idareciler çatışmaları yatıştırmada daha başarılı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Kudüs en çok idareci değişikliğinin yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. Çünkü bölge halkı

³⁸² BOA, DH.SAİD. MEM., No.35, Gömlek No.13.

³⁸³ Mehmet Tevfik Biren, "Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (yay. haz. F. Rezan Hürmen), C.1, İstanbul: Arma Yayınları, 1993, s.102.

³⁸⁴ David Kushner, A Governor in Jerusalem: The City and Province in the Eyes of Ali Ekrem Bey 1906-1908, The Isis Press, 1995, s.53,110,126,194.

³⁸⁵ Kushner, A Governor in Jerusalem: The City and Province in the Eyes of Ali Ekrem Bey 1906-190, s.192.

dış tahriklere açık ve sürekli kendi içinde problem yaşayan karma bir toplum yapısına sahipti. Tüm bölgelerde olduğu gibi Kudüs'te de Osmanlı Devleti'nin reformlarının, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği yeniliklerin öncelikli uygulayıcısı yönetimden sorumlu mutasarrıf ve valilerdi. Bu sebeple Osmanlı hükümeti, Kudüs'te yönetimi Balkanlar'daki gibi Türkmen aileleri iskân politikası yerine, adaleti ve düzeni sağlayabilecek, devlet otoritesini en iyi şekilde temsil edebilecek, disiplinli, liyakatli ve dirayetli idareci grubuna emanet etmiştir.

Kudüs Mutasarrıflığı'nda idarecilik yapmış en meşhur şahıslardan biri Rauf Paşa'dır. Mutasarrıf olarak 1877-1889/1294-1307 tarihleri arasında idareyi yürütmüştür.³⁸⁶ 12 yıl boyunca Kudüs'te mutasarrıflık görevini sürdürerek bölgede en uzun süre hizmet eden Osmanlı mutasarrıfı olmuştur. Rauf Paşa görevi sırasında Padişaha bağlılığını ifade eden arzlar kaleme almıştır.³⁸⁷

Rauf Paşa'nın 1877 yılında Kudüs'e geldiği dönem hem bölge hem de devlet açısından çok zor bir dönemdi. Kısaca özetlemek gerekirse bu süreç, Balkanlar'da isyan ve savaş yılları ve ardından Rusya ile düşmanlıkların yoğunlaşması, mali durumdaki gerilemeler, başkentteki protesto hareketlerinin büyümesi, sarayda "üç padişah yılı" (1876) ile sonuçlanan ayaklanmalar ve Sultan Abdülhamid döneminde ilk Osmanlı anayasasının ilan edildiği karmaşa yıllarıydı. Kudüs bölgesinde Bedevi aşiretlerinin, özellikle Gazze ve El-Halil bölgelerinde kanlı düşmanlıkları, Osmanlı birliklerinin sayılarındaki azalma istikrarsız siyasi koşullarla birlikte, gayrimüslim nüfusunun güvenliğini tehlikeye düşürmüştü. Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki gerilimler artmıştı. Küçük bir olay bile kolayca kanlı bir çatışmaya dönüşebilirdi. Yabancı devletlerin çıkarları söz konusu olduğunda gelişmeler hız kesmeden devam etmiştir. Toplumdaki şüpheler ve kıskançlıklar artmış ve Kutsal yerlerdeki hakların paylaşımı neredeyse her yıl sorun ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 1877 kışındaki savaş koşulları ve yıkıcı kuraklık, nüfusun özellikle de köylülerin refahı üzerinde çok olumsuz bir etkiye sahipti. Bu düzensizlikler Rauf Paşa'dan önce

³⁸⁶ BOA. *İ.MMS. No. 56, Gömlek No. 2546.*

³⁸⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ.)*, No. 5, *Gömlek No. 33.*

bölgede görev yapan bazı yetkililerin görevi suiistimallerinde ve keyfi eylemlerinde büyük rol oynamıştır.

Rauf Paşa Kudüs Sancağı'nda Siyonist hareketlerin arazi satın alma faaliyetlerine karşı direnmiş, çeşitli tedbirler almıştır. Bu sebeple Suriye Vilayeti'ne vali tayin edilmiştir. Aynı zamanda Kudüs'te yerli halktan kimselerin fırsatçılık yapmasına da müsaade etmemiştir. Ayan ve bazı yozlaşmış, halk üzerinde söz sahibi olduğunu iddia eden aileler üzerine giderek onlara göz açtırmamıştır. Bu anlamda Rauf Paşa her geçen gün yönetimini geliştirmiştir.

Kudüs Mutasarrıflığı görevinde elde ettiği güçlü otoritesini İstanbul'da para ve nüfuzlarıyla sarsmaya çalışan, Kudüs'ün önde gelen iki ailesi Halidi ve Hüseyinlere karşı mücadeleyi elden bırakmamış, idare meclisinden bu iki ailenin üyelerini çıkarmıştır.³⁸⁸ Ayrıca Rauf Paşa Yahudi göçüne karşı da güvenlik önlemleri almıştır. Yahudi göçüne karşı bölgedeki en tavizsiz tavrı sergilemiştir. Filistin sınırlarına giren Yahudilerin bir kısmının izlerini kaybettiğini tespit edince, Babiâli'den tedbirlerin artırılmasını istemiştir. Rauf Paşa, Yahudilerin toprak almasını önlemek ve arazi fiyatlarını kontrol etmek için elinden geleni yapmıştır.³⁸⁹

Rauf Paşa mutasarrıflık görevine atanır atanmaz bölgedeki askerî faaliyetlerle de yakından ilgilenmiştir. Kudüs sancağının asakir-i zabtiyesi hakkında talepte bulunarak kolluk kuvveti ve görevlilere maaşlarının düzenli yatırılmasını istemiştir.³⁹⁰ Konsolosluklarda görevli bazı yasakçıların askerlikten muaf tutulup tutulamayacağını mütalaa ederek bunların nizamname gereğince konsolosluk görevinden alınamayacaklarını belirtmiştir.³⁹¹ Ayrıca Kudüs'teki tüm kamu mallarına sahip çıkarak yönetimi boyunca tek tek tahsil edilen vergi miktarlarını ve kurumları Sadarete bildirmiştir.³⁹²

³⁸⁸ Kushner, "The District of Jerusalem in the Eyes of Tree Ottoman Governors at the End of the Hamidian Period", s.277-278.

³⁸⁹ Şerafettin Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)", *Türkler*, XIII., (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005, s.83.

³⁹⁰ BOA. İ.DH.. No. 749, Gömlek No. 61181.

³⁹¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. No. 169, Gömlek No. 18.

³⁹² BOA. Y.PRK.UM.. No. 5, Gömlek No. 46.

4.2.1. Rauf Paşa'nın Bölgedeki Gayrimüslimlerle İlişkisi

Rauf Paşa Mayıs ayında Kudüs'e ilk geldiğinde bölgede Hristiyanlara karşı ciddi toplumsal tepkilerle karşı karşıya kalmıştır. Gebele Kazası Bedire Hristiyan köyü bilinmeyen kişilerce yağmalanmıştı.³⁹³ Bunun üzerine Hristiyan köylerinin asayişi, Müslüman-Hristiyan ilişkisi ve bir katl hadisesinin failleri hakkında raporlar hazırlanmış ve yaşanan hadiseler hakkında tahkikat başlatılmıştır.³⁹⁴ Bedire köyünü yağmalayanların kimlikleri hakkında ise Beyrut İngiltere konsolosu bir rapor hazırlamıştır.³⁹⁵

Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki çatışma yalnızca Kudüs bölgesinde değildi. Adana'da da Müslüman bir grubun Hristiyanlara karşı sokaklarda gösteri yaptıklarına dair İngiliz elçiliğine bir konsolosluk raporu gönderilmiştir.³⁹⁶ Rauf Paşa bu konular hakkındaki soruşturmaları kararlı bir şekilde yürütmüş, sorumluları tutuklatmış ve yargı önüne çıkartmıştır. Bunu yaparak, en azından bir süreliğine barışı ve sükûneti sağlamayı başarmıştır. Ancak Rauf Paşa'nın yönetimi boyunca aynı türden olaylar süregelmiştir.³⁹⁷ Hatta 1878'in sonlarında Ayn-ı Karim'deki Katoliklerin evlerine Müslümanlar tarafından bir saldırı olmuş ve üç yıl sonra da bazı gayrimüslim rahipler benzer bir olaya maruz kalmıştır. Her iki durumda da Rauf Paşa azmini ve kararlılığını göstermiştir. İkinci hadisede belediye başkanını ve halkı kışkırtmakla suçlanan Müslüman bir hatibi tutuklamaya ve cezalandırmaya kadar gitmiştir.³⁹⁸ Rauf Paşa yaşanan bu hadiselerden sonra huzursuzluk çıkaran, halkın düzenini bozmaya çalışanlara karşı asla müsamaha gösterilmeyecek şekilde tedbirler alınacağını ilan etmiştir.³⁹⁹ Aynı zamanda olası taşkınlıklara karşı bazı kişileri Kudüs'ten çıkarmıştır. Örneğin Kudüs Sancağında Hristiyanlığı yaymaya çalışan Cebel-i Lübnan ahalisinden İlyas ibn-i Kanos'u memleketine yollamış ve Müslüman

³⁹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.)*, No. 1526, *Gömlek No. 3*.

³⁹⁴ BOA, *HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 4*.

³⁹⁵ BOA, *HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 5*.

³⁹⁶ BOA, *HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 6*.

³⁹⁷ BOA, *HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 18*.

³⁹⁸ BOA, *HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 19*.

³⁹⁹ BOA, *DH. MKT. No. 1330, Gömlek No. 100*.

köylerinde misyonerlerin dolaşmasına izin verilmemesi için Protestan ruhanî reislerini tembihlediğini şifreli bir telgrafname ile bildirmiştir.⁴⁰⁰

Rauf paşa için en zorlu dönemlerden biri de, Urabi isyanının yaşandığı ve Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edildiği yıllardı. 1882 yazında bu olayların Filistin'e sıçraması kaçınılmazdı. Böylesine karışık bir ortamda Yafa ve Gazze'de Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bir çatışma ortaya çıkmıştır. Hristiyan nüfus hızlı bir şekilde alarma geçmiş ve bir ayaklanma başlamıştır. Bu durum karşısında Rauf Paşa bir kez daha sert tepki göstererek bölgeye takviye kuvvetler göndermiş, gayrimüslimlerin bir araya gelerek toplantılar gerçekleştirmelerini engellemeye çalışmış ve olayları kışkırtan liderleri tutuklama yoluna gitmiştir. Bununla da kalmayarak Yafa'da halkı, Mısır zaferleriyle ilgili hikâyeleriyle kışkırtan Mısırlı bir haberciye sürgün etmiştir. Kudüs, Yafa ve çevre mahallerde Müslim ve gayrimüslim ahaliyi Osmanlıya karşı isyana teşvik eden yabancı postaları da uyarmıştır.⁴⁰¹

Rauf Paşa'nın aldığı tedbirlere rağmen karışıklıklar devam etmiştir. Bunun üzerine bölgede yeni bir Müslim-gayrimüslim çatışmasının önlenmesi için merkezi hükümet Kudüs Mutasarrıflığına bir emir göndermiştir. Özellikle Taberiya Yahudilerinin hırsızlara karşı güvenliklerinin sağlanması, gerekli emniyet tedbirlerinin alınması hususunda uyarılarda bulunulmuştur.⁴⁰² Ayrıca bölgedeki başta Almanlar olmak üzere diğer Avrupalılara karşı kötü davranış ve muamelelerden kaçınılması için Kudüs Mutasarrıflığı ile Suriye ve Beyrut Valiliklerini de uyarmıştır.⁴⁰³

Görünen o ki, Rauf Paşa, durumun daha da kötüleşmemesi için merkezi hükümetten sıkı emirler almış ve bunları en etkili şekilde uygulamıştır. Merkezi hükümet, Filistin'deki yabancıların veya Hristiyanların saldırılara maruz kalması durumunda ne gibi sonuçlar doğacağını çok iyi biliyordu. Bu sebeple bölgede bulunan mutasarrıf azami ölçüde dikkat etmeliydi. Görevini doğru bir şekilde yerine getirmeyen mutasarrıf, kişisel olarak karşılaşacağı sonuçların da farkında olmuştur.

⁴⁰⁰ BOA. DH. ŞFR. No. 136, Gömlek No. 97.

⁴⁰¹ BOA. HR.TH.. No. 39, Gömlek No. 51.

⁴⁰² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT)*, No. 49, Gömlek No. 99.

⁴⁰³ BOA. HR. SYS. No. 2930, Gömlek No. 18.

4.2.2. Rauf Paşa'nın Yerli Halkla İlişkisi

Rauf Paşa'nın bölgedeki bir diğer acil meşguliyeti, bedevilerin neden olduğu kargaşaların bastırılmasıydı. Görevinin ilk yıllarında, bedeviler Kudüs'ün kuzeyinde bulunan bir köye saldırdığında bu kargaşa Kudüs'ün çok yakınlarına kadar ulaşmıştı. Ancak asıl sorun, Gazze bölgesindeki Tarabin ve Tiyaha kabileleri arasında devam eden çatışmalardı. Rauf Paşa Gazze'de barışçıl bazı yöntemler kullanmaya çalıştıysa da bazı aşiret reislerini tutuklatmak zorunda kalmıştır.⁴⁰⁴ Rauf Paşa Kudüs'e geldiği 1877 yazında ilk olarak bölgede güvenlik ve asayiş büyük ölçüde yeniden sağlamış, ancak ara sıra çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir. 1885'te Gazze'de yaşanan bazı kan davaları Rauf Paşa'yı en az iki kez daha buraya gitmeye mecbur etmiştir. Rauf Paşa, burada karışıklık çıkaran reisleri tutuklayıp yargılanmak üzere Kudüs'e getirmiştir. Çatışmalar bölgenin ticaret ve ziraatine zarar verdiğinden, sorun çıkaran aşiretlerin bölgeden uzaklaştırılması için de bir grup asker görevlendirilmiştir.⁴⁰⁵ Bedevilere karşı yol emniyetini sağlamak için Kudüs'ten bir bölük askerîn sevk edildiği ve asayişin sağlanmasına yönelik adımların devamına özen gösterildiği sefaretlere bildirilmiştir.⁴⁰⁶

Rauf Paşa, Kudüs'ün önde gelen ailelerine, özellikle de yerel meselelerde etkilerini uzun süredir artıran ve kendi aralarında sürekli bir üstünlük mücadelesi veren Hüseyinî ve Halidîlere karşı benzer bir sert tavır sergilemiştir çünkü bu ailelerin bölgede bazen hükümetten daha tesirli oluşları Rauf Paşa'yı son derece rahatsız etmiştir. Ailelerden bazı şahısların suiistimalleri üzerinde etkili bir kontrol mekanizması yoktu ve ailelerin keyfi tavırlarından mağdur olanlar yerli sıradan halktan kimselerdi. Bu sebeple Rauf Paşa hem merkezi kontrolü sağlamak hem de genel olarak nüfusun refahı için, huzuru bozan ailelere karşı bir savaş açmaktan çekinmemiştir. Daha İstanbul'dayken bu ailelerin etkisini kırmanın yollarını düşünmüştür. Beklediği fırsatı 1879 yılının Kasım ayında elde etmiştir. Mahalli mahkemelerin ve idari birimlerin yeniden düzenlenmesi ve yeni seçimlerin yapılacak

⁴⁰⁴ BOA. DH. MKT. No. 1534, Gömlek No. 29.

⁴⁰⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)*, No. 41, Gömlek No. 2144.

⁴⁰⁶ BOA. HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 2.

olmasıyla Halidî ve Hüseyinî ailelerinin üyelerine meclisten el çektirmiştir.⁴⁰⁷ Örneğin 1885 yılında Kudüs İdare Meclisi azalığında bulunan Abdülhay Faik el-Hüseyinî'yi görevden azletmiştir.⁴⁰⁸ Aynı yıl Kudüs Maarif Komisyonu Başkanlığı'nda bulunan Hanefî el-Hüseyinî'yi de görevden almıştır.⁴⁰⁹ Rauf Paşa bu şahısları kötü idareden sorumlu tutarak görevden almıştır. Paşa'nın Hüseyinî ailesine karşı genel bir öfke içindeymiş gibi bir düşüncenin oluşması yanlış olur. Çünkü Rauf Paşa'nın 1881 yılında Mehmed Tahir el-Hüseyinî'nin üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı'yla taltif edilmesini teklif ettiği bilinmektedir.⁴¹⁰ Aynı şekilde 1888 yılında işini layıkıyla yapan Kudüs Sancağı Evrak Müdürü Hüseyinîzâde Mehmed Said Efendi'nin de salise rütbesi ile taltif edilmesini istemiştir.⁴¹¹ Konuyla ilgili Hüseyinî ailesinden bir başka örnek ise Rauf Paşa'nın Selim el-Hüseyinî'ye salise rütbesi verilmesini Dâhiliye Nezareti'nden talep etmesidir. Dâhiliye Nezareti'nin Sadaret'e ilettiği bu talep kabul görmüştür.⁴¹²

Rauf Paşa Hüseyinî ailesine nazaran Halidî ailesiyle daha yakın ilişkiler kurmuştur. Aslında Halidîler hükümet yanlısı bir tavır içindeydiler. Yusuf Ziya el-Halidî ile yakın temasta olan Rauf Paşa, yerel memurlara Hüseyinî ailesi ile ilişki içinde olmamalarını söylemiştir. Bunun üzerine Hüseyinî ailesinden Hüseyin el-Hüseyinî, Abdülhay Faik el-Hüseyinî, Mehmed Hanefî el-Hüseyinî ve Abdurrahman Şefik el-Hüseyinî adlı dört kişi Mutasarrıf Rauf Paşa ve Yusuf Ziya el-Halidî'yi Sadaret, Dâhiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet Riyaseti'ne şikâyet ederek haklarında bir tahkikat açılmasını talep eden dilekçe sunmuşlardır. Hüseyinî ailesinden görevden alınan kişilere haksızlık edildiğini, kendilerinin yıllık 40 kuruş vergi verdiklerini beyan ederek itibarlarının iade edilmesini talep etmişlerdir.⁴¹³

Rauf Paşa Halidî ve Hüseyinîlere karşı başlattığı bu savaşta her iki aileyi de görevlerini ihmal, rüşvet ve devlete sadakatsizlik ile suçlamış, güçlerinin kaynağı

⁴⁰⁷ A. Schölch, "Tanzimat Döneminin Filistinli Bir Mebusu Yusuf Ziya el-Halidî (1842-1906)", Çev. Nurettin Gemici, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Yeni Seri, C. 5, S. 2, Ankara 2012, s. 180.

⁴⁰⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)*, No. 390, Gömlek No. 47.

⁴⁰⁹ BOA, HR. TO, No. 390, Gömlek No. 47.

⁴¹⁰ BOA, İ.DH. No. 847, Gömlek No. 68060.

⁴¹¹ BOA, DH. MKT, No. 1483, Gömlek No. 90.

⁴¹² BOA, İ.DH, No. 940, Gömlek No. 74469.

⁴¹³ BOA, HR. TO, No. 390, Gömlek No. 47.

olan sahip oldukları bazı mülklerin senetlerini incelemeye almıştır. İki aile bu tutum karşısında çekişmeyi bir tarafa bırakarak bir araya gelmişlerdir. Bab-ı Ali'ye telgraf çekme suretiyle Rauf Paşa'yı şikâyet etmişlerdir. Destekçilerinden imza toplayarak imzalı şikâyetnameyi de Bab-ı Ali'ye arz etmişlerdir. Bununla da kalmayarak Kudüs'te bulunan Avrupalı konsoloslardan yardım almak için şikâyetlerini onlara da iletmişlerdir.⁴¹⁴

Ayrıca Rauf Paşa genel olarak bölge idaresini düzeltmeye ve dahası yozlaşmış memurlardan bazılarını da kurtarmaya çalışmıştır. Ancak görevden alınan aileler bu durumu hazmedemeyerek sürekli Rauf Paşa'yı şikâyet etmişlerdir. Örneğin Yafa ahalisinden Hasbetizade ailesinden dört kişi Sadaret, Dâhiliye ve Şura-yı Devlet'e Mutasarrıf Rauf Paşa'dan şikâyeti içeren bir dilekçe yazmıştır. Dilekçede Rauf Paşa'nın hiçbir gerekçe olmadan keyfi bir şekilde akrabaları Mehmed Efendi'yi görevden azl ve ihraç ettiğini, Rauf Paşa'nın zaten bazı ailelerle de sorun yaşadığını belirtmişlerdir.⁴¹⁵

Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa aleyhine gönderilen bir başka ariza ise Mecih ül bahr ahalisindendir. Ahali aralarında imza toplayarak Rauf Paşa'nın yönetimi altında zulm gördüklerini, bu sebeple birçok mağduriyet yaşadıklarını ve bölgeden ayrılmak istediklerini ifade ederek şikâyetinde bulunmuşur.⁴¹⁶

Başka bir ariza ise Ebu Gavs ve ailesinden gelmiştir. Kudüs Meclis-i Temyîz Kâtibi Halidî-zade İbrahim Efendi'nin kötü hareketlerinden bahsedilerek azl ve tebdiline iltimas gösterildiği ifade edilmiştir.⁴¹⁷

Rauf Paşa hakkında yapılan bir başka şikâyetinde ise, Kudüs ahalisi, Rauf Paşa'nın Hristiyan halka her türlü müsaadeyi gösterdiği, konu ahali-i İslâm olduğunda ise keyfi davranarak onun yanında olmayan memurları görevlerinden azl ettiğini, bir takım fenalıklarda bulunduğu, verdiği kararlar hakkında sık sık değişiklik yaparak kafa karışıklığına sebep olduğundan bahsederek yardım talep etmişlerdir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Schölch, "Tanzimat Döneminin Filistinli Bir Mebusu Yusuf Ziya el-Halidî (1842-1906)", s.180.

⁴¹⁵ BOA. HR.TO.. No. 390, Gömlek No. 56.

⁴¹⁶ BOA. HR.TO.. No. 388, Gömlek No. 95.

⁴¹⁷ BOA. HR. TO. No. 459, Gömlek No. 49.

⁴¹⁸ BOA. HT. TO. No. 390, Gömlek No. 81.

Kudüs ahalisinden 25 kişi daha Mutasarrıfın kötü idaresinden, göreve başladığı andan itibaren mevcut düzenin değiştiğinden bahsederek memnuniyetsizliklerini beyan eden bir telgraf yollamışlardır.⁴¹⁹ Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir arizada da Rauf Paşa'nın hakaretlerinden, bazı görevlileri haksız yere görevden almasından şikâyet edilmiştir.⁴²⁰

Rauf Paşa'nın devlet adamlığı ve merkezi hükümet politikalarının icrası konularındaki titizliği göz önüne alındığında bu şikâyetlerin çoğunun temelsiz isnatlara dayandığı anlaşılr. Zira Paşa'nın faaliyetlerinin, eski imtiyazlarını sürdürmek isteyen çevreleri rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Kudüs'teki görevinden sonra Beyrut, Mamuratülaziz ve Suriye Valiliği gibi bir çok valilik görevinde bulunmuş olması hatta Suriye Valiliği sırasında kendisine Sultan II. Abdülhamid tarafından vezirlik rütbesi verilmesi Rauf Paşa'nın icraatlarının haklılığını ve kendisine duyulan güveni gösterir.

4.3. Yahudi Göçü ve Rauf Paşa

4.3.1. Kudüs'e Yahudi Göçünün Başlaması

Avrupa'da baskı ve zulümlere maruz kalan pek çok millet gibi Yahudiler için de Osmanlı toprakları bir sığınak olmuştur. Osmanlı hükümdarları klasik dönemlerden beri topraklarında Yahudi yerleşimine izin vermiş ve onlara güzel muamele yapılmasını bildiren fermanlar yayınlamışlardır. XV. yüzyılın sonlarında İspanya ve Portekiz'den çıkarılan Yahudilerin büyük bir kısmı Osmanlı topraklarında Kuzey Afrika ve Anadolu'ya yerleştirilmiş, bazıları ise İstanbul başta olmak üzere Edirne ve Selanik gibi Balkan şehirlerine yerleştirilmiştir. Daha sonra Rusya, Litvanya, İtalya ve Rodos'tan sürülen Yahudiler ile Orta ve Doğu Avrupa'dan kovulan Yahudilerin de Osmanlı Devleti'ne sığınmasıyla Balkan topraklarındaki Yahudi sayısında ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti XVII. yüzyılın başlarından itibaren güç kaybetmeye başlayınca, Orta Avrupa bölgesindeki Yahudiler yeni zorluklarla karşılaşmış ve bunların büyük bir kısmı Osmanlı topraklarında Filistin'in önemli merkezleri olan Kudüs, Halilürrahman, Safed ve

⁴¹⁹ BOA. HR. TO. No. 556, Gömlek No. 109.

⁴²⁰ BOA. HR. TO. No. 390, Gömlek No. 77.

Taberiye gibi yerlere göç etmiştir.⁴²¹ Ancak gerçekleşen tüm bu Yahudi göçlerine rağmen XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin gündeminde Kudüs özelinde bir Yahudi sorunu yoktu.

Yahudiler Filistin bölgesine 1837 yılından itibaren yerleşmeye başlamış, Kudüs'e ise surları dışında 1859 yılında Jamin Mosha mahallesini kurarak yerleşmeye başlamışlardır. Bu tarihlerden itibaren göç hareketleri Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde yoğunlaşmıştır.⁴²² Osmanlı Devleti bu göçleri ilk başlarda hoş karşılamış, yardımsever bir tutum sergilemiştir. Devletin bu yardımsever tutumlarından büyük bir memnuniyet duyan İstanbul Yahudi Hahambaşısı, Sultan II. Abdülhamid'e "*Mecbur-ı terk-i dâr u diyar olan Musevilerin Osmanlı Devleti'nde iskân edilmesinden bütün Musevilerin teşekkürü*"nü içeren bir yazı yollamıştır.⁴²³

Bölgeye ilk ciddi Yahudi göçü girişimi 1879 yılında İngiliz Muhafazakâr Partisi eski milletvekili ve aynı zamanda seyyah olan Laurance Oliphant sayesinde gerçekleştirilmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu politikasına hizmet edecek olan bu göç planına göre Muhacirin-i Osmanî Kumpanyası adıyla bir şirket kurulacak ve Belka sancağına bağlı 4.356.000 dönüm arazi para karşılığında Yahudi yerleşimine açılacaktı. Ayrıca o bölgeye özerklik verilerek Yahudilerin kendi dâhili yönetim birimlerini oluşturmalarına imkân tanınacaktı.⁴²⁴

Belka sancağında Arz-ı Filistin'de Musevî muhaciri iskânı hakkında Laurance Oliphant tarafından yapılan bu teklif Sultan II. Abdülhamid'e takdim olunmuş,⁴²⁵ Meclis-i Vükela tarafından tedkik edilmiş ve sonuç olarak yapılan teklifin "*hükümet içinde hükümet olacağından şayan-ı kabul görülmediği*" denilerek reddedilmiştir.⁴²⁶

⁴²¹ Hüseyin Kaygısız, *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881 – 1917)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2014, s.54.

⁴²² Hüseyin Özdemir, *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010, s.85.

⁴²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y..PRK.AZN.)*, No. 1, *Gömlek No. 8*.

⁴²⁴ Buzpınar, "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)", s.134.

⁴²⁵ BOA. Y..PRK.BŞK. No. 3, *Gömlek No. 7*.

⁴²⁶ BOA. Y.A. RES. No. 5, *Gömlek No. 58*; BOA. İ.DH. No. 1295, *Gömlek No. 101862*.

Oliphant başka bir teşebbüsünde Yahudi muhacirlerin Kudüs çevresinde ikamet ettirilmesi halinde bu durumun Osmanlı Devleti'nin uluslararası toplumdaki şanını artıracığını savunarak destek talep etmiştir.⁴²⁷

Oliphant'ın 1879 yılında yaptığı teklifler kabul edilmeyince bu kez 1881 yılında Nevlinisky isimli şahıs Osmanlı Devleti'ne başka bir teklifte bulunmuştur. Avrupa devletlerinin çıkar hesapları yüzünden ve malî durumun sıkıntıda olması sebebiyle zor durumda bulunan Osmanlı Devleti'ne, kendilerine Filistin'de toprak verilmesi karşılığında yardımcı olacakları ve Musevî iş adamlarının ellerinde bulunan Avrupa gazeteleri vasıtasıyla manevi destek sağlayacakları konusunda bir mektup göndermiştir. Mektubunda “*Diğer taraftan Hükûmet-i Seniyye müsaade-i matlûbeyi vermediği takdirde Yahudiler maksadlarına başka yoldan başka vasıtalar ile nâil olacaklardır: Yahudilerin akıllı, servet sahibi olduklarını inde'l-hâce matbûâtla da iş görebileceklerini düşünmelidir. Zaten Anadolu'da mülkleri bulunan İngilizler bunları Yahudilere teklif ediyorlarsa da Musevîler bu hususda doğrudan doğruya zât-ı şahanenin istihsâl-i muvâfakat-ı hümayûnlarını tercih eylemekdedirler. Şurasını nazar-ı dikkate almalıdır ki zât-ı şahane Yahudilerin istid'âsını tervîc buyurdıkları hâlde hem cihanın en büyük sermayedârânının muâvenet-i nakdiyyesini hem de Avrupa'nın Musevî elinde bulunan en büyük gazetelerinin muâvenet-i ma'neviyyesini elde etmiş olacaklardır. Bu da hususuyla bu zamanda nazar-ı istihkar ile bakılacak bir şey değildir.*” demiştir.⁴²⁸ Nitekim Yahudilerin bölgedeki varlığı her geçen gün artmış ve genel olarak Sefarad ve Aşkenaziler olarak iki farklı cemaat halinde örgütlenmişlerdir.⁴²⁹

Yahudilerin Kudüs bölgesine yerleşmeleri peyderpey devam ediyorduyorsa da bu muhaceret, 1882 yılından itibaren organize göç hareketine evrilmiştir. Arz-ı Filistin bölgesine yönelik Yahudi göç hareketi Sultan II. Abdülhamid döneminde iki büyük dalga halinde gerçekleşmiş olup ilki 1882-84, ikincisi ise 1890-1891 yılları arasındadır. İlk organize göç hareketi Romanya Yahudilerinin göçü, ikincisi ise

⁴²⁷ BOA. İ.DH. No. 793, Gömlek No. 64344-5; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.), No. 1, Gömlek No. 47.

⁴²⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM.), No. 38, Gömlek No. 51.

⁴²⁹ BOA. İ.HR. No. 164, Gömlek No. 8787.

Rusya’da Yahudilerin baskı ve sindirilme politikaları ile sonuçlanan zorunlu göç hareketidir.

Romanya ve Rusya’da kendilerine hayat hakkı tanınmayan yüzlerce Yahudi ailesi büyük göç dalgasından önceki yıllarda da Osmanlı topraklarına gelmişlerdi.⁴³⁰ Büyükelçi Abdülhak Hamid Rusya’dan Kudüs topraklarına yönelik gerçekleşen Yahudi göçünün önlenmesi için uyarılarda bulunmuştur.⁴³¹ Ancak Osmanlı Devleti Rusya ve Romanya’dan gelen Yahudi göçmenlerini, Osmanlı Devleti tabiiyetine geçmeleri, kanunlara uymaları ve Filistin bölgesi dışında yerleşmeleri şartıyla kabul edebileceğini bir fermanla duyurmuştur.⁴³² Ayrıca Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde göçe zorlanarak Osmanlı ülkesine yönelen Yahudilerin de Filistin bölgesine gönderilmeyerek Anadolu’da muhtelif yerlerde iskân ettirilmeleri hususunda iradeler çıkarılmıştır.⁴³³

Memalik-i Şahane’ye hicret eden Yahudiler hakkında devletçe henüz bir karar alınmamış olması nedeniyle, Rusya’dan Kudüs’e gelen bir grup Yahudinin hangi maksatla burada bulunduklarının tahkik edilmesi gerektiği⁴³⁴ hususu gündeme gelmiş, “*Musevîlerin Kudüs civarında içtimâ ve iskân etmeleri ileride orada bir Musevî Hükûmeti teşkilini intâc edebileceği mülâbesesiyle kat’â caiz olmadıktan*” denilerek yerleşmelerinin engellenmesi istenmiştir.⁴³⁵

Meclis-i Vükela göçlere karşı 27 Ocak 1897 tarihinde yeni bir karar almıştır. Meclis-i Vükela, aldığı bu kararla yabancı ülkelere göç eden Musevilerin Arz-ı Filistin’de iskânlarını yasaklamış olduğu gibi, bunların “*Arz-ı Filistin civar ve inhasından ma’dûd olan Suriye ve Beyrut vilayetleri dâhilinde iskânları dahi mahzurdan salim olmayacağına*” karar vermiştir. Yani Filistin civarında bulunan topraklara da Yahudilerin yerleşmesi yasaklanmıştır. Bu çerçevede 250 Musevi ailenin Suriye ve Beyrut vilayetlerine iskânına da izin verilmemiştir.⁴³⁶

⁴³⁰ BOA. Y.A. HUS. No. 161, Gömlek No. 77.

⁴³¹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y. PRK. EŞA), No. 13, Gömlek No. 67.

⁴³² BOA. Y..A...HUS. No. 161, Gömlek No. 77.

⁴³³ BOA. Y..PRK. BŞK. No. 6, Gömlek No. 77.

⁴³⁴ BOA. DH. MKT. No. 1341, Gömlek No. 91.

⁴³⁵ BOA, İ.MMS. No. 123, Gömlek No. 5276.

⁴³⁶ BOA. DH. MKT. No. 1471, Gömlek No. 101.

Yahudi göçmenler, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı tedbirler neticesinde birçok problemle karşı karşıya kalmıştır ancak buna rağmen Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki arazilerden büyük bir bölümünü ele geçirmede başarılı olmuş, rüşvet ve kanunlardaki boşluklardan yararlanma yoluyla devasa mülkiyetler edinmişlerdir.

4.3.2. Yahudi Göçüne Karşı Alınan Tedbirler

Rusya ve Doğu Avrupa'daki baskı ve zulümlerden kaçan Yahudilerin Osmanlı Devleti topraklarına özellikle Filistin bölgesine göç etmeleri ve oraya yerleşmeleri üzerine, Osmanlı Devleti onları Filistin bölgesinden uzak tutmak amacıyla bir takım politikalar geliştirmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin muhalif tavrı Kudüs Mutasarrıflığına çektikleri telgraflarla ve Osmanlı diplomat heyetlerinin açıkladıkları kararlarla bildirilmiştir.

Arazi Satışlarının Engellenmesi

Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerin başında Kudüs-i Şerif'te yabancılara toprak satılmasının önlenmesi gelmektedir. Kudüs Mutasarrıflığının bu konunun sıkı bir takipçisi olması istenmiş, toprak satma yasağına uymayanların hükümete bildirilmesi emredilmiştir.⁴³⁷ Bu yönde Kudüs-i Şerif mutasarrıflığına ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne sayısız telgraf gönderilerek, yabancı uyrukluların çeşitli hilelere başvurarak Filistin'de arazi satın almasının önlenmesi için tedbirler alınması istenmiştir.⁴³⁸

Osmanlı Devleti bölge ile ilgili kurulan oyunların farkındaydı. Bu sebeple hile yoluyla elde edilmek istenen araziler için önlem almakta geç kalmamıştır. Örneğin Suriye havalisinde ziraatla meşgul olan ahalinin, arazilerinin rehin tutulması karşılığında yüksek faizlerle tüccar ve bankerlere borçlandırılmak suretiyle, İngiltere'de kurulmakta olan bir banka tarafından bu arazilerin ellerinden alınacağı bildirilmiş, buna karşılık hükümet ise “*Devlet-i Aliyye'ye müracaat olunmaksızın ve taht-ı tasdika alınmaksızın teşkili hâlinde devletçe resmen tanılanmayacağı bedîhî ise*

⁴³⁷ BOA. İ. MVL, No. 219, Gömlek No. 7348.

⁴³⁸ BOA. A.} MKT. MVL, No. 93, Gömlek No. 38.

de kumpanya resmen görünmeyerek bazı ecnebi tüccar ve sarraflar vasıtalarıyla sermayelerini isti'mâle ve ehven faizle ve arazi rehniyle ikrâza mübâşeret ederse o hâlde mehâzîr-i ma'rûza bir başka renk ve suretle îkâ' edilmiş olacağından cânib-i Saltanat-ı Seniyye'den böyle bir kumpanya teşkili için resmen imtiyaz veyahud ruhsat i'tâsı yolunda bir taleb ve istid'â vuku bulmadığı takdirde dahi hükûmetin tasdiki olmaksızın ale'l-ıtlâk arazi terhînâtı mu'teber tutulamayacağını" diyerek, hükûmetin onayı olmadan arazi rehinlerinin kabul edilmeyeceğini bir nizamname ile ilan etmiştir.⁴³⁹

Dâhiliye Nezareti'nin Kudüs Mutasarrıflığına gönderdiği bir başka telgrafta ise; Yahudi muhacirlerin Kudüs bölgesinde yerleşmeleri yasaklandığı halde memurların dalgınlığı ve müsamahası sebebiyle veya Yahudilerin arazi sahiplerini paraya tamah ettirmek suretiyle toprak edindikleri anlaşıldığından, bunun önlenmesi için tapu yoklama memurlarının kişiler arasında gayrı resmî olarak düzenlenen el senetlerine dayanarak tapu vermelerinin -düzenleme bu bölgeye mahsus olmak şartıyla- geçici olarak yasaklandığını ve bu muamelelerde azami ölçüde dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁴⁴⁰

Osmanlı Devleti arazi satışını önlemek için her ne kadar tedbirler almışsa da yine de satışların önüne geçememiştir. Zira Kudüs ve çevresinde başta Siyon Âşıkları Cemiyeti ve Baron Edmund de Rothschild olmak üzere onlardan kampanyayı devralan pek çok Siyonist büyük miktarlarda toprak satın almışlardır.

Rothschild Osmanlı Devleti'nden bir imtiyaz elde ederek satın aldığı arazilere Yahudi göçmenleri yerleştirmemek kaydıyla 22.000 dönüme kadar arazi alımı yapabilecekti.⁴⁴¹ Ancak Rothschild, 1883-86 arasında Hayfa'da bulunan Zemmarin mevkiinde 22.000 dönüm arazi alıp buraya da 20 aile yerleştirmişti. 1883-91 arasında Safed'in Cauna mevkiinde aldığı 16.000 dönüm araziye ise 70 aile iskân edilmiştir.⁴⁴² Bununla da kalmayarak bölgede kaçak binalar inşa ettirmiştir.⁴⁴³ Bu faaliyetlerin dikkat çekmesi üzerine bölgeye bir tahkikat heyeti gönderildi. Baron

⁴³⁹ BOA, ŞD. No. 2272, Gömlek No. 86.

⁴⁴⁰ BOA, DH. MKT, No. 2025, Gömlek No. 36.

⁴⁴¹ BOA, BEO, No. 507, Gömlek No. 37969; BOA, BEO, No. 155, Gömlek No. 11594.

⁴⁴² BOA, İ.DH. No. 1372, Gömlek No. 1317; BOA, İ.DH. No. 1372, Gömlek No. 16; BOA, ŞD, No. 2292, Gömlek No. 34.

⁴⁴³ BOA, BEO, No. 155, Gömlek No. 11594.

Rothschild'in Hayfa ve Safed ile sair mevkilerdeki arazisi hakkında, İstanbul'dan gönderilen Defter-i Hakanî İstatistik Kalemi'nden Zekai Bey, Dâhiliye Nezareti'nden Hakkı Bey ve Binbaşı Mehmet Bey'den oluşan bir komisyon Zichron Yakup ve Samarin kolonilerini teftiş için bölgeye gönderildi.⁴⁴⁴ Bu heyetin tahkikatında, alınan karara göre 22.000 dönümden fazla arazi tefviz edilmemesi ve 130'dan fazla hane yaptırılmaması gerekirken Rothschild'in bunu aştığı ve çok sayıda Yahudinin bölgeye yerleştirildiği ortaya çıkmıştı. Bunun dışında Baron, Atlit köyü çevresindeki bazı köyleri satın almış, etraftaki bataklıkları kurutarak buraya 1892-94 arasında Rusya'dan gelen Yahudi muhacirleri yerleştirmişti⁴⁴⁵ Böylelikle bölgede Yahudilerin eline geçen toplam arazi miktarı 69.000 dönüme ulaşmıştır.⁴⁴⁶

Diğer Tedbirler

Kayıt dışı ve ruhsatsız yerleşimleri engellemeye dönük geliştirilen başka tedbirler de vardı. Örneğin Kudüs'e yerleşmek amacıyla gelecek olan Yahudilere ikamet izni verilmemesi ve ziyaret için geleceklere de bir aydan fazla süre tanınmaması, inançlarını ve mezheplerini gösteren pasaportlar taşımakla yükümlü tutulmaları ve ülkelerindeki Osmanlı Konsolosluğu'ndan tezkere almaları istenmesi bu kabilden sayılabilir.⁴⁴⁷ Dâhiliye Nezareti Kudüs Mutasarrıflığına gönderdiği bir evrakta *“Ziyaret için Kudüs-i Şerif'e gidecek olan Musevîlerin men'i münasib olamayacağından bu misillülerin ba'de'z ziyaret bir aydan ziyade oturmamak ve bu meâlde yedlerine ikamet tezkiresi verilmek ve pasaportları dahi o şartla yapılmış ve vize edilmiş bulunmak üzere Kudüs-i Şerif'e kabul-i muvakkatleri taht-ı müsaadede tutularak ticaret kasdıyla gelenlerden hiçbirinin kabul olunmaması”*⁴⁴⁸ diyerek ticaret maksadıyla gelenlerin dahi reddedilmesi hususunda emir vermiştir. Bu emir gereğince ticaret maksatlı gelen bir grup Yahudi kabul edilmemiştir.⁴⁴⁹ Diğer bir örnek olarak da Dâhiliye Nezareti yabancı uyrukluların Kudüs'te ikametlerinin yasak olması sebebiyle, İran'dan Kudüs'e gelen Yahudi göçmenlerin memleketlerine iade

⁴⁴⁴ BOA, BEO. No. 1523, Gömlek No. 114196.

⁴⁴⁵ BOA, DH. MKT. No. 2422, Gömlek No. 104.

⁴⁴⁶ BOA, BEO. No. 22, Gömlek No. 1592.

⁴⁴⁷ BOA, DH. MKT. No. 1445, Gömlek No. 48.

⁴⁴⁸ BOA, DH. MKT, No. 1908, Gömlek No. 19.

⁴⁴⁹ BOA, DH. MKT. No. 1541, Gömlek No. 81.

edilmesi hususunda Kudüs Mutasarrıflığına bir telgraf göndermiştir.⁴⁵⁰ Tüm uyarılara rağmen bölgede Yahudi yerleşimine izin veren sorumlular hakkında ise tahkikatlar başlatılmıştır.⁴⁵¹

Yabancı devlet vatandaşı Yahudilerin Kudüs ve havalisinde bir aydan fazla ikametlerinin yasak olması hususu Kudüs'te konsoloslugu bulunan tüm ülkelerin sefaretlerine tebliğ edilmiştir. Ancak Kudüs'e gelip ülkelerine dönmek isteyen Yahudilere buradaki konsolosluklardan zorluk çıkarılmamasının emrettirilmesi ile bu yasağın İngiliz vatandaşı Yahudilere uygulanması İngiliz Sefaretince kabul edilmemiştir.⁴⁵² İngiliz Sefaretinin bu karşı çıkışı diğer sefaretleri de cesaretlendirmiş ve onlar da bu yasağı kabul etmemişlerdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Yahudilerin Kudüs'e yerleşmelerini önlemek için ziyarete gidenler de dâhil olmak üzere kısa süre sonra dönmeleri için alınan tedbirlerin uygulamasında herhangi bir değişiklik yapılmayacağına dair Rusya, İngiltere ve Avusturya konsoloslukları başta olmak üzere diğer konsolosluklara bir tebligatta bulunmuştur.⁴⁵³ Ancak İngiltere ve Avusturya Konsolosluğunun ısrarcı tavrı karşısında Osmanlı Devleti konsolosluklarla bir takım yazışmalar gerçekleştirmiştir. Bu yazışmalar neticesinde, konsolosluklar yeniden uyarılarak bölgedeki Yahudi nüfusun artışına izin verilmemiş, yalnız ziyaret için gelen ve yaşları altmış ve yetmişin üzerinde olan Yahudilerin bölgedeki ikametlerine izin verilmiş ve ayrıca ziyaret için gelen Yahudilerin ziyaret sürelerinin de 1 aydan 3 aya çıkarılacağı kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁴ Üç aylık süre ile gelen Yahudilerin pasaportları ve ellerindeki mürur tezkereleri alınarak, yerine üç aylık geçerli kırmızı renkli bir belge verilmiştir. Bu uygulama ile süresi dolan Yahudilerin Kudüs bölgesini terk etmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Bu şekilde müddeti biten Yahudilerin Kudüs dışına cebren sevk edildiği de olmuştur.⁴⁵⁵

Safed ve Hayfa'ya gelip yerleşerek Osmanlı tabiiyetine geçmek ve askerlik vergisinden muaf tutulmak isteyen bazı Yahudilerin bu istekleri de kabul edilmemiş, bunların iskânlarına izin verilmeyerek, Amerika'da iskân olunmak üzere yurt dışına

⁴⁵⁰ BOA. DH. MKT. No. 1911, Gömlek No. 115.

⁴⁵¹ BOA. ŞD, No. 2275, Gömlek No. 34.

⁴⁵² BOA. DH. MKT. No. 1458, Gömlek No. 100.

⁴⁵³ BOA. HR. TH. No. 51, Gömlek No. 37.

⁴⁵⁴ BOA. DH. MKT. No. 1485, Gömlek No. 68; BOA. MV. No. 26, Gömlek No. 47.

⁴⁵⁵ BOA. DH. MKT. No. 1471, Gömlek No. 101.

gönderilmeleri emredilmiştir.⁴⁵⁶ Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığından bazı kişilerce Yahudilerin bölgeye yerleşmelerini önlemek adına merkezi hükümete telgraflar çekilmiştir. Örneğin Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı maiyetinde müstahdem kaymakam mülazımlarından Boyacıyan Mihran Efendi, Gazze ve Yafa sahillerinde büyük miktarda araziler satın alıp buralara modern köyler kurarak bölgeyi ele geçirmeye çalışan Yahudilerin sinsi faaliyetlerine karşı idarî ve askerî tedbirler alınması hususunda uyarılarda bulunmuştur.⁴⁵⁷ Merkezi hükümete uyarıda bulunulan bir diğer telgrafta ise bölgedeki bazı muhbirler, Rusya ve Romanya gibi ülkelerden sınır dışı edilen Yahudilerin Kudüs bölgesinde Yafa ve Hayfa civarında kanunsuz olarak yerleşmekte olduklarından, kendilerine kimlerin nasıl yardımcı olduğu hakkında bir rapor hazırlayarak, “Şöyle ki; *Romaniyyûn ve Rusiyyûn ecnebi Yahudileri Memâlik-i Mahrûse-i Şahane'de ve ale'l-husus Filistin kıt'asında idhal ve iskânları ve kendilerine kat'ıyyen arazi temlîki bâ- irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahî men' olunduğu herkesin indinde malum bulunmuş iken bazılarının menâfi' ve makâsıd-ı zâtiyeleri uğruna ve bazılarının da efkâr ve menâvî-i muzır ve fâsîdeleri sevkiyle*”⁴⁵⁸ diyerek yardım edenlerin pek çoğunun kendi menfaatleri uğruna ya da tamamen kötü yola sapmış bulunduklarını ifade etmişlerdir.

Görüldüğü üzere dış mihrakların teşvik ve desteğiyle sürdürülen Yahudi göçüne karşı devletçe geliştirilen önlemler her ne kadar çağın gereksinimlerine uygun ise de başarıya ulaşamamıştır. Devlet tarafından yapılan müdahaleler gayrimüslim tebaayı ayırıştırır hale gelmiş ve yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

4.3.3. Rauf Paşa'nın Yahudi Göçüne Karşı Tutumu

Rauf Paşa, yabancı devletlerin Kudüs'ün kalkınmasına ve nüfusunun refahına yaptığı katkıyı kesinlikle yok saymamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı etki alanlarındaki yabancı varlığını ve nüfuzunu mümkün olduğunca engellemeye çalışma politikasını sadakatle uygulamaktan da geri durmamıştır. Bu politika, özellikle 1880'lerden itibaren Sultan II. Abdülhamid döneminde daha belirgin bir

⁴⁵⁶ BOA. İ.MMS. No. 123, Gömlek No. 5276.

⁴⁵⁷ BOA. Y. PRK. UM. No. 23, Gömlek No. 66.

⁴⁵⁸ BOA. Y. PRK. AZJ, No. 27, Gömlek No. 39.

hale gelmiş ve yabancı gözlemcilere Osmanlı'nın yabancılara ve gayrimüslimlere karşı genel bir sertleşmesi olarak görünmüştür.

XIX. yüzyılda Kudüs'te ve bir bütün olarak Filistin'de, yabancı devletlerin etkisi tüm hızıyla devam ediyordu. Her türden yabancı topluluklar vardı ve birçok yabancı kuruluş Osmanlı Devleti'nin pek çok şehrine gelmişti. Hükümet bu gidişatı tamamen durdurmak için çabalasa da artık bu güce sahip değildi, bunun yerine bu etkilerin kapsamını mümkün olan her şekilde sınırlamaya çalışmıştır. İşte Rauf Paşa Kudüs'te, bu politikayla birlikte gelen emirleri uygulamada oldukça titiz davranmıştır.

Rauf Paşa, Osmanlı Devleti'nin Yahudilerin Kudüs ve çevresine hareketten men edilmesine dönük emirlerinin tatbiki için yabancı konsoloslar ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve onlara Bab-ı Ali'nin talimatlarına uymanın zaruri olduğunu iletmıştır. Ancak hem Rauf Paşa hem de Mutasarrıflık İdaresi'ndeki diğer yerel makamlar, merkezi hükümetin emirlerini yerine getirme hususunda konsoloslarla anlaşmazlık yaşamıştır.

Rauf Paşa bölgede arazi satın almak isteyen Yahudileri çok sıkı bir şekilde takip etmiş ve onlar lehine yapılan satış sözleşmelerini onaylamamaya çalışmıştır. Bazı yerli çiftçileri arazi anlaşmalarından vazgeçmeye yönlendirip maddi ve manevi anlamda desteklemiştir. Kudüs'teki ruhani reislerin teşvikiyle ev ve emlaklarını satarak Sana'dan Kudüs'e hicret etmek isteyen Yahudilere engel olunması için çaba sarf etmiştir.⁴⁵⁹ Resmi talimatların uygulanması için sivil ve askerî otoritelerce hummalı bir uğraş yürütülmüş, rüşvet ihtimallerinin ortadan kaldırılması ve göçmenlerin kaçak girişini engellemek için sınırda sıkı bir kontrol mekanizması kurulmuştur. Yol emniyetini sağlamak için uygun yerlere bölükler yerleştirmiştir.⁴⁶⁰ Yahudilerin göçünü engellemeye yönelik hükümleri sadakat ve samimiyetle uygulamıştır.

1877 yılında mutasarrıflık görevine atanan Rauf Paşa Kudüs'teki konsolosluklardan korunan vatandaşlarının listelerini hazırlamalarını istemiştir. Ayrıca otel sahiplerinden de misafirlerinin listelerini yetkililere vermelerini

⁴⁵⁹ BOA. DH. MKT. No. 1367, Gömlek No. 18.

⁴⁶⁰ BOA. HR. SYS. No. 1526, Gömlek No. 1.

istemiştir. Yabancılar veya konsolosluk hizmetinde bulunanlara yönelik geleneksel vergi muafiyetlerinin de kaldırılması için girişimlerde bulunmuştur.⁴⁶¹ Bölgeye gelen yabancı hekimlere belgelerini Osmanlıca onaylatma zorunluluğu getirmiş, 1883 yılında misyonerlik çalışmalarını kesintiye uğratacak girişimlerde bulunmuştur. Merkezi hükümetin emirleri üzerine, bölgedeki yabancıların herhangi bir yeni dinî, eğitim veya hayır kurumu açmaları için merkezi hükümet tarafından izin verilmesini gerektiren bir kuralı uygulamaya başlamıştır. 1888 yılında ise bölgedeki yabancı matbaalara yeni bir basın kanunu uygulanması hususunda girişimleri olmuştur. Başarısız olmakla birlikte yabancı postaneleri kapatma girişiminde de bulunmuştur.⁴⁶²

Rauf Paşa zamanında yabancıların Kudüs'te arazi satın almasına izin veren yasayla çelişen, aslında yabancıların mülk edinmeleri veya devlet arazisi üzerinde inşaat yapma izni almalarını kapsayan yasa giderek daha zor hale gelmiştir. Bu politika özellikle yeni Yahudi göçmenler için geçerliydi. Daha önce de belirtildiği gibi, Yahudi göçüne getirilen kısıtlamaların uygulanmasında Rauf Paşa'nın görmezden gelinmemesi gereken bir payı vardır.

Rauf Paşa yasaklar çıkarıldıktan sonra, onları yürürlüğe koymakta son derece kararlı davranıyordu. Öyle ki Yahudi bir sekreter-tercüman Joseph Krieger, Rauf Paşa'yı Yahudilerin uğraşmak zorunda kaldığı en sert valilerden biri olarak tanımlamıştır.⁴⁶³ Bazı konsoloslar yasaklar karşısında direniş göstererek protestolar başlatmışlardır. Ancak Rauf Paşa bunlara yanıt olarak, yasakların kapsamlı olduğu ve hiçbir gücün vatandaşlarını dışlamadığını ısrarla vurgulamaya çalışmıştır.

Yabancıların girişini tamamen reddetmek veya arazi satın alma ve üzerinde inşaat yapma haklarını tamamen yasaklamak mümkün olmadığından, Osmanlı hükümetinin politikası, yabancı çıkarları arasında en azından bir tür denge kurmaya çalışmak olmuştur. Bu yüzden yerel işlerde mutasarrıfı en önemli güç haline getirmeye çalışmıştır. Rauf Paşa bu politikanın sıkı bir takipçisi olmuştur. Hiçbir

⁴⁶¹ BOA. ŞD. No. 2459, Gömlek No. 17; BOA. ŞD. No. 2273, Gömlek No. 14; BOA, HR. TH. No. 59, Gömlek No. 39.

⁴⁶² David Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", *IX. International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.369-376.

⁴⁶³ Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", s.374.

güce karşı düpedüz kayırmacılık göstermemiştir, ancak yine de bazılarının Osmanlı çıkarlarına yönelik özel tehditlerinin farkında olmuştur. Fransa ve diğer Katolik milletler arasında Kudüs'teki Latin din adamları üzerindeki koruma hakları konusunda devam eden rekabette Rauf Paşa, Osmanlı politikası doğrultusunda hem Fransızların hem de diğer Katolik konsolosların müdahalesine izin vermiş ve böylece yetkililere aralarında daha iyi bir manevra ortamı yaratmıştır. Rum Ortodoks Kilisesi ile Ruslar arasında devam eden rekabette, kilisenin yabancı bir kiliseyle çatışan yerel bir kilise olduğunu görerek açıkça Kilise'den yana tavır almıştır. Gayrimüslimlerin dinî meselelerinde elinden geleni yapmış, 1879'da Hebron'un baş hahamının pozisyonu hakkında iki haham arasındaki iç tartışmaya dâhil olmuştur. 1881'de entrikacılıkla suçlanan iki din adamını Sina'ya sürgün etmiştir. 1885 yılındaki bir başka müdahalesinde ise sürgüne mahkum edilen Yunan rahiplerinden birinden yana tavır sergileyerek sürgün edilmesini engellemiştir.⁴⁶⁴ Bu hadiseler Rauf Paşa'nın, gerekli gördüğü zamanlarda geleneksel uygulamaya karşı, özerk dinî toplulukların içişlerine müdahale ettiği, Rum Patrikhanesi'nin işlerine karıştığı anlamına gelmektedir.

Rauf Paşa'nın Kudüs Mutasarrıflığındaki görev süresinin on iki yılı, geleneksel ortak bir özellik olan Kutsal Mekânlarla ilgili olaylarla da geçmiştir. Ancak Rauf Paşa'nın ilk görev yıllarında kutsal yerlerde hak iddiasında bulunan tüm dinî topluluklar, özellikle Latinler ve Rum Ortodoksları arasında bir çatışma çıkmamıştır. Kutsal Mekanlar üzerinde gayrimüslim tebaa arasındaki çatışmalar siyasi açıdan da önemli olduğu için Osmanlı makamları tarafından son derece önemsenmiş ve bunları önlemeye veya bir kez olduktan sonra kontrol altına almaya çalışmışlardır. Aynı zamanda çıkan çatışmalara çözüm ararken, genellikle tarafsız olduklarını göstermeye çalışmış ve statükoyu yeniden kurmayı amaçlamışlardır. Yine de, Latinlerle olan anlaşmazlıklarında yerel topluluklara, Rumlara veya Ermenilere karşı zaman zaman bir nebze daha hassas bir tavır sergilemişlerdir.⁴⁶⁵

Rauf Paşa'nın şahsı zaman zaman Latinler ve Fransızlar tarafından Yunanlıları veya Ermenileri kayırmakla ya da yerel yardımcılarının etkisine tabi olmakla suçlanmış, ancak temel tarafsızlığı ve dürüstlüğü onlar tarafından bile kabul

⁴⁶⁴ Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", s.371.

⁴⁶⁵ Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", s.372.

edilmiştir.⁴⁶⁶ Durum ne olursa olsun, Rauf Paşa'nın güçlü kişiliği her zaman belirgin olmuştur. Gerekğinde, çatışmaların din adamları arasında kanlı savaflara dönüşmesini önlemek için güç kullanmıştır. Her şeyden önce Rauf Paşa bir Osmanlı vatanseveriydi ve Osmanlı çıkarlarına sadıktı. Kudüs'teki davranışını karakterize eden şey, büyük bilgelik ve kişisel bütünlüğünün yanı sıra kararlılık ve olaylara akılcı bir şekilde müdahale edebilme yeteneğiydi. Bölgedeki zor koşullar çoğu zaman önüne bir engel olarak çıksa da Rauf Paşa nitelikleri sayesinde bunların üstesinden gelmeyi başarmıştır.

İngiliz konsolosu Rauf Paşa'nın görev süresine karşılık gelen yıllarda, Kudüs işlerinde sürekli bir iyileşme olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁷ Bu görüş, merkezi hükümet tarafından da paylaşılmış olmalı ki, Kudüs Mutasarrıflığı görevinde uzun bir süre kalmıştır.

4.4. Kudüs Teftiş Gezileri ve Rauf Paşa

Kudüs'te mutasarrıflar, bir Osmanlı taşra idare trafiğinin yansıması olarak idari anlamda sorumlu oldukları saha içerisinde yer alan kazalara teftiş seyahatleri düzenlemişlerdir. Bilhassa Gazze ve civarındaki kazaları, mutasarrıflık merkezinden uzaklıkları ve Mısır ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları sebebiyle çokça ziyaret etmişlerdir. Adı geçen kazaların ziyaret edilerek kontrol altında tutulmasının bir diğer sebebi ise iç çatışmaları ve kargaşaları durdurmak ve bedevi yerleşim birimlerini yerinde teftiş edebilmektir. Kudüs Mutasarrıflığı bütçesinden öşür toplamak ve müzayede gerçekleştirmek, konar-göçer kabilelerin devlete olan sadakat ve bağlılıklarını kazanmak için düzenlenen ilgili seyahatler için çeşitli oranlarda meblağlar tahsis edilmiştir.⁴⁶⁸

Kudüs Mutasarrıfının diğer görevleri ise, mutasarrıflık bünyesindeki gelir tahsilinin denetlenmesi, aktif görev yapmakta olan vergi memurlarının muamelelerinin ve hareketlerinin gözlemlenmesidir. Ayrıca bölgedeki eğitim ve ekonominin geliştirilmesi, yeni yollar inşa etmek, çevre düzenlemelerinin

⁴⁶⁶ Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", s.374.

⁴⁶⁷ Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", s.375.

⁴⁶⁸ BOA. İ. DH. No. 599, Gömlek No. 41744.

denetlenmesi gibi faaliyetlerin kontrolü de mutasarrıfa aitti. Mutasarrıfın yükümlü olduğu bir başka husus ise kamu sağlığının kabul edilebilir bir düzeyde korunması ve Mutasarrıflık sınırları içerisindeki vatandaşların durumlarının genel olarak iyileştirilmesidir. Mutasarrıf merkezi hükümetin iznine ihtiyaç duymadığı konularda karar almada özgürdür ve aldığı kararları istediği şekilde uygulamaktadır.⁴⁶⁹

Rauf Paşa da Kudüs'te bu kapsamda geziler gerçekleştirmiştir. Rauf Paşa'nın seyahatleri hakkında El-Beşir Gazetesi, h.1295 / m.1878 tarihinde bir haber yayınlamıştır. Paşa'nın yörenin bütününe kapsayan saha incelemeleri ile ilgili yapılan bu haberde, Paşa'nın seyahatleri vasıtasıyla tüm bölge halkının durumuna vakıf olduğunu, vergi toplanması hususunda doğru ve adaletli kurallar gözeterek vergilerin toplanmasını sağladığını ve anlaşmazlıkları çözdüğünü yazmıştır. Gazeteye göre Rauf Paşa, bu gezileri vasıtasıyla halkın kalbini kazanmış, o dönemde halktan herhangi bir kimsenin Rauf Paşa için kötü bir düşünce içinde olamayacağını ve ondan memnuniyetlerini ifade etmeyecek neredeyse tek bir kişinin dahi bulunamayacağını eklemiştir.⁴⁷⁰

Rauf Paşa'nın Kudüs seyahatlerinde en çok önem verdiği konulardan biri de yerli ve yabancı halkın sahip olduğu hane sayılarıydı. Bu konuda Yafa ve Gazze kazalarındaki Osmanlı ve ecnebi Musevilerin sayıları ve hane adetleri ile inşasını talep ettikleri binalarla yakından ilgilenmiş Defter-i Hakanî Nezareti'yle yazışmalarını sürdürmüş ve alınacak cevaba göre izin verilip verilmeyeceğini halka ilan etmiştir.⁴⁷¹ Rauf Paşa'nın bu ilanından sonra yabancı ülkelerden Suriye ve Kudüs taraflarına hicret edip iskânları gerçekleştirilmiş olan Musevilerin bulundukları mahallerde yeni binalar inşa edip etmemeleri hususu Kudüs Mutasarrıflığı'na danışılmıştır.⁴⁷² Netice olarak iskân yasağından evvel Kudüs ve çevresine yerleşip Devlet-i Aliyye tabiiyetini kabul eden Musevi Muhacirlere yeni hane yapmaları⁴⁷³ ya da yasaktan önce başlayıp da yarıda kalan inşaatlarını tamamlamalarına⁴⁷⁴ müsaade edilmiştir.

⁴⁶⁹ Alamlah, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914*, s.42.

⁴⁷⁰ Alamlah, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914*, s.41.

⁴⁷¹ BOA. DH. MKT. No. 1475, Gömlek No. 15.

⁴⁷² BOA. DH. MKT. No. 1466, Gömlek No. 66.

⁴⁷³ BOA. DH. MKT. No. 1530, Gömlek No. 17; BOA. DH. MKT. No. 1507, Gömlek No. 94.

⁴⁷⁴ BOA. DH. MKT. No. 1543, Gömlek No. 12.

4.5. Rauf Paşa ve Kudüs'teki Bayındırlık Faaliyetleri

Kudüs pek çok önemli gelişmenin yaşandığı ve pek çok Avrupalı Devletin dikkatini çeken bir bölgeydi. Bu sebeple bölgede gelişmelerle beraber çatışmalar da hız kesmeden devam etmiştir. Yaşanan tüm aksaklıklara rağmen Kudüs Mutasarrıflarının en önemli görevlerinden biri de bölgenin kalkınması sağlamak, çeşitli imar ve bayındırlık faaliyetleriyle şehrin güzelleşmesine çalışmaktır.

Osmanlı yönetiminin gelişim ve dönüşümüne bağlı olarak Rauf Paşa'nın Kudüs Mutasarrıflığı görevi sırasında da pek çok ailenin ve tüccarın hayat standardı yükselmiş ve sakinler daha müreffeh bir yaşam sürmeye başlamıştır. Mutasarrıflık sınırları içerisinde yeni çevre düzenlemeleri ve bayındırlık faaliyetleri artmış, yeni pazarlar kurulmuş ve bu pazarlarda yerli ve ithal mallar boy göstermiştir. Sanayi alanında gelişmeler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak Rauf Paşa'nın özel olarak bu bölgenin ekonomik kalkınmasını hızlandırmakla uğraşıp ve bayındırlık işlerine vakit ayırdığı söylenebilir.

Rauf Paşa döneminde güvenlik, ekonomi ve sağlık durumlarında da genel bir iyileşme gözlemlenmiş, bedevilerin saldırılarına ve iç çatışmalara bir sınır konulmuş, problemlerin köklü bir biçimde çözümüne çalışılmıştır. Rauf Paşa çok sayıda bedevi kabileyi, yerleşik hayata geçmeye ve tarımı meslek edinmeye yönlendirmiş, onların harap köyleri yeniden yaşanır ve bayındır bir şekle sokmalarını arzulamıştır.⁴⁷⁵

Rauf Paşa'nın gayretleriyle idarenin desteklenmesi, asayiş ve düzenin sağlanması ve bölgede ekonomik faaliyetlerin hız kazanması için yeni kara yolları, demir yolları ve denizcilik alanında ulaşım ağları oluşturulmuştur. Kudüs-i Şerif toprakları genişleyerek şehir eski sur dışına kadar taşmış ve hatta şehrin nüfusu iki katına kadar çıkmıştır.⁴⁷⁶

Ulaşım faaliyetleri konusunda ayrıca hassas olan Rauf Paşa Kudüs Mutasarrıflığına atandığı yıllarda Yafa ile Kudüs arasındaki karayolu iletişimini iyileştirme girişimlerine destek vermiştir.⁴⁷⁷ Aynı şekilde iki şehir arasında bir

⁴⁷⁵ Alamleh, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914*, s.48.

⁴⁷⁶ BOA. Y.MTV. No. 264, Gömlek No. 119/1/2.

⁴⁷⁷ BOA. ŞD. No. 501, Gömlek No. 13.

demiryolu inşa etme projelerini ilerletmedeki en etkili isim olmuştur.⁴⁷⁸ Rauf Paşa bu projelerin devlet eliyle ya da yerli yatırımcılar aracılığıyla yapılması için gayret sarf etmiştir.⁴⁷⁹ Ancak Osmanlı Devleti'nin o dönemlerde yaşadığı mali sıkıntılar buna olanak tanımamıştır. Demiryolu imtiyazı 1889'da Joseph Navon başkanlığındaki bir grup Kudüslü girişimciye verilmiş ve demiryolunun kendisi sadece bir kaç yıl sonra bir grup Fransız yatırımcının elinde tamamlanmıştır.⁴⁸⁰

Şehrin su ihtiyacının karşılanması için Urub Suyunun bölgeye getirilmesini sağlamıştır.⁴⁸¹ Ayrıca Rauf Paşa 1885 yılında Ürdün üzerinde yeni bir köprünün açılmasını teşvik etmiştir. Ölü Deniz'in her iki kıyısını birbirine bağlayan bir tekne servisi kurmak için girişimlerde bulunmuştur.⁴⁸² Görünüşe göre Rauf Paşa'nın başlıca kaygısı, hem ekonomik kalkınma hem de güvenlik açısından Batı Filistin ve Ürdün bölgeleri arasındaki iletişimi teşvik etmek olmuştur.

Rauf Paşa'nın bölgeye bir başka hizmet ve yardımı ise Kudüs'te Enbiya-i Azam Hazeratının tamiri ve Halilürrahman Türbedarlığı'nın yeniden düzenlenmesine katkı sağlamış olmasıdır.⁴⁸³ 1884 yılında Hazret-i Musa'nın (as) makamını ziyaret maksatlı gelenler ani bir yağmur ve fırtınaya yakalanmış, bu durum karşısında Kudüs Mutasarrıflığından Eriha-Kudüs yoluna askerî birlikler ve arama kurtarma ekipleri gönderilmiştir.⁴⁸⁴

Kudüs'te yeni yolların inşasına önem verdiği kadar şehir içindeki yolların, kaldırımların onarılmasına da özen göstermiştir. Gerekli olan tüm mahallere alt yapı hizmetlerinin ulaştırılması için girişimlerde bulunmuştur.⁴⁸⁵

Ayrıca bölgede sağlık alanında iyileştirmeler yapılmış ve Kudüs'e bağlı Safed kazasında yoksul gayrimüslimler için şartlara uyulmak suretiyle bir hastane

⁴⁷⁸ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.)*, No. 1176, *Gömlek No. 38*.

⁴⁷⁹ BOA. HR. SFR.4. No. 311, *Gömlek No. 11*; BOA. HR. SFR.4. No. 311, *Gömlek No. 10*.

⁴⁸⁰ BOA. ŞD. No. 2888, *Gömlek No. 37*.

⁴⁸¹ BOA. Y..PRK.AZJ. No. 30, *Gömlek No. 44*.

⁴⁸² Kushner, "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889", s.375.

⁴⁸³ BOA. İ.ŞD. No. 35, *Gömlek No. 739*.

⁴⁸⁴ Alamleh, *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914*, s.48.

⁴⁸⁵ BOA. ŞD. No. 2274, *Gömlek No. 24*.

yaptırılmıştır.⁴⁸⁶ Rauf Paşa bölgede cami ve mektepler de inşa ettirmiştir.⁴⁸⁷ Cami ve mektep yakınlarında huzursuzluk çıkaran halkı da bu mahallerden uzaklaştırmıştır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ BOA. DH. MKT. No. 1595, Gömlek No. 31.

⁴⁸⁷ BOA. Y. MTV. No. 89, Gömlek No. 130.

⁴⁸⁸ BOA. DH. MKT. No. 1524, Gömlek No. 43.

SONUÇ

Kudüs-i Şerif toprakları kadim bir tarihe sahip olması sebebiyle diğer şehirlerden ayrılır. Üç semavi din tarafından kutsal kabul edilen şehir Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Kudüs'te bu üç dine ait birçok kutsal mekân vardır. Şehir 1517 yılında Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim tarafından ilhak edilerek Osmanlı yönetimine dahil edilmiştir. 1917 İngiliz işgaline kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kudüs-i Şerif toprakları Osmanlı yönetimi altında en verimli çağlarını yaşamıştır. Osmanlı Devleti bölgede yaşayan Müslim ve gayrimüslimlere yönelik uyguladığı politikalar sayesinde uzun yıllar boyunca Kudüs'te hüküm sürmüştür.

Osmanlı Devleti bölgeye olan ilgisini öncelikle “Kudüs-i Şerif Vilayeti” oluşturarak, ardından liva statüsü ve yarı bağımsız mutasarrıflık statüsüne yükselterek canlı tutmuştur. 1874 yılına gelindiğinde ise, Kudüs doğrudan merkeze bağlı, yüksek rütbeli asker veya önemli sivil memurlarca yönetilen bağımsız bir mutasarrıflık haline getirilmiştir.

Çalışmada incelenen Kudüs Mutasarrıflığının yapısı, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaca yönelik yapmış olduğu idari ıslahatlar çerçevesindeki yeniliklerden oluşmuştur. Devlet, otoritesini yapılan yeni düzenlemeler sayesinde sancak üzerinde muhafaza etmeye devam etmiştir. Ancak Kudüs idaresinde yapılan bu yeni değişiklikler, bölgede bazı yeni kişi ve ailelerin tarih sahnesine çıkmasına yol açmış, Kudüs'ün modern tarihinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Kudüs ve çevresinde uyguladığı mutasarrıflık tipi yönetim genel olarak ele alınmış, döneme egemen olan siyaset ve idare tarzı Kudüs özelinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki kurumlar, sistemin işleyişi anlaşılabilir diye farklı alanlardaki etki ve yansımalarıyla açıklanmıştır. Karma bir toplum yapısına sahip olan Kudüs'teki yapıya dair kapsamlı ve belirgin bir zemin resmedilmeye çalışılmıştır.

Kudüs, 1841 yılından sonra ara sıra statüsünde değişiklik yapılsa da genelde doğrudan merkeze bağlı bir sancak olarak organize edilmiştir. Bu yüzden yöneticisi de doğrudan merkez tarafından atanmıştır. Merkeziyetçi bir politikanın tezahürü olarak sancağın doğrudan merkeze bağlanması ve yöneticisinin doğrudan atanması sancakta merkezi otoriteyi kontrol altında tutmanın en ideal yoluydu. XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyıl başlarına kadar toplam yirmi altı mutasarrıf Kudüs'te görev yapmıştır. Mutasarrıf olarak Kudüs'e atanacak şahısların rütbeleri dikkate alınmıştır. Genelde Rumeli Beylerbeyi payesine sahip ya da mîr-i mîrân rütbeli yöneticiler atanmıştır. Bölgeye atanan mutasarrıfların aydın bürokratik bir sınıftan geliyor olmasına ayrı bir özen gösterilmiş, genelde tecrübeli, bölgeye hâkim, yöre halkıyla doğru bir iletişim kurabilecek potansiyelde ya da üst düzey devlet dairelerinde çalışmış kişiler arasında seçilmişlerdir. Özellikle son dönemlerde atanan mutasarrıflar, birkaç yabancı dil bilen, yöre halkının dilini anlayabilen, Mekteb-i Mülkiye mezunu oldukça donanımlı şahıslardı.

Rauf Paşa bölgede büyük oranda merkeziyetçi idareyi tatbik etmiş, yerel ailelerin ve silahlı çetelerin hâkimiyetini kontrol altına alarak bunların varlığına son vermeye çalışmıştır. Osmanlı yönetiminin gelişim ve dönüşümüne bağlı olarak Rauf Paşa'nın Kudüs Mutasarrıflığı görevi sırasında pek çok ailenin ve tüccarın hayat standardı yükselmiş ve sakinler daha müreffeh bir yaşam sürmeye başlamıştır. Mutasarrıflık sınırları içerisinde yeni çevre düzenlemeleri ve bayındırlık faaliyetleri artmış, yeni pazarlar kurulmuş ve bu pazarlarda yerli ve ithal mallar boy göstermiştir. Sanayi alanında gelişmeler yaşanmıştır. Rauf Paşa'nın gayretleriyle idarenin desteklenmesi, asayiş ve düzenin sağlanması ve bölgede ekonomik faaliyetlerin hız kazanması için yeni kara yolları, demir yolları ve denizcilik alanında ulaşım ağları oluşturulmuştur. Genel olarak yerli halkla iyi ilişkiler geliştirmiş, halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmüş, vergi toplama konusunda hassas ve adaletli davranmıştır. Bu sebeplerle Kudüs Mutasarrıflığında görev yapmış en önemli şahıslardan biri Rauf Paşa'dır.

Rauf Paşa hakkında Kudüs Mutasarrıflığı veya başka vilayetlerdeki görevleri sırasında halk tarafından merkezi hükümete bildirilen şikâyetler olmuştur. Kudüs Mutasarrıflığı sırasında hakkındaki iddialar genel olarak bazı şahısların haksız yere

Paşa'nın emriyle görevlerinden uzaklaştırılması, Paşa'nın kendi ekibini oluşturarak güçlü yerel aileleri ortadan kaldırmayı hedeflediği, haksız kazanç elde ederek zimmetine para geçirdiği yönündedir. Ancak Rauf Paşa'nın uzun yıllar çok önemli devlet görevleri ifa etmiş olması ve hakkında yapılan tahkikatlar göz önüne alındığında bu iddiaların zayıf kaldığı anlaşılmaktadır. Çalışmada verilen örnekler Osmanlı Devleti'nin tebaasına sağladığı şikâyet hakkını, gerek halkın kendi arasında gerekse padişahın taşradaki temsilcileri arasında merkezi denetimi sürmenin önemini farklı bir boyutta ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Kudüs hâkimiyeti boyunca bölgede çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1798 yılında Mısır, Napolyon Bonapart tarafından işgal edilmiş, 1831 yılında ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyan etmiştir. Bu hadiselerle ilgili olarak Avrupalı devletlerin Kudüs ve çevresinde yaşayan gayrimüslim halkların haklarını koruma bahanesiyle bölgeye olan ilgi ve müdahaleleri artmıştır. Kudüs üzerinden Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye çalışan Avrupalı Devletler Kudüs'te konsolosluklar açmaya başlamıştır.

XIX. yüzyıl Kudüs sosyal yaşamı kozmopolit bir yapıdaydı. Mahalleler genel olarak dinî merkezler etrafında şekillenmişti. Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahrâ'yı içinde barındıran Harem-i Şerifin kuzey ve batı kesimleri nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar tarafından, Ağlama Duvarı'na yakın bölgeler Yahudiler tarafından, Kıyamet Kilisesi etrafı Hristiyanlar tarafından, St. James Katedrali civarı ise Ermeniler tarafından yoğun olarak tercih edilen bölgelerdi. Ancak bu durum bahsedilen cemaat mensuplarının keskin çizgiler içinde yaşadıkları anlamına gelmemelidir. Cemaatler arası her türlü etkileşim ve alışveriş devam etmiş, sosyal ilişkiler gelişmiştir. Bu sosyal etkileşim içinde Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki öteden beri var olan gerilim etkisini sürdürmüştür. Bu ilişkiler gözetilerek Osmanlı Devleti'nin Müslim ve gayrimüslim tebaaya yaklaşımı ve buna ek olarak gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarındaki çatışmalar karşısında merkezi idarenin tutumunun Kudüs özelinde değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerini yaşaması XIX. yüzyılda Kudüs'teki sosyal yapıda da kendini hissettirmiştir. Özellikle Batılı devletlerin bölgedeki nüfuz yarışları neticesinde yabancı konsolosluklar açılmış ve

nüfus yapısında önemli değişikliklerin yaşanmasına sebep olan Yahudi göç dalgaları başlamıştır. Bu değişiklik toplum yapısından din, sağlık ve eğitim kurumlarına kadar her alana yansımıştır. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte sosyal ve idari yapıdaki bu etkiler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Mahallî liderlikler, bedevi aşiret reisleri ile köy şeyhlerinin yerini şehirde yaşayan güçlü aileler ve kurumsal yapılar almıştır.

Batılı devletlerin desteğini alarak Kudüs ve çevresine yerleşmeye çalışan Yahudiler, Siyonist örgütlerin çalışmalarıyla bazı yerel idarecilerin yanlış tutumda bulunmalarına sebep olmuşlardır. Zaten bölge halkından kimseler ileride doğacak tehlikeyi öngöremeyerek büyük paralar karşılığında arazilerini varlıklı Yahudi iş adamlarına satmışlardı. Osmanlı Devleti'nin aldığı tüm yasal tedbirlere rağmen Yahudiler Kudüs'e yerleşmeyi başarmış, tarımsal koloniler kurmuş ve kendilerine uygun yerleşim birimleri inşa etmişlerdir. Bu anlamda Rauf Paşa Siyonist plana karşı direniş göstermiş, göçlere karşı merkezi hükümeti sürekli uyarmış ve yerel basını yanına alarak aktif bir göçmen karşıtı kampanya yürütmüştür. 1882 yılında Mısır İngilizler tarafından işgal edilince Yahudi göçü farklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten itibaren bölgeye büyük dalgalar halinde göçler yaşanmıştır. Bu sebeplerle Osmanlı Devleti Yahudilerin Filistin bölgesine girmelerinin ve yerleşmelerinin önüne geçememiştir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti'nin bu konudaki çabasını örneklerle ortaya koymasıdır.

Çalışmadan çıkarılacak sonuç genel olarak XIX. yüzyılda Kudüs'ün siyasi ve idari durumu göz önünde bulundurularak arazi satışları öncesi bölgedeki sosyal yaşam, merkezi hükümetin idari denetimi ve Rauf Paşa'nın Kudüs Mutasarrıflığındaki merkezi hükümeti temsil kabiliyetidir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III.): 178/10632, 229/13382, 363/20769.

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO): 20/1479, 22/1592, 155/11594, 427/32009, 450/33723, 454/34033, 507/37969, 549/41142, 927/69465, 932/69866, 1174/87996, 1179/133359, 1523/114196, 2414/181043, 2414/181039, 2414/181040, 2445/183362, 3370/252700, 3370/252740, 4591/344270.

Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri (A.DVNS. KLS. d.): 2, s.195.

Cevdet Dâhiliye (C.DH.) : 26/1271, 64/3163, 70/3493, 140/6980, 142/7089, 204/10178, 303/15136, 304/15178.

Cevdet Maliye (C.ML.) : 336/13779, 362/14825.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): 265/76, 333/7, 758/1, 1277/74, 1330/100, 1367/18, 1385/57, 1399/83, 1341/91, 1445/48, 1458/68, 1458/100, 1466/66, 1471/101, 1475/15, 1505/56, 1507/94, 1524/43, 1530/17, 1534/29, 1543/12, 1595/31, 1632/8, 1643/109, 1865/51, 1911/115, 1974/34, 1981/45, 2405/21, 2745/81, 2746/66, 2794/99.

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH. SAİD. d.) : 3/72.

Dâhiliye Nezareti Memur Sicil Zarfları (DH. SAİD. MEM.) : 35/13.

Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH. ŞFR.) : 136/97, 151/32, 465/19.

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMİK.) : 15/35, 35/60.

Hatt-ı Hümayun (HAT.) : 45/2229, 84/3453, 107/4241, 108/4298, 110/4384, 174/7520, 217/11914, 358/20028, 359/20046, 366/20250, 368/20323, 403/21138, 403/21144, 525/25624, 526/25754, 541/26730, 550/27136, 554/27424, 760/35909, 771/36188, 1229/47942, 1229/47944, 1361/53655, 1568/11.

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.) : 1176/38.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (HR. HMS. İŞO.) : 169/18.

Hariciye Nezareti Atina Sefareti (HR. SFR.(01).): 146/38.

Hariciye Nezareti Belgrat Sefareti (HR. SFR.(03).): 299/100.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR. SFR.(04).) : 311/10, 311/11, 797/83.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.) : 1526/1-2-4-6-18-19, 2930/18.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH.) : 39/51, 51/37, 59/39, 130/11.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO.) : 388/95, 390/56, 390/77, 390/81, 459/49, 556/109.

İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ.(05)) : 5/179, 32/1881, 32/1884.

İrade Dâhiliye (İ.DH.) : 92/4615, 283/17759, 368/24387, 599/41744, 626/43574, 668/46525, 692/48343, 793/64344, 841/67607, 847/68060, 940/74469, 1143/89172, 1143/89183, 1199/93867, 1245/97504, 1295/101862, 1372/16, 1372/1317.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.) : 7/54, 8/2.

İrade Hariciye (İ.HR.) : 164/8787, 312/19955.

İrade Husus (İ.HUS.) : 25/110, 66/79, 121/35.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.) : 44/1809, 53/2364, 56/2546, 95/4011, 123/52/76, 124/5345.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.) : 137/3752.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.) : 35/739, 41/2144.

İrade Taltifat (İ.TAL.) : 60/11, 382/53, 424/44, 452/23.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) : 26/47, 260/88.

Nüfus Defterleri NFS. d. : 3867, s.9.

Sadaret Divan Kalemi Evrakı (A.DVN.) : 116/100.

Sadaret Divan Mühimme Evrakı (A.DVN. MHM.) : 32/8.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.) : 62/48, 91/30, 216/91, 265/74, 293/1, 380/28, 443/82, 495/44, 720/12.

Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT. MVL.) : 74/36, 93/38.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT. NZD.) : 44/70.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM.) : 62/29.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Sisam Evrakı (A.MTZ. SM.) : 5/179.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.) : 35/739, 501/13, 1516/17, 2272/86, 2273/14, 2274/24, 2459/17, 2888/37, 2984/12, 3194/126.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA. E.) : 686/13, 746/102, 858/69.

Tapu Tahrir Defterleri (TT. d.) : 1015, s.1.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.) : 161/77, 260/140, 261/128, 380/18, 522/12.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.) : 5/58, 83/77.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) : 133/26.

Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE. KP.) : 1/16, 1/80.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.) : 49/28, 51/70, 53/116, 89/130, 196/116, 264/119, 290/93.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK. A.) : 3/87.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK. ASK.) : 258/5.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK. AZJ.) : 5/33, 30/44.

Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK. AZN.) : 1/8.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.) : 3/7, 6/77, 73/1.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) : 13/67.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR.) : 9/28, 25/3, 27/30.

Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. ML.) : 23/8.

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı

Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD.) : 1/47.

Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK. TŞF.) : 6/72.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK. UM.) : 5/46, 23/40, 23/66, 34/43, 34/120, 39/89, 51/68, 76/64, 76/65.

B. İnternet Kaynakları

(2021, 04 30). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773> adresinden alınmıştır

(2021, 04 30). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42440136> adresinden alınmıştır

C. Kaynak Eserler ve İnceleme Eserler

Ağırakça, A. (2000). "İhşîdîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.21.s.551-553.

Akyıldız, A. (2003). "Mâbeyn-İ Hümâyun". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27.s.283-286.

Alamleh, M. (2019). *Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* . Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi .

Armstrong, K. (2005). *Jerusalem: One City Three Faiths*. New York: Ballantine Books.

Ataöv, T. (1980). "Kudüs ve Devletler Hukuku". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.31. S.1.s.30.

Atmış, A. (2020). *Kudüs Eşrafından Hüseyini ve Halidi Aileleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ordu : Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avcı, C. (2002). "Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26. s.327.

Avcı, Y. (2004). *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*. Ankara : Phoenix Yayınevi.

Avcı, Y., & Özdemir, Ö. Y. (2019). "Kudüs Kamame Kilisesi: Hristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, C.15.S.29. s.44.

Awaisi, A. A.-F.-E. (2005). "İslamic Jerusalem A New Concept and Definitions". *Journal of Islamicjerusalem Studies*, s.9.

- Aydın, F. (2018). "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs". *Eskiyeeni*, S.37. s.110.
- Bayraktar, Y. (2017). *16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İdaresinde Filistin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* . Ankara : Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekadze, I. (2017). "Osmanlıda Kullanılan Vilâyet Tabiri Üzerine". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, C.36. S.36. s.240-268.
- Ben-Arieh, Y. (1975). "The Growth of Jerusalem in the Nineteenth Century" . *Annals of the Association of American Geographers* , C.65. S.2. s.262.
- Beydilli, K. (2019). "Seetzen, Ulrich Jasper". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2. s.481.
- Bilge, M. L. (1991). "Arîş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.3. s.378-379.
- Bilge, M. L. (2003). "Lut Gölü" . *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27. s.230.
- Biren, M. T. (1993). *"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (yay. haz. F. Rezan Hürmen). İstanbul: Arma Yayınları.*
- Bostancı, I. I. (2006). *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet), (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Elazığ : Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, N. (2004). "Mescid-i Aksa". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.29. s.268-271.
- Buzpınar, Ş. T. (2003). "Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19.Yüzyıl)". *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.10. s.111-112.
- Buzpınar, Ş. T. (2005). "II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Yahudi Göçü Meselesi (1878-1908)", (Ed. Hasan Celâl Güzel vd.) . *Türkler, XIII* (s. s. 78-86). içinde Ankara : Yeni Türkiye Yayınları.
- Çakar, E. (2003). "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13. S.1. s.352.
- Çakmak, A. (2019). *Osmanlı Kudüs 'ünde Devlet ve Toplum (1798-1841), (Doktora Tezi)*. Afyonkarahisar : Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Çakmak, A. (2019). "Osmanlı İdaresinin Kudüs'te Yerleşmesi ve Sancaktaki Osmanlı İdari Sistematiği (XVI. Yüzyıl)", (Ed. Ahmet Kavas, Mustafa Selim Yılmaz, Muhammed Tandoğan). *Geçmişten Günümüze Kudüs* (s. 92). içinde İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları: Pelikan Basım.

- Çakmak, A. (2020). *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*. İstanbul : İlem Yayınları.
- Çakmak, A. (2020). "Osmanlı Yönetiminde Kudüs", (Ed. Osman Aydın). *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs* (s. 115). içinde İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Yayınları.
- Çelik, A. (2016). "Kur'an'da Kuddûs Kavramı Ve Kâinattaki Tecellileri". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17. s.272.
- Dağ, A. E. (2018). *Kudüs: İşgal Altında Bir İslam Kenti*. İstanbul : Pelikan Basım.
- Demirkol, E. (2017). *Kudüs ve II. Abdülhamid*. İstanbul : Taş Mektep Yayınları.
- Doğan, F. (2013). "18 ve 19. Yüzyıllarda Şam – Medine Hac Yolu Ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu". *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, C.6. s.131.
- Dolu, A. (2016). "Osmanlı Kroniklerinde Kudüs Algısı". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.25. S.1. s.24.
- Driault, E. (2013). *Napoleon'un Şark Siyaseti Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*, (Çev. Selma Günaydın). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- El-Aselî, K. C. (2002). "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26. s.334.
- El-Awaisi, K., & Yiğit, E. (2020). "Early Foreign Penetration In The Holy Land During The Late Ottoman Period: The Role Of Britain". *Journal Of İslamicjerusalem Studies*, C.20.S.1. s.3.
- El-Khatib, A. (2001). "Jerusalem in the Qur'an". *British Journal of Middle Eastern Studies*, C.28. S.1. s.35.
- Emecen, F. (1993). "Cezzâr Ahmed Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.7. s.516-518.
- Ercan, Y. (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Genç, M. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul : Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayınları.
- Gerber, H. (1986). "A New Look at the Tanzimat: The Case of the Province of Jerusalem", (Ed. David Kushner). *Palestine in the Late Ottoman Times* (s. s.39). içinde Jerusalem.
- Göyünç, N. (1979). "Hane Deyimi Hakkında". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.32. s.332.
- Gül, M. (2001). "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11. S.2. s. 306-307.

- Gürkan, S. L. (2020). "Yahudiliğin Kudüs'e Bakışı: Tarih ile Mit Arasında Kudüs". (Ed. MensurAkgün)*Tarih ile Mit Arasında Kudüs* (s. 135). içinde Ankara: Kopernik Kitap.
- Harman, Ö. F. (2002). "Kudüs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26. s.323.
- Hasanoğlu, E. (2020). "Kudüs Hakkında Genel Bilgiler", (Ed. Osman Aydın). *Huzuru Bekleyen Şehir: Kudüs* (s. 18). içinde İstanbul: İlim Yayma Vakfı Yayınları.
- Hayden, F. G., & Johnson, E. (2020). "Integration of and Deliveries among the World Zionist Organization, Israel, and Diaspora Countries: System Articulation with the Social Fabric Matrix". *Journal of Economic Issues*, s.97-123.
- Işık, A. (23, 2014). "Nakîbüleşraflık Müessesesi'nin Tarihî Serüveni". *Din ve Hayat Dergisi* , S.23. s.60-65.
- Karabulut, N. (2018). *Başlangıçtan Emevilere İslam Tarihinde Kudüs, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Çorum : Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaköse, H. (2018). "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)* , C.4, S.2.152.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*. Ankara.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara : Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Kaya, M. (2013). "XIX. Yüzyıl Ve XX. Yüzyıl Başlarında Büyük Güçlerin Etkisinde Kudüs Sancağı (1850-1914)". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, C.33. s.150.
- Kaygısız, H. (2014). *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881 – 1917), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Kilis : Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz İşgali, Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (1995). "Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (1831-1841)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi(OTAM)*, C.6. S.6. s.198.

- Köse, F. B. (2015). "Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde İdari Ve Sosyal Yapı". *Belgü*, s.168.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839- 1922)*. İstanbul : İsis Yayınları.
- Kuran-ı Kerim*
- Kushner, D. (1987). "Ottoman Governors of Palestine (1864-1914)". *Middle Eastern Studies*, C.23.S.3. s. 280.
- Kushner, D. (1995). *A Governor in Jerusalem: The City and Province in the Eyes of Ali Ekrem Bey 1906-1908*. İstanbul: The Isis Press.
- Kushner, D. (1998). "The Administration of the Districts of Palestine According to the Ottoman Yearbooks, 1864-1914". *Osmanlı Araştırmaları*, S.18. s. 134.
- Kushner, D. (1999). "The District of Jerusalem in the Eyes of Tree Ottoman Governors at the End of the Hamidian Period". *Middle Eastern Studies* ,C.35. S.2. s.84.
- Kushner, D. (2005). "Rauf Paşa Governor of Jerusalem 1877-1889". *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, s.369-376.
- Kutluoğlu, M. H. (1997). "1833 Kütahya Antlaşmasının Yeni Bir Değerlendirmesi". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* , C.17. s.265-287.
- Kutluoğlu, M. H. (2002). "Kavalalı Mehmed Ali Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedis*,C.25. s.62-65.
- Lewis, B. (2004). *Semitizm ve Anti-Semitizm (Çatışma ve Önyargıya Dair)*, (Çev. Hür Güldü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Maeir, A. M. (2017). "Assessing Jerusalem in the Middle Bronze Age: A 2017 Perspective". e. Gadot içinde, *In New Studies in the Archaeology of Jerusalem and Its Region* (s. s.64-74). Jerusalem: Collected Papers.
- Mandour, M. (2011). "Jerusalem: A Tale of A City" . *Journal of İslamic Architecture JIA*,C.1. S.3. s.124.
- Manneh, B. A. (1990). "Jerusalem in the Tanzimat Period: The New Ottoman Administration and the Notables". *Die Welt des İslams New Series*, C.30. s.8-10.
- Manneh, B. A. (1999). "The Rise of the Sancak of Jerusalem in the Late Nineteenth Century", (Ed. in Ilan Pappé) . *The Israel/Palestine Question: Rewriting Histories* (s. s.40). içinde Routledge London .

- Mert, R. (2017). *Tarihsel, Mitolojik Ve Dinî Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Samsun : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Montefiore, S. S. (2016). *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi (çev. Cem Demirkan)*. İstanbul : Pegasus Yayınları.
- Nicault, C. (2013). *Kudüs 1850-1948, (Çev. Estreya Seval Vali)*. İstanbul : İletişim Yayınları .
- Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* . Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Öke, M. K. (2006). "Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)". *Marife Dergisi*, C.6. S.1. s.261-270.
- Öke, M. K. (2002). *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu* . İstanbul : Ufuk Kitapları da Yayıncılık.
- Öz, M. (2010). "Tahrir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.39. s.425-429.
- Özaydın, A. (2009). "Selçuklular". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36. s.386.
- Özdemir, H. (2010). *Abdülhamid'in Filistin Çılgılığı*. İstanbul : Yitik Hazine Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2012). "Tolunoğulları". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41. s.233-236.
- Polat, Z. (2017). "Yahudilerin II. Abdülhamid Döneminde Filistin'e Göç Girişimleri ve Oliphant'ın Siyonist Koloni Talebi". *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, C.17. S.1. s.6-7.
- Satış, İ. (2015). *XIX. Yüzyılda Kutsal Yerler Sorunu: Osmanlı Devleti, Kudüs Ve Hristiyanlık, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Satış, İ. (2010). *Osmanlı Devleti'nde Kutsal Yerler Sorunu (1847-1853), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schölch, A. (1985). "The Demographic Development of Palestine, 1850-1882". *International Journal of Middle East Studies*, C.17. S.4. s. 485-505.
- Schölch, A. (2012). "Tanzimat Döneminin Filistinli Bir Mebusu Yusuf Ziya el-Halidî (1842-1906)", Çev. Nurettin Gemici. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C.5. S.2. s.180.

- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). "1871 Vilâyet Nizâm-nâmesi Ve Getirdikleri". *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.5. S.5. ss.89-103.
- Seyyid, E. F. (1995). "Fâtımîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12. s.228-237.
- Sonyel, S. R. (2014). *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Steih, A. (2016). *Kudüs Sancağı'nda Osmanlı İdaresi (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), (Yayımlanmamış Doktora Tezi)* . İstanbul : Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Şemmale, Ş. E. (2020). "Beyt'ül Makdis: İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa Bir Tarih". M. A. (Ed. Abd Al-Fattah-El Awaisi içinde, *Kudüs: Tarih-Din-Siyaset* (s. 42-44.). İstanbul: Seta Kitap.
- Şeşen, R. (1995). "Eyyûbîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.12. s.20-31.
- Tomar, C. (2002). "Kudüs: Memlûkler Dönemi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.26. s.332-334.
- Türk, F. (2007). "Yahudi Devleti'nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9.S.2. s.72.
- Unan, F. (2004). "Mevleviyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.29. s.467-468.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* . Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar)*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi (İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar)*. Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üsküdar Belediye Başkanlığı. (2013). *Üsküdar Sokak İsimleri Tarihçesi*. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Yamaç, M., & Cartmıll, H. (tarih yok). "The Balfour Declaration". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7. S.13. s.135-143.
- Yaşar, Ş. (2003). "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar" . *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1. S.2. s.106.
- Yavuz, F. (1966). "Bina Vergisi ve Mahalli İdarelerimiz". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.21. S.3. s.34.

Yazbak, M. (2017). "The Birth of The Jerusalem Sanjak 1864-1914: Administrative and Social Impacts". *BPS- Bulletin of Palestine Studies* , S.2. s.47.

Yiğit, E. (2018). *XIX. Yüzyıl BeytülMakdis 'inde (Kudüs-i Şerif Sancağı 'nda) Yabancı Nüfuzu: Kudüs'te İngiliz Konsolosluğu'nun Kuruluşu,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Mardin : Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmazçelik, İ. (2000). "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10. S.1.s.236.

D.Sürelî Yayınlar

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye. ((1290)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye. ((1297)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye . ((1300)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye . ((1301)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye . ((1305)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye . (1278 (1860-1861)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye. ((1291)).

Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye. (1266 (1849-1850)).

Suriye Vilayet Salnamesi . ((1316)).

Suriye Vilayet Salnamesi . (1286,(1869/70)).

Suriye Vilayet Salnamesi. (1285,(1868/69)).

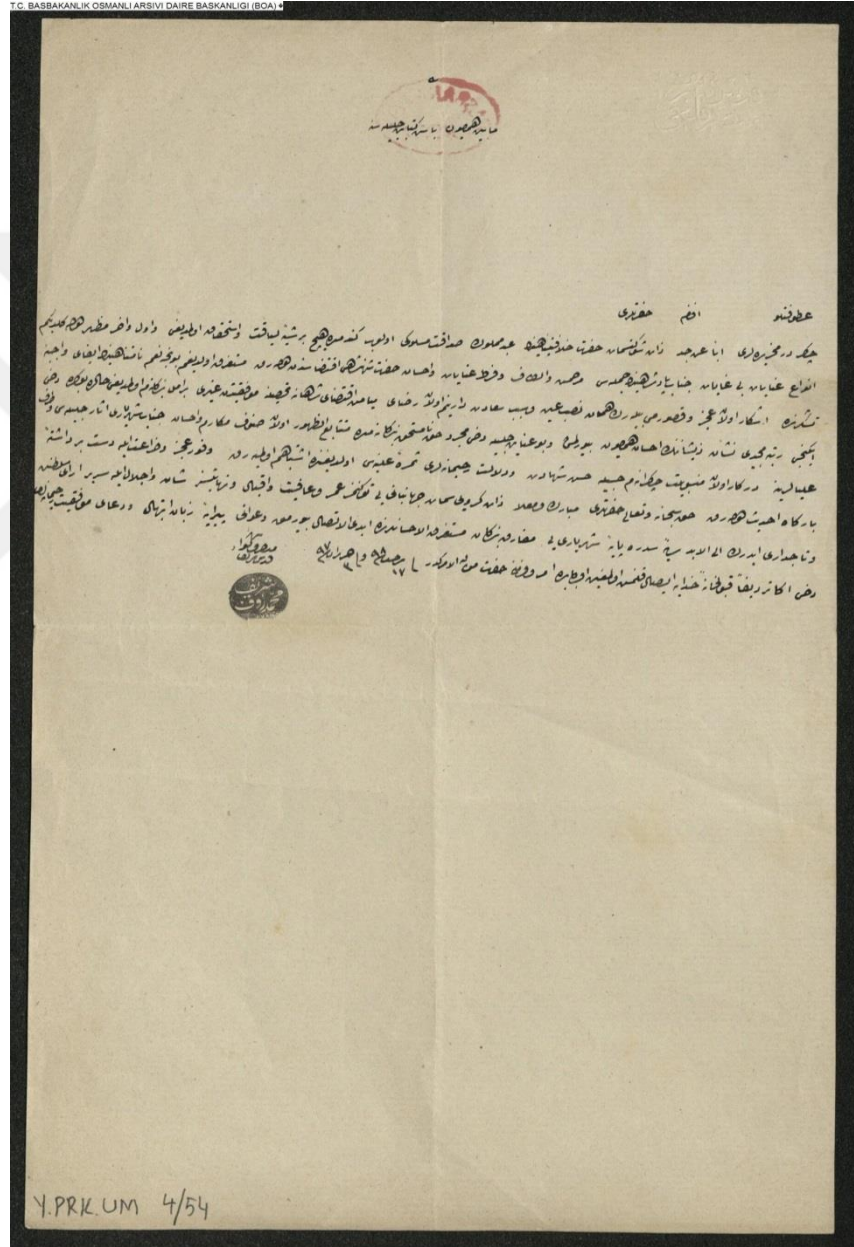
Suriye Vilayet Salnamesi. (1288,(1871/72)).

Şehbal, S.32.

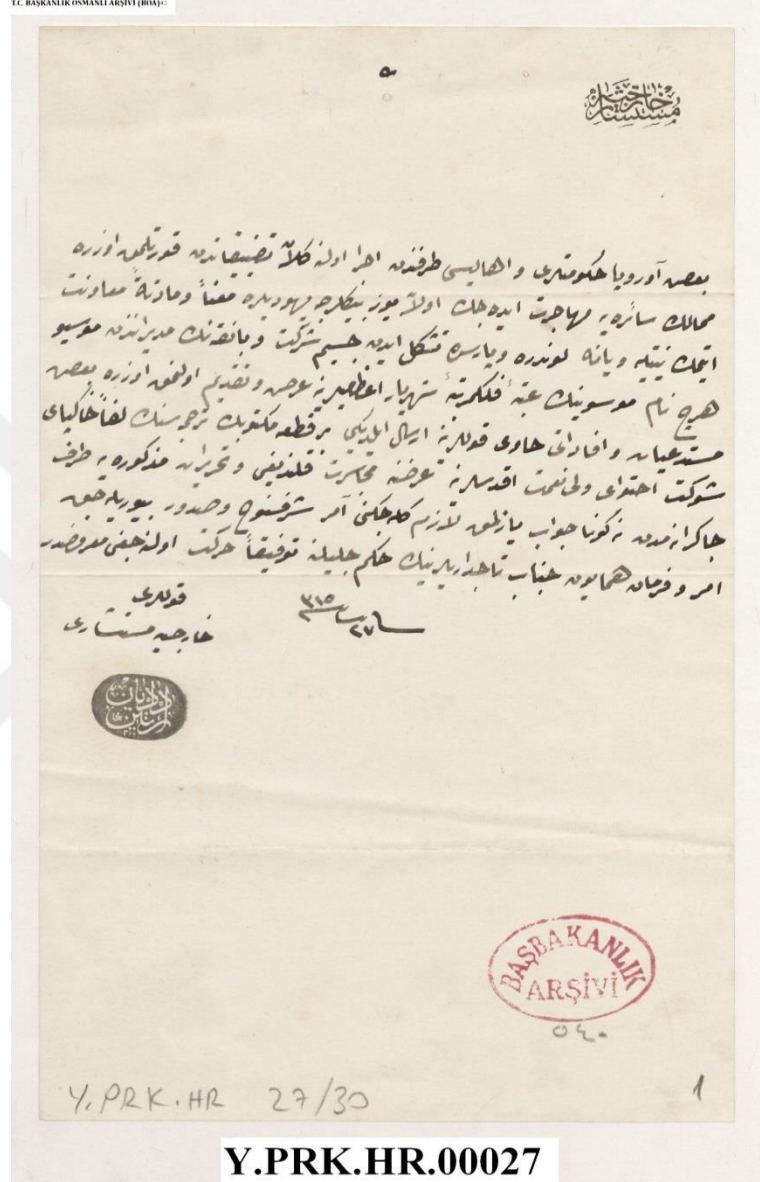
EKLER

EK 1. VESİKALAR

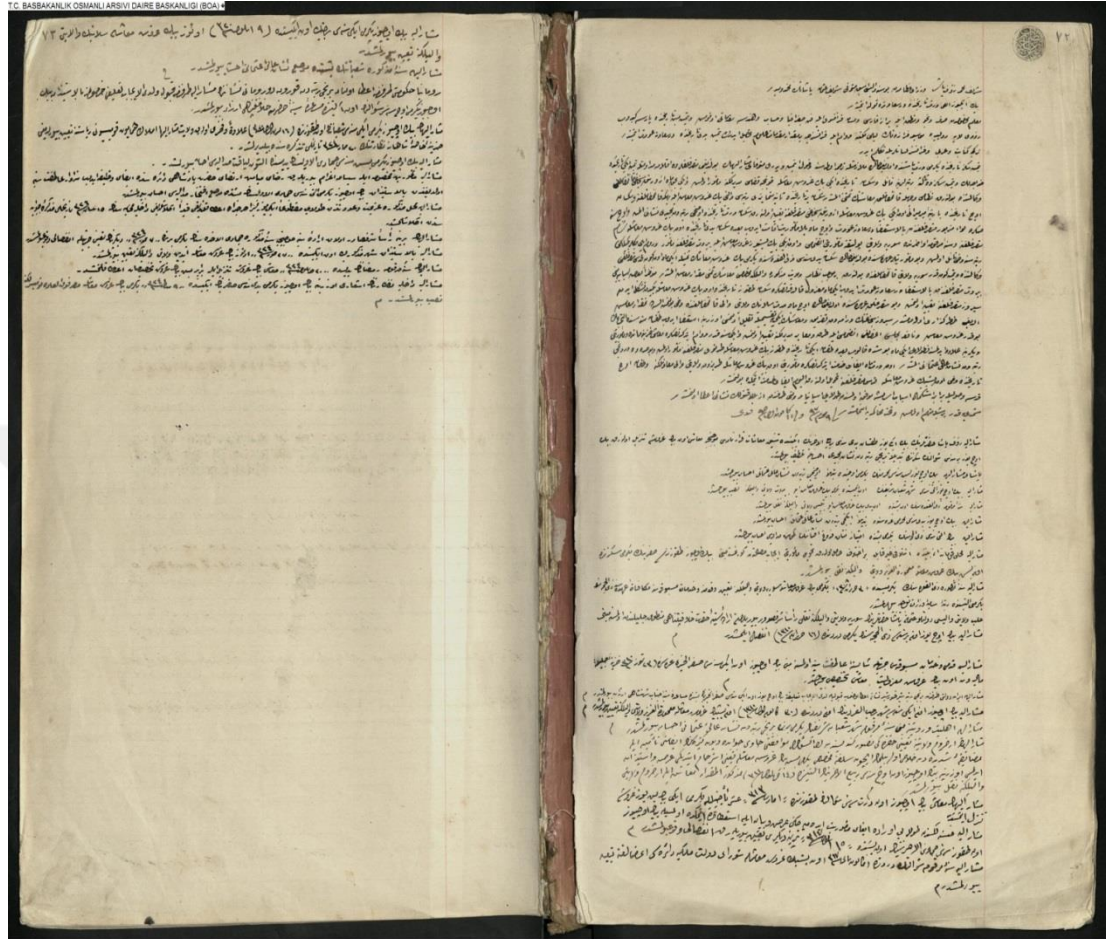
Vesika-1. Kudüs Mutasarrıfı Şerif Muhammed Rauf Paşa'nın Mecidi nişanıyla taltifinden dolayı memnuniyet ve teşekkürü. (BOA. Y.PRK. UM. 4/54)

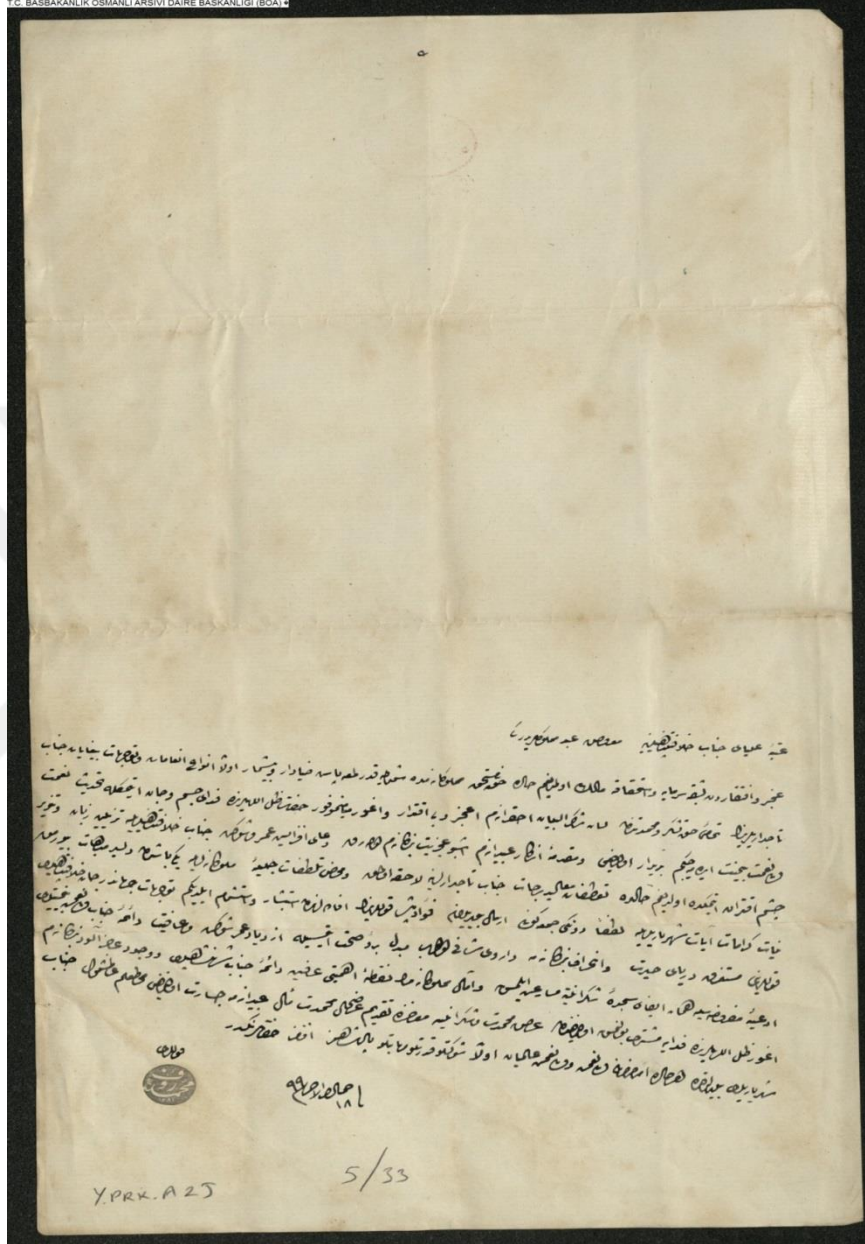
Vesika-2. Avrupalıların göçe zorladığı Yahudilerin Filistin'de yerleşmelerine dair Dr. Theodor Herzl'in istirham mektubu ile takdimi. (BOA. Y.PRK. HR.27/30, 1-2.)

Vesika-3. Şerif Mehmed Rauf Paşa'ya ait sicil. (BOA. DH. SAİD. d. 3/72)

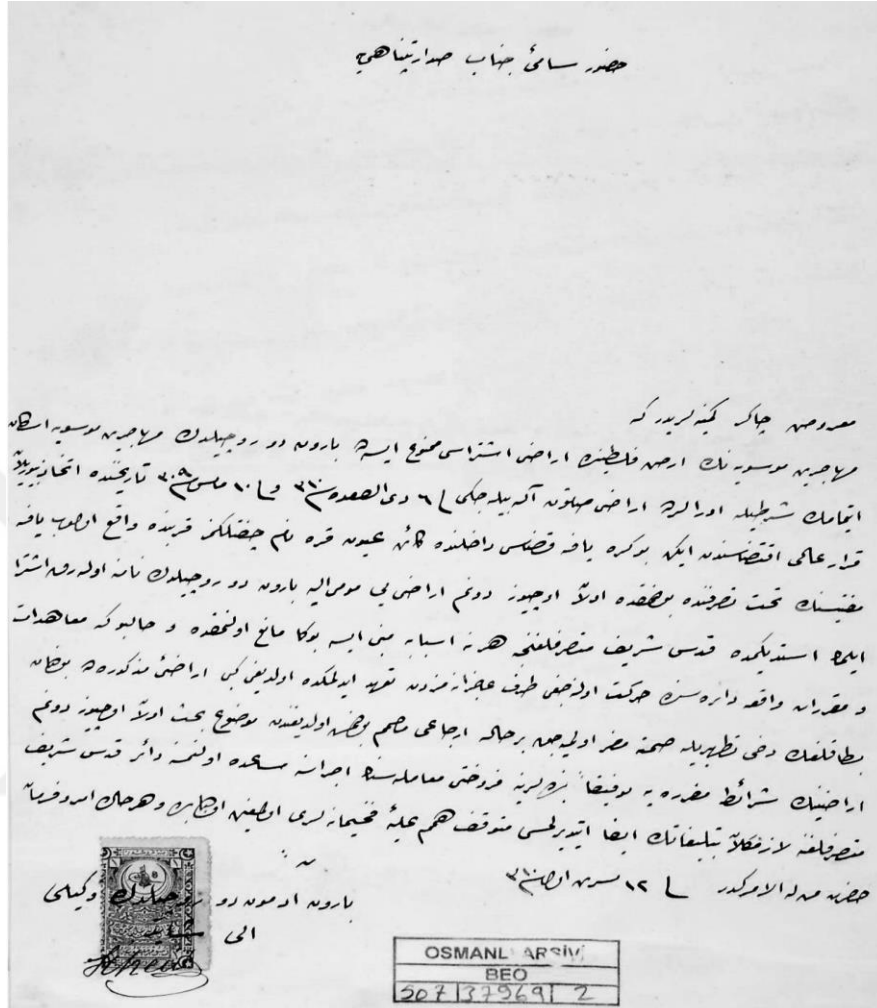

Vesika-5. Rauf Paşa'nın padişaha olan bağlılığını ve şükranını ifade eden arızası.(BOA. Y.PRK. AZJ. 5/33)

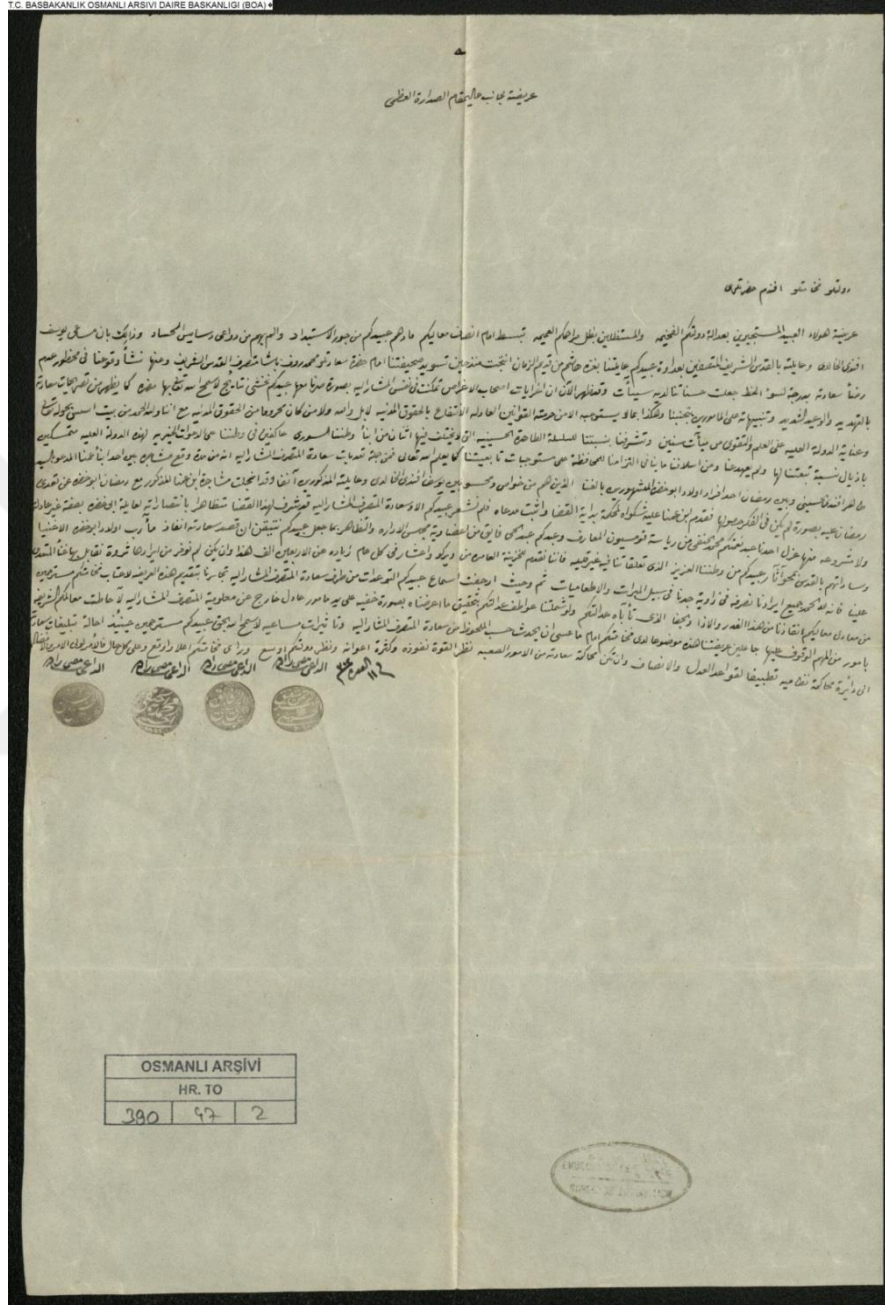

Y.PRK.AZJ.00005.00033.001

Vesika-6. Baron Rothschild'in göçmen Musevileri yerleştirmemek şartıyla Filistin'de arazi satın alabileceğine dair belge. (BOA. BEO. 507/37969)

Vesika-7. Yusuf Efendi el-Halidi ile Mutasarrıf Rauf Paşa'dan şikâyeti içeren Kudüs hanedanından Hüseyinzadelerden dört kişinin Sadaret, Dâhiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet Riyaseti'ne arızası. (BOA. HR. TO. 390/47)

HR.TO.00390.00047.002

نمبر	تاریخ	موضوع	توضیح
			نویسنده

مقامات عالی و ذیل و کاتبان و غیره

تخصیص به عزل و انعام استبداد عرض حال مندرگوزی کوثر و غیره

احسن کیم دستگیر و اسیر کی تبعیض کیم کلمات محو و زیاده را حذف

سایه افکار در استنادهای برآمده و غیره

زیر بنده ای استحقاق و استحقاق استبداد و بنده ای که حقیر استبداد

ایچونه مندرگوزی استبداد انیدیکر نظر اقسام اند تسامع مندرگوزی

تکذیب استبداد در درجه فاکتور اقسام بر مویا و کور استبداد بنای حقیر

مستالهای و خدو و خید ندره ناشی نایب خفیه و یکی مندرگوزی

بیورده جمعه و کور ابراهیم و غیره استبداد و استبداد

بیورده منسی نیاز و استبداد اندیز و استبداد

EK 2. RESİMLER

Resim-1. Şerif Mehmed Rauf Paşa

Şehbal, adet, 32, s.146

Resim-2. Kudüs Mutasarrıfı Şerif Mehmed Rauf Paşa'ya ait mühür

Resim-3. Rauf Paşa Hanı Sokak

ÜSKÜDAR SOKAK İSİMLERİ TARİHÇESİ

Üsküdar Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları: 24 s.34.

Resim-4. Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı

Atatürk Kitaplığı Kartpostal Arşivi No. 28343